Dragan R. Simić

SVETSKA POLITIKA

Međudržavni i međunarodni poredak,
Svetska politika, Globalni odnosi,...

mart 2009.

Sećanju na moju majku Mirosavu
je posvećena ova knjiga

Sadržaj

Predgovor 7

Poglavlje I

MEĐUNARODNI ODNOSI

Pojam međunarodnih odnosa 9
Nastanak i istorija discipline 12
Predmet nauke o međunarodnim odnosima 25

Poglavlje II

OD MEĐUDRŽAVNOG PORETKA I MEĐUNARODNOG SISTEMA DO GLOBALNOG DRUŠTVA

Etimologija i istorija pojma poredak 42
Podele međunarodnih/svetskih sistema 52
Drugačija razvrstavanja međunarodnih sistema i poredaka 85
Funkcionalističko-integracionalističke teorije i međunarodni poredak 100
Sistem država; poredak država; društvo država 106
Svetski poredak; ravnoteža snaga; međunarodno pravo 126
Svetska vlada i svetska država 133
Od međunarodnog sistema do globalnog poretka 146

Poglavlje III

STRATEGIJE I STRATEŠKO MIŠLJENJE U GLOBALIZOVANOJ SVETSKOJ POLITICI

Pojam strategije 149
Određenja strategije i razvoj strateškog mišljenja 163
Velike strategije 177
Značaj strateškog mišljenja 182
Literatura 191

Predgovor

Prvi put sam počeo da propitijum tezu o tome da rasprava o uzrocima nastanka i razvoju discipline nauke o međunarodnim odnosima još nije završena, za vreme boravka u Južnoj Karolini – SAD, 2003.godine. Tamo sam u sklopu Programa o američkoj spoljnoj politici Fulbrajtove fondacije imao priliku da razgovaram sa profesorima i kolegama stipendistima iz svih krajeva sveta. Još pamtim prijateljske rasprave sa profesorom Čarlsom Keglijem i kolegom dr Masaki Hiratom sa Univerziteta Nagoja, Japan, i Anindom Mažumdarom sa Univerziteta Kalkuta, Indija.

Naredne 2004. godine uspeli smo da osnujemo Centar za studije SAD pri Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Poslediplomske specijalističke studije SAD su krenule sa izvođenjem sledećeg proleća. Zajedno sa američkim prijateljima od Centra smo stvorili akademsku zajednicu koja okuplja značajan broj mladih ljudi koji žele da nauče više o međunarodnim odnosima i, naročito, o Amerikanistici.

Te godine Jelena i ja smo počeli da delimo mnoge radosti i neke tuge...

Za vreme boravka u Pitsburgu (Pensilvanija, SAD), čitao sam i razmišljao o strateškim studijama, bezbednosti u globalizovanoj svetskoj politici i stanju međunarodnog poretka.

Pisanje knjige „Svetska politika" započeo sam pre nešto više od godinu dana. Delu o nastanku i fazama razvoja nauke o međunarodnim odnosima priključio sam raspravu o međunarodnom poretku koju sam preuzeo i preuredio iz moje ranije knjige „Poredak sveta", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.

godine. Treće poglavlje se bavi pojmom strategije i strateškog mišljenja; strateške studije su neosnovano skrajnute iz nastavnih programa međunarodnih odnosa. Smatram da se bez ovog „ključa", teško mogu razumeti i globalni odnosi u budućnosti.

Knjiga „Svetska politika" se pojavljuje u vreme kada slavimo 90 leta od osnivanja prve Katedre za izučavanje međunarodne politike na Univerzitetu Aberistvit u Velsu 1919. godine. Na našim prostorima značajan doprinos utemeljivanju i razvoju ove discipline dali su profesori Radoslav Stojanović i Vojin Dimitrijević na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, profesor Radovan Vukadinović na Zagrebačkom sveučilištu, a na Fakultetu političkih nauka u Beogradu nauku o međunarodnim odnosima su uspešno razvijali profesori Velibor Gavranov i Andreja Miletić.

Sve priloge u knjizi (životopise velikana u teoriji međunarodnih odnosa, biografije korifeja strateškog mišljenja i neka druga objašnjenja) priredio je mr Dragan Živojinović. Urednički posao obavio je još jedan vrstan znalac iz oblasti, Miljan Filimonović, zajedno sa nekoliko mladih kolega i prijatelja, Milanom Ravićem, Urošem Todorovićem i Brankom Nikolićem. Višegodišnji dijalog sa hiljadama koleginica i kolega studenata je trajan podsticaj za moje „mišljenje i pevanje".

Svima im zahvaljujem.

U Beogradu,

7. 03. 2009. godine. Dragan R. Simić

Poglavlje I

MEĐUNARODNI ODNOSI

Pojam međunarodnih odnosa

U svom klasičnom i najstarijem poimanju, međunarodni odnosi su kao poseban vid društvenih odnosa gotovo isključivo shvatani kao diplomatsko-strategijski odnosi između suverenih država kao glavnih jedinica međunarodnog sistema.[1] Sam pojam međunarodnih odnosa je nedovoljno tačan: naime, bar u tom pogledu postoji skoro opšta saglasnost onih koji izučavaju ovu oblast da su glavne *dramatis personae* međunarodnih odnosa države, a ne narodi kako se može zaključiti iz ovakvog iskaza. Zabuna nastaje zbog pogrešnog prevoda kovanice *international* na srpski jezik, pri čemu se zaboravlja da u anglosaksonskom kao i u njegovom značenju u romanskoj grupi jezika, reč *national* se odnosi na države. Iz tih i nekih drugih razloga tradicionalnom razumevanju suštine međunarodnih odnosa najviše odgovara izraz *međudržavni* (*interstate*), kako je to primetio i Nikolas Spajkmen sredinom tridesetih godina prošloga stoleća, premda ni on sam nije očekivao šire prihvatanje pojma *međudržavni odnosi*.[2] Treba kazati da su do tada, sredine XX veka, međunarodni odnosi već postali opšteprihvaćen pojam s jedne, a odnosi između potpunih, teritorijalno situiranih i politički

[1] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005, Third Edition, p. 1.

[2] Nicholas J. Spykman, *Methods of Approach to the Study of International Relations*, Proceedings of the Fifth Conference of Teachers of International Law and Related Subjects, Carnegie Endowment for International Peace, Washinghton, DC., 1933, p. 60. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, Longman, New York, 2001, Fifth Edition, p. 19.

razgraničenih društava su se odavno razgranali izvan područja diplomatsko-strateških odnosa država u užem smislu, s druge strane. I u novije vreme, međutim, u određenjima sadržaja pojma međunarodni odnosi, naročito kod teoretičara koji pripadaju realističkoj školi i/ili neorealizmu, oblast međunarodnih odnosa zahvata „odnose između svetskih vlada"[3] ili se pod međunarodnim odnosima podrazumevaju „sva međudejstva između (*state based*) aktera koji presecaju državne granice".[4]

S druge strane, uzimajući u obzir činjenicu da su međunarodni odnosi jedno složeno i problemski osetljivo polje u kome je naročito krajem XX i početkom XXI stoleća „međuzavisnost država i društava jednako važna kao i njihova nezavisnost"[5] najveći broj teoretičara i praktičara međunarodne politike uz neznatne razlike u naglašavanju, bitak međunarodnih odnosa zapravo nalazi u „transakcijama" svih vrsta koje presecaju državne granice: političkim, bezbednosnim, ekonomskim, društvenim, kulturnim, ekološkim[6],... Ovo „osporavano" predmetno polje se, tako, proteže istovremeno i na aktivnosti transnacionalnih organizacija, trgovinske pregovore, delatnost međunarodnih organizacija poput Ujedinjenih nacija, kao i na izučavanje procesa globalizacije, značaja i uloge informatičke revolucije, svetskih komunikacija i interneta, finansijskih sistema, globalnih poslovnih korporacija, nastajanja globalnog društva,...

Uzimajući u obzir i međudejstvo i dvosmeran uticaj između „zbiljske istine međunarodne stvari" (Makijaveli) i nauke o međunarodnim odnosima, u predmetnom polju ove discipline je usled pomenutih promena došlo do pomeranja od državocentričnog prema novom istraživačkom pristupu u čijem srcu nisu više samo pitanja rata i mira, nego ukupnost svih aktivnosti koje presecaju državne granice: npr., počev od problema zagađivanja i svakovrsne ekološke degradacije, sve do trgovine oružjem i drogama, organizovanog kriminala, međunarodnog i globalnog terorizma... Razvijeni odnosi složene međuzavisnosti (*Complex Interdependence*)

[3] Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevenhouse, *International Relations*, Pearson Longman, New York, 2007, p. 4.

[4] Graham Evans, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999, p. 274.

[5] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, op. cit. p. 6.

[6] Isto, p. 1.

podrazumevaju i učešće nedržavnih aktera od kojih neki često poseduju veću moć uticaja i, primera radi, finansijsku snagu, nego čitav niz suverenih država. Otuda, da zaključimo, mnogi danas smatraju kako fokus discipline treba da bude na „svim prekograničnim transakcijama uopšte, kao i načinima pomoću kojih se države i nedržavni akteri odnose između sebe".[7]

[7] Isto, op. cit. p. 5.

Nastanak i istorija discipline

U odnosu na milenijumski stare odnose između civilizacija, imperija, carstava, naroda i država, nauka o međunarodnim odnosima je po vremenu nastanka kao zasebne akademske discipline i dalje mlada društvena nauka. Pitanja rata i mira, saradnje i sukoba, pravnog uređivanja odnosa između subjekata međunarodnog sistema, izučavana su, naime, samo sporadično, nesistematski, necelovito, iz uglova filozofije i pojedinih drugih nauka: istorije, diplomatske istorije, međunarodnog prava, ekonomije, ratovodstva, vojnih nauka, geografije, geopolitike, strategije, antropologije, demografije, psihologije, teologije,... Termin „međunarodni" (*international*) prvi put je upotrebljen 1789. godine u delu Džeremi Bentama „Introduction to the Principles of Morals and Legislation".[8] Najveći broj istraživača međunarodnih odnosa, počev od prvih koraka u institucionalizaciji discipline dvadesetih godina prošloga stoleća pa sve do danas, slaže se u oceni da su saznanja i iskustva prošlosti nezaobilazni u izgradnji stavova, zakonitosti i zakona u savremenoj nauci o međunarodnim odnosima. Brodelovskim jezikom kazano, „bez uranjanja u hladne i zelene dubine istorije, ne može se valjano razumeti sadašnjost, a još manje predviđati budućnost". Drugim rečima to isto: današnje partije bile su igrane, dobijane ili gubljene u vremenima prošlim... Međuigra (*interplay*) istorije i teorije,[9] subjektivnog i objektivnog, kao i istorije i sociologije[10] nema samo praktično-političku upotrebnu vrednost, nego daje i dragocenu početnu građu za sintetičko promišljanje međunarodnih odnosa. Ipak, uprkos bogatoj i raznovrsnoj zaostavštini iskustava, ideja i zamisli o odnosima država i naroda, sama nauka o međunarodnim odnosima je čedo XX veka: mnogobrojni i raznovrsni stavovi i razmišljanja koji dotiču njeno istraživačko polje ne pružaju dovoljno osnova da se govori o sistematskom proučavanju ove oblasti u prošlosti. Premda su njihovi duhovni dometi nadživeli vekove i milenijume, Sun Cu, Platon, Tukidid, Aristotel, Polibije, Kautilja, Cezar, Tacit, Avgustin, Konstantin VII Porfirogenit, Toma Akvinski, Tomas Hobs, Žan Boden, Nikolo Makijaveli, Hugo Grocijus, Francisko de Vitorija, Monteskje, Ruso, Kant, Hamilton, Džej, Medison, Hegel i drugi mislioci sve do kraja XIX stoleća, ne mogu se smatrati i teoretičarima ili istraživačima međunarodnih odnosa.

[8] Jeremy Bentham, *Principles of Morals and Legislation*, Basil, Blackwell, London, 1789, 1960. Navedeno prema: Isto, p. 19.

[9] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe – uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.

[10] Rejmon Aron, *Mir i rat među nacijama*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.

Otuda je osnovanije nazvati celokupno vremensko razdoblje pre osnivanja prvih katedri i instituta za izučavanje međunarodnih odnosa *predistorijom discipline*. Ta predistorija u trajanju od najmanje dva milenijuma, u delima istaknutih stvaralaca predstavlja temelj bez koga bi pojedini izuzetni dometi nauke o međunarodnim odnosima teško bili mogući. Svejedno da li savremeni autori priznaju veze između njihovih današnjih stavova i zamisli i ove kolosalne duhovne zaostavštine. Kao i kod nekih drugih društvenih nauka i za nauku o međunarodnim odnosima su, suštinski važni uvidi u pojedina „krucijalna razdoblja"[11] u tokovima istorije kada su se događaji zgušnjavali poput energije neba na šiljku gromovoda, kao i kada su u svega nekoliko meseci ili godina određivana glavna kretanja u narednim decenijama, ponekad i vekovima unapred... Nije, stoga, čudno što se u većini savremenih udžbenika međunarodnih odnosa i svetske politike u tzv. dobu zaraćenih država u Kini (480–221 g.p.n.e.), Peloponeskom ratu između Atine i Sparte (431–404 g.p.n.e.), Makijavelijevoj šesnaestovekovnoj renesansnoj Italiji, Tridesetogodišnjem ratu i Vestfalskom miru iz narednog sedamnaestog stoleća ili Bečkom kongresu iz 1815. godine, traže i nalaze primeri *stalnosti i promena* u tokovima istorije međunarodnih odnosa. Jer, nema zapravo ničeg suštinski novog što već nije bilo...i skoro da je bio u pravu Marko Aurelije, rimski car i filozof stoik, ustvrdivši da onaj ko je video samo jedan dan, video je svu istoriju sveta...

Uzroci nastanka nauke o međunarodnim odnosima mogu se grubo podeliti na društvene i naučne (prof. Andreja Miletić). Teško je i necelishodno procenjivati pretežnost uticaja jedne ili druge grupe

[11] Henri Kisindžer, *Obnovljeni svijet – Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812–1822*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

uzroka. Rasprava o tome koliko su presudno pojedini veliki međunarodni događaji ili praktično-političke potrebe nekih od velikih sila doprineli nastanku i razvoju nauke o međunarodnim odnosima u određenom smeru, vodi se i danas. Pristalice tzv. kontekstualističkog pristupa, kao što je poznato, uglavnom smatraju da je ova naučna disciplina nastala kao odgovor na „zahteve" stvarnosti, te da istraživanja međunarodnih odnosa imaju smisla samo ako su okrenuta praktičnim potrebama (*policy oriented*). Najčešće navođeni društveni uzroci nastanka nauke o međunarodnim odnosima, uz naglo povećanje međuzavisnosti i raznovrsnih dodira država, naroda i pojedinaca tokom XIX veka usled tehničko-tehnološke revolucije, bili su sve razorniji i smrtonosniji ratni i unutrašnji sukobi koji su vrhunili u kataklizmičnom Velikom ratu (1914–1918). Američki, ali i autori iz drugih zemalja, kao važan uzrok i povod rađanja naučne discipline međunarodnih odnosa vide u potrebi SAD da u novonastalim znatno složenijim i promenljivijim okolnostima, na prelomu dva stoleća, osmisli svoj spoljnopolitički nastup u predstojećem veku. Naciji koja je u većini tadašnjih ključnih parametara moći sustigla i prestigla posustalog hegemona u svetskim poslovima, Veliku Britaniju, bila su neodložno potrebna produbljena istraživanja međunarodne zbilje, *objašnjenja* uzroka i *predviđanja* kretanja, trendova i procesa, a ne samo opisi onoga što je bilo ili onoga što se događa. Upravo je takvo jedno istraživanje uzroka britanske viševekovne prevlasti koje je izveo admiral Alfred Mahan, uticalo na predsednika Teodora Ruzvelta da započne izgradnju ratne i trgovačke mornarice (*Sea Power*), što je nedugo zatim omogućilo da SAD odluče ishod Prvog svetskog rata i na taj način trijumfalno uplove u nemirne vode XX stoleća kao „američkog veka".[12]

Svest o opasnostima kojima ratni sukobi prete međunarodnom miru i opstanku ukupnog ljudskog društva, dovela je još početkom XIX veka, 1815. godine, do stvaranja Njujorškog mirovnog društva, da bi se već 1816, odnosno 1821. slična društva osnovala u Londonu i Parizu. Tako je u tom duhu, 1843. godine u Londonu održan i prvi Međunarodni kongres za mir. Zagovornici mirne saradnje država i naroda nisu imali mnogo poverenja u sistem ravnoteže snaga koji je obeležio istoriju međunarodnih odnosa u „veku romantizma"; to što tokom tih stotinu godina nije došlo do izbijanja svetskog rata, nije

[12] Tvorac kovanice „američki vek" je novinar i izdavač Henri Lus. Izraz je prvi put upotrebljen u magazinu *Lajf* 1941. godine.

moglo da uspokoji sve one koji su u njemu bili svedoci stotina krvavih međudržavnih i regionalnih sukoba, stranih intervencija u untrašnje stvari nezavisnih i suverenih država, pobuna, građanskih ratova,... Počev od dve Haške konferencije na prelasku iz veka u vek, Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir (*Carnegie Endowment for International Peace*) iz 1910. godine, desetine ustanova, fondacija i zadužbina je osnovano s ciljem predupređivanja nasilnih sukoba, pravnog uređivanja odnosa država u miru i ratu, kao i s namerom podizanja svesti o potrebi i značaju saradnje u međunarodnim odnosima. Nikada do tada, kao u godinama neposredno pred Prvi svetski rat, nisu odnosi društvenosti, pa čak i zajedništva, proželi odnose u međunarodnom sistemu država. Činilo se nekima da je dotadašnja institucionalizacija međunarodnog organizovanja uz „naučno" dokazanu neisplativost rata,[13] učinila „najoštriji društveni sukob" (Miletić) prevaziđenim.

Možda najvažniji društveni razlog da se na jedan nov način, organizovano i sistematski, pristupi izučavanju uzroka rata i uslova za mir, leži u strahu koji je izazvao Veliki rat sa svim njegovim posledicama. Ne treba zaboraviti da su na ruševinama ondašnje Evrope, u istoriju otišle i četiri carevine, Ruska, Otomanska, Habsburška i Nemačka...još se taj šok nije stišao, a na Istoku je izvršen „boljševički juriš na nebo", stvorena prva tzv. proleterska država uz najavu „novih" međunarodnih odnosa, spoljne politike i diplomatije. Svet je naglo postao odviše složen, a događaji i procesi skoro neuhvatljivi za predviđanje: podjednako gledano sa nivoa celine ili ukupnih međunarodnih odnosa kojima su se do tada bavile *usput* i *delimično* filozofija i druge naučne discipline; s druge strane, iz ugla pojedinih država se javila praktično-politička potreba snalaženja u kovitlacima „događajne prašine" novih odnosa. Nezaobilazna činjenična građa koju su obezbeđivale ostale discipline poput međunarodnog prava, istorije diplomatije, spoljne politike ili ratovodstva pokazale su se kao nedovoljne da se upotpuni mozaik nastajućih izmenjenih međunarodnih odnosa.

[13] Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910 ili odrednicu koja se odnosi na doprinos Normana Endžela Nauci o međunarodnim odnosima u: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 53–57.

Na osnovu svega rečenog, osnovano se može zaključiti da je Prvi svetski rat najviše uticao na osnivanje međunarodnih odnosa kao samostalne akademske discipline. Nauka o međunarodnim odnosima započinje svoj život u začuđenosti kako je nešto kao Veliki rat, uopšte moglo da se dogodi, smatra Kris Braun.[14]

U institucionalnom razvoju, prvi korak učinjen je osnivanjem Katedre međunarodne politike pri Univerzitetu Aberistvit, u Velsu, 1919. godine. Katedra je nosila ime 28. američkog predsednika Vudro Vilsona, a prvi profesor predmeta pod nazivom Međunarodna svetska politika (*International World Politics*) bio je Alfred Zimern (*sir Alfred Zimmern*). Već u načinu nastanka ove najstarije Katedre međunarodne politike vidi se zajedničko učešće, sinergija, političkog interesa i potrebe stvaranja nove nauke, političara, istraživača i finansijskih moćnika... Treba reći da je ovaj institucionalni zametak, takođe, svojom potporom omogućio Dejvid Dejvis, filantrop i član britanskog parlamenta.[15] Ubrzo zatim, 1920. godine, u Londonu je osnovan i Kraljevski institut za međunarodne poslove (*The Royal Institute of International Affairs*), poznatiji kao Čatam Haus (*Chatam House*);[16] uticajni Savet za spoljne odnose (*Council on Foreign Relations*) ustanovljen je u Njujorku godinu dana kasnije.[17] Međunarodni odnosi se u Sjedinjenim Državama, kao akademska disciplina razvijaju sve do naših dana uglavnom kao deo, podpolje, političke nauke; na drugoj strani Atlanskog okeana, pre svega u Britaniji, počev od pomenutog velškog univerziteta, pripadnici tzv. Engleske škole izučavaju međunarodne odnose kao samostalnu, posebnu nauku. Tokom dvadesetih i tridesetih godina XX veka osnovan je veliki broj instituta i katedri koji su za predmet izučavanja imali stvarnost međunarodnih odnosa.[18]

* * *

13 Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910 ili odrednicu koja se odnosi na doprinos Normana Enžela Nauci o međunarodnim odnosima u: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 53–57.

14 Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 9.

15 Šire o istorijatu nastanka ove discipline Internet (05/12/08) „Full History of The Department of International Politics" http://www.aber.ac.uk/interpol/history-1.html

16 Čatam Haus je drugi naziv za ovaj institut. Ime je dobio prema nazivu zdanja u kojem se institut nalazi od 1923. godine. Naime, u toj kući nekada su živela tri britanska premijera, uključujući Vilijama Pita starijeg koji je nosio titulu Grofa od Čatama (druga dva su bili Edvard Stenli i Vilijem Gledston). Od 2004. godine ovaj institut nosi ime Čatam Haus, premda se u poslovima koji su vezani za pravni subjektivitet i finansije još uvek zove Kraljevski institut za međunarodne poslove (*The Royal Institute of International Affairs*). Institut izdaje brojne publikacije, između ostalog i časopise kao što su *The World Today* i *International Affairs*. www. http://www.chathamhouse.org.uk/about/

17 Sam Savet za spoljne odnose izdaje od 1922. godine časopis Spoljni poslovi (*Foreign Affairs*). Šire o istorijatu ove ustanove: http://www.cfr.org/about/history/

18 Tako je 1927. godine u Ženevi, tada sedištu Lige naroda osnovana prva univerziteska institucija koja je u potpunosti bila posvećena izučavanju međunarodnih odnosa. Reč je o poznatom Univerzitetskom Institutu za visoke međunarodne studije (*Institut universitaire de hautes etudes Internationales*). Naredne godine u SAD je osnovan je Komitet za međunarodne odnose (*Committee on International Relations*) što je bila prva visokoobrazovna ustanova na kojoj su se proučavali međunarodni odnosi u Sjedinjenim Američkim Državama. Dva svakako najpoznatija imena ovog komiteta bili su profesori Kvinsi Rajt i Hans J. Morgentau.

"The Peacemonger"

David Davies

Dejvid Dejvis (1880-1944), prvi baron Dejvis od Landinema, bio je britanski političar, poslovni čovek i filantrop. Zahvaljujući njegovoj finansijskoj podršci, na Univerzitetu Aberistvit u Velsu, aprila 1919. godine osnovana je prva katedra na kojoj su se Međunarodni odnosi proučavali kao samostalna akademska disciplina. Kao unuk Dejvida Dejvisa, čuvenog velškog bogataša, filantropa i političara (jednog od glavnih finasijera Univerziteta Aberistvit, koji se obavezao da na svakih zarađenih 100 funti Univerzitetu pokloni jednu petinu), i sin Edvarda Dejvisa, ništa manje uspešnog poslovnog čoveka i zadužbinara, pitanje njegovog životnog poziva gotovo da se podrazumevalo. Nasledivši posle smrti svoga oca već u 18. godini ogromno bogatstvo, vrlo rano je naučio šta znači odgovornost i učešće u javnom životu. Pošto je diplomirao istoriju na Univerzitetu Kembridž uputio se na veliko putovanje po Aljasci, Vankuveru i državi Vašington. Tokom 1904. godine boravio je i u Japanu, gde je kao „jedan od retkih zapadnjaka... bio očevidac rusko-japanskog rata."

Po povratku u Vels posvetio se poslu i poboljšanju uslova javnog i kulturnog života u lokalnoj sredini. U periodu od 1906. do 1929. godine bio je kao član Liberalne partije poslanik u Donjem domu britanskog parlamenta. Sa velikim brojem svojih zemljaka učestvovao je u Prvom svetskom ratu, provevši nekoliko meseci u rovovima Zapadnog fronta gde je imao priliku da vidi i iz prve ruke oseti sav besmisao rata. U junu 1916. godine biva povučen sa fronta i odlazi na dužnost privatnog parlamentarnog sekretara tadašnjeg britanskog ministra rata, Lojda Džordža. Kao član parlamenta i poslanik Liberalne partije odigrao je važnu ulogu u postavljanju Lojda Džordža za premijera. Ipak, njihova saradnja nije dugo trajala i Dejvid Dejvis se ponovo aktivnije okreće ka parlamentarnom životu gde se u mnogobrojnim obraćanjima zalaže za zabranu rata u međunarodnim odnosima. Borio se, takođe, i za osnivanje Lige slobodnih naroda. Sve svoje ciljeve uspeo je da ostvari kada je aprila 1919. godine na Univerzitetu Aberistvit u Velsu pomogao osnivanje Vudro Vilson katedre za međunarodne politike. Iako je u početku razmatrao i ideje da katedra treba da bude osnovana na nekom čuvenijem Univerzitetu i „kosmopolitskijem gradu" (Oksford, Strazbur, Ženeva), na nagovor svojih sestara, Margaret i Gvendolajn

Dejvis, odabrao je rodni Vels. Ovo nije urađeno samo iz lokal-patriotskih razloga, nego i zbog toga što su verovali da u novom svetu koji je nastajao na ruševinama starog, mora biti mesta i za male narode, jednako kao i za velike. Katedru je posvetio „sećanju na sve one studente koji su poginuli u ratu, te jačanju saradnje, i rešavanju povezanih problema prava i politike, morala i ekonomije nastalih osnivanjem Lige naroda."

Svojevrsni upravni odbor katedre odredio je međunarodnu politiku kao „političku nauku primenjenu na međunarodne odnose sa posebnim osvrtom na pronalaženje najboljih sredstava kojima bi se unapredio mir među državama." Iste godine, pomogao je i osnivanje Međunarodne asocijacije društava Lige naroda, koja je trebala da doprinese popularizaciji ideja i principa na kojima je ova međunarodna organizacija bila zasnovana. Kada je sedam godina kasnije napustio britanski parlament, u potpunosti se posvetio međunarodnim poslovima, to jest traganju za pronalaženjem najboljih načina da se međunarodni mir dostigne, održi i ojača. U tom smislu, a uveren da Liga naroda ne daje dovoljno garancija za svetski mir, smatrao je da njen rad treba ojačati osnivanjem nepristrasnog suda koji bi rešavao sporove među državama i međunarodne policijske snage koje bi odluke suda sprovodile u praksi. Ideje su odbačene kao nepraktične i maštovite. Stvarnost mu, takođe, nije išla na ruku; približavao se rat, okrutniji i razorniji nego ikada pre u ljudskoj istoriji. Ipak, disciplina čijem je nastanku tako mnogo doprineo preživeće rat i u decenijama koje su usledile pronosiće slavu njegovih ideja i na generacije koje će doći.

Ser Alfred Ekhart Zimern – Prvi profesor

Ser Alfred Ekhard Zimern (1879-1957) je bio britanski profesor međunarodnih odnosa, diplomata i istaknuti borac za svetski mir. Nakon diplomiranja na Univerzitetu Oksford 1902. godine, narednih sedam godina je predavao antičku istoriju. Posle dvogodišnjeg studijskog boravka u Grčkoj, vratio se u Britaniju gde je radio u Ministarstvu prosvete, pomagao rad laburističkog pokreta objavljujući tokom Prvog svetskog rata veliki broj članaka u časopisu „The New Europe" koji je uređivao čuveni istoričar Robert Vilijem Siton - Votson. U svojim napisima se zalagao za „osnivanje nove međunarodne

organizacije, Lige naroda, zabranu rata i poštovanje principa samoopredeljenja naroda." Krajem rata se zaposlio u britanskom ministarstvu spoljnih poslova gde je imao priliku da bude jedan od ključnih kreatora politike prema Ligi naroda. Prisustvovao je takođe i Versajskoj mirovnoj konferenciji. Sve ovo zajedno, uz njegovo široko, klasično obrazovanje (koje je bilo i ostalo *conditio sine qua non* za proučavanje međunarodnih odnosa), dovelo je do toga da 25. aprila 1919. godine na Univerzitetu Aberistvit u Velsu, bude izabran za prvog profesora međunarodnih odnosa u istoriji ove nauke. Nekih dva meseca kasnije je imenovan i prvi predavač ove discipline, Sidni Herbert, koji mu je pomagao u izvođenju nastave.

Profesor Martin Grifits, pored navedenih razloga koji su Dejvida Dejvisa ubedili da ga imenuje za prvog profesora novoustanovljene naučne discipline, ističe i činjenicu da je Zimern bio kosmopolita po ubeđenju koji je imao odlične kontakte sa vladajućim krugovima. U svakom slučaju, predmet iz koga je izvodio nastavu uglavnom se odnosio na rad Lige naroda, proučavanje Pakta ove međunarodne organizacije, kao i na aktuelna dešavanja u svetskim poslovima. „U svojoj pristupnoj besedi Zimern je jasno istakao uverenje da dalji napredak međunarodnih odnosa i razumevanja među nacijama neće biti ostvaren delovanjem ustanova iza kojih stoje vlade ili čak Liga naroda, nego bezbrojnim neposrednim kontaktima među ljudima do kojih se može doći samo putovanjima svetom." U tom smislu, upravni odbor katedre je odredio zadatke profesora međunarodne politike na sledeći način:

- držanje predavanja o međunarodnoj politici
- putovanja u druge zemlje sa ciljem izučavanja njihovih političkih sistema
- čitanje knjiga
- pisanje knjiga, tekstova ili naučnih članaka

Sama katedra, pak, trebala je da se usredsredi na:

- rad Lige naroda i njenih Komisija
- rad različitih konferencija koje su se održavale s vremena na vreme;
- unutrašnje prilike u zemljama britanskog Komonvelta u toj meri u kojoj to pomaže da se opišu međunarodni odnosi
- unutrašnju politiku drugih zemalja u toj meri u kojoj to pomaže da se opišu međunarodni odnosi; ekonomske pojave od međunarodnog značaja; valute, kursevi, itd...

Pošto je u naredne dve godine zaveo suprugu jednog od svojih kolega na Univerzitetu, (što je tada bio neoprostiv greh), bio je prinuđen da pod pritiskom sredine napusti Aberistvit i podnese ostav-

ku na mesto profesora međunarodne politike. Zimern napušta i Evropu i odlazi na Kornel Univerzitet u Sjedinjene Američke Države, gde je predavao narednih nekoliko godina. Posle povratka u Britaniju, postao je član Laburističke partije, kandidovao se na izborima, prisustvovao sednicama Lige naroda u Ženevi gde je od 1926. do 1930. godine bio zamenik direktora Instituta za međunarodnu intelektualnu saradnju Lige naroda. Njegov povratak profesuri bio je u velikom stilu: 1930. godine postaje prvi profesor Međunarodnih odnosa na Oksfordskom Univerzitetu gde se pored predavanja, intenzivno bavio i pisanjem. Sa Oksforda odlazi 1944. godine, a 1945. godine biva izabran za prvog Generalnog sekretara UNESKO-a. Naučnu karijeru završava na Triniti koledžu, u Konektikatu.

Napisao je više knjiga, od kojih su svakako najpoznatije: The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth - Century Athens, (1911); The American Road to World Peace (1953) i svakako najpoznatije njegovo delo, The League of Nations and the Rule of Law, 1918–1935; Ova poslednja prema rečima Hedlija Bula predstavlja „najizbrušeniji rad pisca čije će delovanje kasnije biti označeno kao „idealističko". Svi oni su, naime, verovali da se međunarodni odnosi mogu posle završetka Prvog svetskog rata promeniti u samoj svojoj suštini, to jest, da umesto ravnoteže snaga i politike sile ključnu ulogu mogu da dobiju međunarodne organizacije i međunarodno pravo. Taj svojevrsni „zaborav moći" kao jednog od najvažnijih činilaca u međunarodnim odnosima, predstavljao je idealnu metu za kritičare međuratnog liberalizma kakav je bio Edvard Halit Kar. Kao jedan od najvažnijih predstavnika teorijskog pravca koji pojedini teoretičari označavaju za liberalni internacionalizam, Zimern je čvrsto verovao kako je do mira moguće doći tako „što će okvir međunarodnog prava progresivno prožeti međudržavne odnose i podvrći delovanje država strukturama pravne odgovornosti". Ipak, kako će vreme pokazati a Ser Alfred Zimern to i doživeti, potpuna vladavina prava, barem u međunarodnim odnosima, moraće još da popričeka.

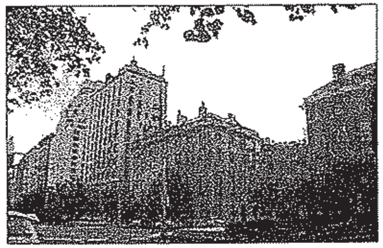

Savet za spoljne odnose – „Sinergija koja gradi svet"

Savet za spoljne odnose (*The Council on Foreign Relations*) – je američka nevladina organizacija, istraživački institut (think tank) i izdavačka kuća čiji je

glavni cilj da okupljajući uticajne ljude iz sveta nauke, privrede i politike na najbolji način doprinese američkoj spoljnoj politici, podjednako u teorijskom i praktičnom pogledu. Osnovan 1921. godine kao američka verzija njegove sestrinske organizacije iz Londona (reč je o britanskom Kraljevskom institutu za međunarodne poslove - poznatijem kao *„Čatam Haus"*, osnovanom godinu dana ranije); Savet je vremenom postao najuticajnija ustanova na svetu kad su pitanju spoljna politika i međunarodni odnosi. Inače, kadrovski i idejno, Savet se sa pravom smatra naslednikom organizacije „Inquiry" koju je krajem Prvog svetskog rata osnovao 28. predsednik Sjedinjenih Američkih Država, Vudro Vilson. Cilj ove organizacije bio je da se na jednom mestu okupe svi učeni ljudi koji bi pomogli u osmišljavanju posleratne spoljne politike Amerike, to jest stvaranju sveta „bezbednog za demokratiju". Kao nekadašnji profesor Prinstonskog univerziteta, Vilson je odlično znao koliko je važno imati strateške planove, to jest koliko je neophodno spoljnopolitičke ciljeve i vizije zasnovati na činjeničnoj stvarnosti.

Operativno, posao je vodio njegov glavni spoljnopolitički savetnik, slavni pukovnik Edvard M. Haus. U samom timu bilo je oko 150 uglednih stručnjaka iz različitih oblasti, u širokom rasponu od geografa do matematičara. Oni su u razdoblju od 1917. do vremena Versajske mirovne konferencije na kojoj su učestvovali u timu predsednika Vilsona, napisali oko 2000 dokumenata koji su se bavili različitim aspektima uređenja posleratnog sveta, od pitanja granica, prava naroda na samoopredeljenje, sve do funkcionisanja Lige naroda. Nasuprot jake izolacionističke tradicije koja će vrhuniti odbijanjem Senata SAD da ratifikuje pakt Lige naroda, pripadnici ove grupe su verovali da je ključ napretka i bezbednosti zapravo u tome da Amerika bude aktivan učesnik u svetskim poslovima. Ukratko rečeno, za ovu grupu ljudi, izolacionizam nije bio put kojim treba ići...

A počelo je, kako to često biva kad se nešto utemeljuje, sa mnogo idealizma. Kako tvrdi Piter Gros, autor istorije ove organizacije, „jedna mala grupa diplomata i naučnika iz Britanije i Sjedinjenih Američkih Država okupila se 30. maja 1919. godine u pariskom hotelu Mažestik, gde je bilo sedište britanske delegacije na Versajskoj mirovnoj konferenciji. Tamo su predložili osnivanje stalnog Angloameričkog instituta za međunarodne poslove, čiji bi jedan deo bio u Londonu, a drugi u Njujorku". Ipak, po povratku u Sjedinjene Države, američka grana „pariskog dogovora" je shvatila da ideje nisu dovoljne, osobito u atmosferi u kojoj veći deo stanovništva i političke elite nije bio za internacionalizam. Novac i političke veze bili su podjednako značajni činioci od kojih je zavisio uspeh, koliko i od ideja i dobre volje. U tom smislu, neki od preduzimljivijih članova ove grupe videli su priliku za uspeh u činjenici da je u Americi od 1918. godine postojala organizacija, koja je posedovala sve ono što oni nisu imali i obrnuto. Reč je bila o Savetu za spoljne odnose, organizaciji koju je osnovao bivši državni sekretar u administraciji Predsednika Teodora Ruzvelta, Elihu Rut (*Elihu Root*). Naime, on i još stotinak uglednih privrednika i političara su se obično uveče okupljali i raspravljali o spoljnoj politici, aktuelnim i budućim dešavanjima u svetu i, razume se, o tome kako sve to može da utiče na američke ekonomske interese.

I kako to često biva kad se rađa nešto istinski značajno i sudbina se pomalo umešala: posle petomesečnih ne baš lakih pregovora između njih i „zaverenika iz pariskog hotela Mažestik", iz dve organizacije proizašla je jedna - 29. jula 1921. godine pod imenom starijeg partnera u ovom poslu, novi i ojačani Savet za spoljne odnose, započeo je svoj život. Piter Gros sjajno zapaža „da je to bila ona sinergija koja je stvorila moderni Savet za spoljne odnose i unapredila njegovu izuzetnu plodotvornost u decenijama koje će doći." Drugim rečima, svet akademskog znanja, iskustva državnih službenika i svet praktičnih poslovnih interesa, pružili su međusobno ruke. Odluka da članovi Saveta mogu biti samo američki građani značila je da od zajedničkog Angloameričkog instituta neće biti ništa, bar u dogledno vreme.

Kada sledeće godine Savet bude pokrenuo svoj časopis pod imenom „Spoljni poslovi" (*Foreign Affairs*), a ne „Međunarodni poslovi," iz samog imena će biti jasno da je naglasak bio na američkoj ulozi u svetu, kako se to i doslovno kaže u osnivačkom dokumentu. Savet je osmišljen kao „stalna konferencija o međunarodnim problemima koji se tiču Sjedinjenih Američkih Država" i američke spoljne politike, a ne međunarodnih odnosa uopšte. Bio je to dug duhu vremena u kome su stvari nastajale. Ipak, internacionalizam Saveta nikada nije dolazio u pitanje. Od gostiju koji su dolazili i držali predavanja (šefovi država i vlada , poznati domaći i strani naučnici, poslovni ljudi i javne ličnosti), pa do časopisa na čijim su stranama objavljivali najugledniji domaći i strani autori, Savet za spoljne odnose vremenom je samo dobijao na svom međunarodnom i svetskom značaju. Štaviše, nakon Drugog svetskog rata, kada je i skepticima postalo jasno da bezbedne Amerike nema bez Amerike koja je delatno uključena u svetske poslove, Savet je prihvatio takvo usmerenje i postao učesnik u stvaranju i sprovođenju američke spoljne politike.

Od strategije zaprečavanja (containment) koju je Džordž Frost Kenan ispisao na stranicama „Foreign Affairs-a" jula 1947. godine, pa do mnogih drugih analiza i rasprava, različitih preporuka i memoranduma, Savet je bio i ostao glavni forum na kome se raspravljalo o svim važnim pitanjima koja se tiču uloge Amerike u svetu. Posle nestanka bipolarnog sveta, Savet je nastavio sa svojom misijom traganja za pravom ulogom Amerike u svetu bez Hladnog rata, a sa

izazovima i pretnjama koji su po svojoj izmenjenoj prirodi, obimu i složenosti znatno teži za razumevanje i rešavanje.

Savet za spoljne poslove ima dva sedišta, jedno u Njujorku a drugo u Vašingtonu; zahvaljujući veb sajtu (www.cfr.org) mogu se pratiti njegove aktivnosti svuda gde postoji internet. Iako je vremenom Savet gubio na svojoj tajanstvenosti, njegov elitizam je opstao. Postoje tri kategorije članstva u Savetu: doživotno (takvih članova ima oko 4300), članstvo na određeno vreme i kompanije-članovi.

U prve dve kategorije, novi članovi se biraju na osnovu preporuke onih koji su već članovi, posle čega upravni odbor daje svoj pristanak. Smisao članstva na određeno vreme (ljudi između 30 i 36 godina, nakon čega se mogu predložiti za doživotne članove), jeste u stvaranju novih generacija „lidera"... Primera radi, dr Kondoliza Rajs je na osnovu preporuke „prekaljenog člana" Saveta i bivšeg savetnika za nacionalnu bezbednost, Brenta Skoukrofta, postala „član na određeno vreme" 1984. godine u svojoj tridesetoj godini. Kod kompanijskog članstva radi se o najvišim strukturama upravljanja vodećih multinacionalnih kompanija koje pomažu i finasiraju rad Saveta.

Izvori:

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat - History, Issue 29, Winter 200/2001, pp. 16-23. (citat je sa strane 16.)

J. Graham Jones, „The Peacemonger", Journal of Liberal Democrat - History, p. 18.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history?1.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Full History of the Department of International Politics, izvor: Internet, 06/08/04 http://www.aber.ac.uk/interpol/history/history_2.html

Martin Griffiths, Fifty Key Thinkers in International Relations, p. 101.

Edward Hallet Carr, The Twenty Years' Crisis 1919-1939, Harper & Row Publishers, New York, 1964, Second Edition

Paul Rich, „Reinventing Peace: David Davies, Alfred Zimmern, and Liberal Internationalism in Interwar Britain", International Relations, Vol. 16, No. 1, 2002, pp. 117-133 (citat je sa strane 118.)

Videti: Peter Grosse, *Continuing the Inquiry*, izvor: internet: 02/05/08 http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html

Predmet nauke o međunarodnim odnosima

Uprkos izuzetnom, brzom i razgranatom institucionalnom razvoju, kao i velikom broju onih koji su se „nezavisno" zanimali izučavanjem ove oblasti, u stalnoj međuigri stvarnosti i sveta znanja[19] do danas su ostala nedorečena i u međuvremenu otvorena mnoga važna pitanja... Ni posle skoro čitavog veka, rasprave i sporenja povodom predmeta i metoda nauke o međunarodnim odnosima, nisu dovela do potrebnog nivoa saglasnosti da bi se osnovano govorilo o posebnoj nauci koja ima samobitnost. Najduže se, decenijama, osporavanje naučnosti ove oblasti usmeravalo na sadržaj predmetnog polja istraživanja; najčešće su kritičari isticali njen eklektički karakter,[20] tj., da međunarodni odnosi nemaju sebi svojstven, poseban predmet istraživanja, nego zapravo „mehanički" preuzimaju i nasilno sintetišu gotovu građu mnogih drugih društvenih i prirodnih disciplina. Nauka o međunarodnim odnosima je na svojim počecima upoređivana sa „kengurovom torbom" (*Beard*, 1931.) u koju svako prizvoljno utrpava sadržaj.

Takav, „pozajmljeni" sadržaj predmeta istraživanja nauke o međunarodnim odnosima očituje se po Kvinsi Rajtu u osam disciplina koje za nju imaju konstitutivni značaj: međunarodna politika, međunarodno pravo, međunarodne organizacije, diplomatska istorija, međunarodni ekonomski odnosi, vojna istorija, kolonijalna vladavina i vođenje spoljnih poslova,... pri tome dodajući i ratnu i diplomatsku veštinu, političku geografiju i demografiju[21] U jednoj od prvih

[19] Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 1.

[20] Frederik Šuman na primer tvrdi da „Nauka o međunarodnim odnosima očigledno nije posebna grana saznanja već pre jedna eklektička disciplina". Frederick L. Schuman, *International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1953, p. 577. Navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, Četvrto izdanje, str. 21.

[21] Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffts, 1955, navedeno prema: Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Treće izdanje, str. 16-17.

poznatih definicija, po kojoj je „nauka o međunarodnim odnosima pre svega deskriptivnog karaktera...donekle pripada vrsti savremene istorije naroda i kao takva, ona obuhvata sve oblasti kao što su ekonomija, trgovina, razmena proizvodnje, dobara, novca, kao i oblasti politike i kulture"[22], predmet istraživanja je nedovoljno određen i, što je još važnije, nije svojstven samo jednoj posebnoj disciplini. Uzgred, i prvi profesor međunarodnih odnosa je posle više od decenije predavanja zaključio da se „proučavanje međunarodnih odnosa proteže od društvenih nauka na jednom kraju do moralne filozofije... na drugom", tvrdeći još da oblast međunarodnih odnosa ne obuhvata jedan predmet ili disciplinu, „nego snop predmeta... koji su viđeni iz zajedničkog ugla".[23] Kao što se iz prethodnog može videti, ne samo da je definisanje pojma međunarodnih odnosa „iluzoran posao" (*Chris Brown*) nego nas pokušaj određivanja sadržaja predmeta istraživanja dovodi do još većih teškoća. Stenli Hofman čak tvrdi da su „rasprave koje treba da postave granice jednoj društvenoj nauci uzaludne, jer ne postoji nepromenljivi sadržaj u društvenim odnosima."[24] To posebno važi, po njegovom mišljenju, za oblast međunarodnih odnosa koje odlikuju stalne promene. Zbog svega toga, Hofman predlaže jednu operacionalnu definiciju predmetnog polja međunarodnih odnosa koje bi, po njemu, obuhvatilo „određene faktore i aktivnosti koje utiču na spoljne politike i moć osnovnih jedinica na koje je svet izdeljen".[25] Hofman, inače, na međunarodne odnose gleda kao na američku društvenu nauku[26], što ukazuje na dokazano veliki uticaj američke akademske zajednice na razvoj ukupne discipline – toliko, da se

[22] Definicija je data u okviru Međunarodnog instituta za intelektualnu saradnju Društva naroda, Ženeva, 1936. Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Četvrto izdanje, str. 9–10.

[23] Alfred Zimmern, "Introductory Report to the Discussions in 1935", in: Alfred Zimmern, Ed., *University Teaching of International Relations*, Report of the Eleventh Session of the International Studies Conference, International Institute of Intellectual Cooperation, League of Nations, Paris, 1939, pp. 7–9. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, p. 19.

[24] Stanley Hoffmann, Ed., *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1960, pp. 4–6. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, p. 21.

[25] Isto, p. 21.

[26] Stanley Hoffmann, „An American Social Science: International Relations", *Daedalus* CVI, Summer 1977, pp. 41–60.

povremeno neosnovano umanjuju nemali doprinosi naučnika iz Evrope i drugih delova sveta.

Na tom tragu, pokušajima definisanja predmeta nauke o međunarodnim odnosima treba dodati i određenje Velibora Gavranova koji kaže da „predmet nauke o međunarodnim odnosima (jeste) proučavanje zakonitosti razvitka međunarodne zajednice kao oblika političke organizacije, i međunarodnih odnosa kao društvenih procesa u razvitku međunarodne zajednice"[27] Vojin Dimitrijević i Rade Stojanović smatraju da „nauka o međunarodnim odnosima proučava osnovne činjenice odnosa između političkih teritorijalnih potpunih društava – koja su danas države – stepen i oblik međuzavisnosti između njih, činioce koji na njih utiču i objektivne i subjektivne procese u kretanju međunarodnih odnosa i organizovanja oblika ovih odnosa, s ciljem otkrivanja zakonitosti koje ih određuju".[28]

Nabrajanju pitanja kojima se bavi nauka o međunarodnim odnosima treba, po našem mišljenju, neizostavno priključiti i ona koja čine njeno predmetno jezgro; ili još određenije, probleme koje od svih društvenih nauka prevashodno i jedino izučava upravo ova disciplina. Kao što je poznato, radi se o prirodi i činiocima moći država i drugih aktera u međunarodnim odnosima, zamisli i sistemu ravnoteže snaga, kolektivnoj bezbednosti, teoriji i sitemu odlučivanja u spoljnoj politici, kao i u novije vreme, vidovima ispoljavanja složene međuzavisnosti i uticaju koji ona ima na međunarodni sistem. Ukoliko izuzmemo probleme funkcionisanja međunarodnog sistema, procese integracija i globalizacije, na preostala pitanja iz predmetnog obuhvata nauke o međunarodnim odnosima prvi su ukazali predstavnici tzv. Engleske škole u međunarodnim odnosima.[29]

Navedena određenja međunarodnih odnosa, kao i definicija predmetnog polja nauke o međunarodnim odnosima ukazuju, između ostalog, i na trajne probleme sa kojima se ova disciplina suočava još od vremena svojih institucionalnih početaka. Ukoliko prihvatimo jedno široko rasprostranjeno mišljenje po kome međunarodni odnosi kao nauka pružaju uvid u celinu stvari, onda je

[27] Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 10.

[28] Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Četvrto izdanje, str. 16.

[29] John Burton, *International Relations: A General Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1967, p. 5.

razumljivo da ni najsjajniji kamičci u pokušaju njenog definisanja ne mogu da zamene čitav mozaik stvarnosti koju ona nastoji da pokrije. Drugim rečima, pomenuta i mnoga druga određenja tek uzeta zajedno, mogu relativno pouzdano da pokažu *širinu, raznolikost i složenost* ove nauke koja pokušava da objasni „način na koji svet radi" (*Mearsheimer*).

U nekoliko osvrta na stanje u „oblasti" (*Field*), kako inače pojedini istraživači nazivaju nauku o međunarodnim odnosima u želji da izbegnu nepotrebna sporenja sa mnogobrojnim kritičarima koji su dovodili u pitanje naučnost ove discipline, mogu se videti i dalje otvorena pitanja njenog profilisanja i konstituisanja. Tako, primera radi, Kirk 1947. godine tvrdi da je „i posle četvrt veka aktivnosti, izučavanje međunarodnih odnosa (je) u priličnoj konfuziji. Obim oblasti, metode analize i sinteze koje treba slediti,..., predmeti su stalnih protivrečnosti".[30] U tom smislu, i posle dvadesetak godina Plating se vajka kako „kao oblast istraživanja, međunarodni odnosi danas podsećaju na jednu slabo ograđenu arenu u kojoj se mnoštvo istraživačkih programa i strategija međusobno nadmeću, uporedo postoje, preklapaju se ili zadržavaju svoju izolaciju".[31] Najposle, Herman ni posle skoro čitavog stoleća ne vidi u ovom pogledu značajniji napredak. Ona, naime, veli da je „oblast međunarodnih studija postala malo nalik na vavilonsku kulu ispunjenu kakofonijom različitih glasova - postala je pre jedna holding kompanija, nego intelektualno neprotivrečno područje izučavanja ili zajednica istraživača".[32]

Iako većina istraživača smatra da postoji visok stepen saglasnosti kad je reč o istoriji discipline i njenim razvojnim fazama, paradoksalno upravo u toj činjenici leži problem. Sve je vidljiviji, naime, jaz između onoga što je višedecenijskim

[30] Grayson Kirk, *The Study of International Relations in American Colleges and Universities*, Council on Foreign Relations, New York, 1947, p. 7. navedeno prema: Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, London, 2006, pp. 3-22. (citat je sa strane 3.)

[31] Raymond E. Platting, "International Relations as a Field of Inquiry", in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York, p. 11. Navedeno prema: Isto, op. cit. p. 3.

[32] Margaret G. Hermann, "One Field, Many Perspectives: Building The Foundation for Dialogue - 1998 ISA Presidential Address", *International Studies Quarterly*, No 42, 1998, pp. 605-624. (citat je sa strane 606.)

ponavljanjem postalo gotovo mit i stvarne istorije sa svim njenim otvorenim pitanjima. Uprkos verovanju da je proces nastanka i razvoja „oblasti međunarodnih odnosa" opštepoznat, broj onih koji iznova pišu istoriju discipline neprestano raste; podjednako sa nivoa ukupnih međunarodnih odnosa i iz uglova pojedinih država. Nije u svakom od ovih slučajeva samo traganje za istinom pokretač istraživačkih napora: neretko se u takvim pokušajima lako raspoznaje i interes da određenim tumačenjima procesa i stavova istaknutih teoretičara i praktičara međunarodne politike budu potvrđena ili opovrgnuta stanovišta u aktuelnim raspravama. Važno je ovde reći i to da je prečesto i nekritičko dovođenje u vezu stavova korifeja političke teorije i filozofije često išlo na štetu doprinosa koji su pružali upravo teoretičari samih međunarodnih odnosa. Teško je, razume se, poricati bilo kakvu vezu i utemeljenost savremene teorije međunarodnih odnosa u stavovima jednog Tukidida, Platona, Aristotela ili novovekovnih veličina u oblasti političke teorije kao što su Hobs, Makijaveli, Boden,...ipak, bez uzimanja u obzir okolnosti u kojima su delovali brojni istoričari, filozofi ili teolozi, nesumnjiva vrednost njihovih misaonih dometa neće danas imati veliku saznajnu težinu. Da i ne govorimo o olakom posezanju u daleku istoriju, čak i iskrivljavanju pojedinih stavova kako bi što bolje poslužili svrsi tekućih nadgornjavanja.

Uz opisivanje i tumačenje istorije za potrebe današnjih sporenja koje se, inače, naziva *prezentizam*, grubo deleći, drugu grupu istoričara discipline koji razvoj nauke o međunarodnim odnosima povezuju sa nekim važnim, prekretnim događajima u realnosti međunarodne politike, nazivamo *kontekstualistima*. Za neke od pripadnika ove druge skupine, na disciplinu direktno i njen razvoj su presudno uticali čak i veliki zaokreti u spoljnoj politici SAD. U ovakvom načinu razmišljanja je primetno svođenje jedne društvene nauke na puki objekt uticaja faktora spoljne sredine. Ne zanemarujući delovanje egzogenih činilaca, za nauku o međunarodnim odnosima je po našem mišljenju važnije razmatrati kako je sama disciplina odgovarala na izazove koji su dolazili izvana.

U najvećem broju primera pisanja istorije discipline, navode se sledeće faze kroz koje je nauka o međunarodnim odnosima navodno prošla, počev od dvadesetih godina XX stoleća: idealizam (utopijski pacifizam i legalizam), realizam, bihejviorizam, postbihejviorizam,

neorealizam, racionalizam, postpozitivizam i konstruktivizam. Naročito je slika prve tri faze toliko rasprostranjena i prihvaćena, da je danas malo ko dovodi u pitanje. Hedli Bul, tako, govori o tri talasa uspešne teorijske aktivnosti: idealističkom ili progresivističkom koji je preovlađivao u dvadesetim i ranim tridesetim godinama; realističke ili konzervativne teorije su se razvijale počev od kasnih tridesetih do ranih pedesetih kada su doživele svoj vrhunac zastupljenosti u tumačenju međunarodne politike; u kasnim pedesetim i tokom šezdesetih godina odvijala se žustra rasprava između tradicionalnog pristupa izučavanju međunarodnih odnosa i novina koje su, pre svega, u metodološkom pogledu donosili bihejviorizam i sistemska teorija.[33]

Pristupajući na ovakav način istoriji discipline, idealistički i uz preterana pojednostavljivanja, previđaju se neka krupnija pitanja: počev od toga da li su se čuvene „Velike debate" uopšte odigrale i ako jesu, u kom obliku; potom, u ulepšanim tumačenjima pomenutih rasprava ispušta se iz vida čitav niz suštinskih sporova i njihovih učesnika...tako se danas i srećemo sa pojavom da pojedini teoretičari međunarodnih odnosa raspravljaju već raspravljano sve tvrdeći kako originalno misle, a u stvari, „pronalaze" točak...

Kritičkim i produbljenim istraživanjem istorije discipline, između ostalog, odaje se priznanje i mnogim neopravdano zaboravljenim teoretičarima; najposle, jedan takav napor je neizbežan ukoliko želimo da utvrdimo i pravo poreklo, institucionalni okvir, disciplinarne i geografske granice nauke o međunarodnim odnosima. Za početak, neophodno je razbiti predrasudu o njenom *pravolinijskom, uzlaznom* razvoju; u tom cilju nam koristi, doduše posredno, i Kunova filozofija nauke koja ubedljivo pobija verovanje u progresistička tumačenja razvoja prirodnih nauka, uvodeći u analizu zamisli *paradigme i diskontinuiteta*.[34]

Klasična objašnjenja istorije nauke o međunarodnim odnosima, podležući izazovu navodno stalnog, neprekinutog napretka u faznom razvoju discipline, usredsredila su se na četiri tzv. Velike debate.

[33] Hedley Bull, "The Theory of International Politics, 1919–1969", in: Brian Porter, Ed., *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919–1969*, Oxford University Press, London, 1972, p. 33. navedeno prema: Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 3–4.

[34] Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago University Press, Chicago, 1970.

Prva takva Velika debata koju mnogi nazivaju i temeljnim mitom ove discipline, odigrala se između međuratnih idealista i posleratnih realista; vremenski zahvata razdoblje od ranih dvadesetih, sve do kraja pedesetih godina XX veka. Prevagu u tom višedecenijskom sučeljavanju argumenata i stavova odneli su zagovornici realističkog pristupa usmeravajući mladu nauku u pravcu istraživanja „stvarne" stvarnosti, tj., usmerili je na bavljenje praksom međunarodne politike i odgovaranje na njene potrebe. „Superiornost" ovog pristupa međunarodnim odnosima potvrđena je izbijanjem Drugog svetskog rata i neuspehom međuratnih napora i glavne ustanove međunarodne bezbednosti, Društva naroda, da sačuva mir. Ovim je pažljivije istraživanje mišljenja i dilema utopijskih pacifista i legalista učininjeno skoro izlišnim. Njima je zamerano to što su se, navodno, bavili pokušajima promene međunarodne politike putem izgradnje stabilnog međunarodnog pravnog poretka, međunarodnih organizacija i učvršćivanja sistema kolektivne bezbednosti otelovljenog u Društvu naroda, neosnovano pri tome zanemarujući realnost odnosa između država i naroda. Pobeda realista tumači se i danas, u ovakvom pojednostavljenom pristupu, kao korak napred u razvoju discipline kada su, po takvim tumačenjima, teške posledice i gorke pouke II svetskog rata doprinele da ona napusti svoju prvu idealističku, „mladalačku" fazu, i usmeri se na tvrde odnose moći, probleme bezbednosti i nacionalnog interesa, tj., jezikom Makijavelija kazano, nauka o međunarodnim odnosima je napredovala od bavljenja onim kako bi trebalo da bude, ka istraživanju međunarodne stvari kakva zaista jeste.[35]

[35] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 10–11.

Hans Joakim Morgentau o idealizmu i realizmu

„Istorija moderne političke misli je borba između dve škole koje se u osnovi razlikuju u svojim razumevanjima čovekove prirode, društva i politike. Jedna veruje da se može postići racionalni i moralni politički poredak koji proizilazi iz univerzalno važećih apstraktnih principa. Ona u suštini pretpostavlja dobrotu i beskrajnu savitljivost ljudske prirode i svaljuje krivicu za neuspehe društvenog poretka na nedovoljno uvažavanje racionalnih standarda, na odsutnost znanja i razumevanja, zastarelost društvenih ustanova ili korumpiranost izolovanih pojedinaca ili grupa. Ona veruje u obrazovanje, reforme i povremenu upotrebu sile da bi se ispravili ovi nedostaci.

„Druga škola smatra da je svet nesavršen, što on sa racionalnog gledišta i jeste, i da je kao takav proizvod kretanja svojstvenih ljudskoj prirodi. Da bi se poboljšao svet, politički subjekti bi trebalo da se ponašaju u saglasnosti s tim kretanjima, a ne delovati u suprotnosti sa njima." Budući da je ovo svet kojem su imanentni suprotni interesi i sukobi među njima, moralni principi se ne mogu nikada u potpunosti ostvariti, ali im se treba što je više moguće približiti pomoću povremenog (uvek privremenog) uravnotežavanja interesa i stalno kratkotrajnog rešavanja sukoba. Ova škola vidi u sistemu proveravanja i uravnotežavanja univerzalni princip za sva pluralistička društva. Ona se radije poziva na istorijske događaje koji su prethodili, nego na apstraktne principe i pre teži manjem zlu nego apsolutnom dobru."

Izvor:
Hans J. Morgenthau, „Realistička teorija međunarodne politike", u: Vladimir Ibler, prir. Međunarodni odnosi - uvodna studija, izabrani tekstovi, Naprijed, Zagreb, 1971, str. (citat je sa strana 152-153)

U tzv. drugoj Velikoj debati sukobili su svoje stavove zapravo zagovornici dva metodološka pristupa: tradicionalnog i „naučnog".[36] Ovu debatu je obeležila oštra polemika između dvojice poznatih teoretičara - Hedli Bula i Mortona Kaplana.[37] Kao i u slučaju političkih nauka, u težnji da se dostigne status „prave" nauke,

[36] Isto, p. 11.

[37] Hedley Bull, "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361-377; Morton Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-20.

uz uzimanje za uzor upravo prirodnih nauka, zagovornici tzv. naučnog pristupa su smatrali da je moguće i poželjno u izučavanju međunarodne politike koristiti dostignuća logičkog pozitivizma, hipotetičko-deduktivne metode i bihejviorizma, s ciljem da rezultati do kojih se dolazi istraživanjem pojava međunarodnog života budu egzaktno merljivi, imaju najvišu moguću opštost važenja i budu intersubjektivno proverljivi... U borbi za priznanje statusa posebne nauke, teoretičari međunarodnih odnosa su navodili i poznati Vajthedov stav iz 1925. godine u kome on tvrdi da „savremena nauka počinje...pomeranjem (njenog) težišta sa Aristotelovske metode klasifikacije na Platonističko-Pitagorejski metod merenja, premda je klasifikacija neophodna za uređeno, logičko mišljenje".[38]

Rasprava o svrsishodnosti primene pozitivističkih i empiričkih metoda prirodnih nauka u istraživanju međunarodnih odnosa je, u najmanju ruku, doprinela izoštravanju naučnog identiteta discipline. Teško je sporiti veliki značaj koji su tom pogledu imali primena sistemske teorije u izučavanju međunarodne politike (Kaplan, 1957),[39] teorija komunikacija i kibernetike (Dojč (*Deutsch*), 1953, 1964),[40] rana teorija igara (Šeling (*Schelling*), 1960),[41] kao i doprinos teorije odlučivanja (Snajder (*Snyder*); Bruk (*Bruck*); Sapin, 1954, 1962),[42]...

Neophodno je istaći da su, razume se, i zagovornicima tzv. naučnog pristupa bile sasvim jasne prednosti, ali i ograničenja jednog ovakvog metodološkog pristupa. Oni se nisu libili da u tom smislu istaknu paradigmatske odlike klasičnog realizma kao i potrebu da se njihova saznajna i praktična vrednost očuva. Godinama posle tzv. Herojske decenije metodoloških rasprava u procesu konstituisanja nauke o međunarodnim odnosima, Džozef Naj je jezgrovito iskazao

[38] Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World*, Macmillan, New York, 1925, pp. 41-44. navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations - A Comprehensive Survey*, p. 19.

[39] Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.

[40] Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Comunication*, MIT Press, Vambridge, MA, 1953; Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964

[41] Thomas C. Scheling, *The Strategy of Conflict*, Oxford Univesrity Press, New York, 1960.

[42] Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Decision -Making as am Approach to the Study of International Politics, Princeton University Press, Princeton, 1954; Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Eds., *Foreign Policy Decision-Making*, The Free Press, New York, 1962.

pomenute protivrečnosti rekavši kako „međunarodna politika nije nauka koja podrazumeva rad u laboratorijama. Mogućnost izvođenja kontrolisanih eksperimenata ne postoji jer je nemoguće da neke stvari održavate u nepromenjenom stanju - posmatrajući pri tome druge koje se menjaju. Aristotel je rekao kako se može biti precizan (tačan — *prim. pisca*) u bilo kojoj nauci onoliko koliko to predmet dopušta. Ne pokušavajte da budete previše precizni ukoliko će ta preciznost biti lažna. U međunarodnoj politici postoji toliko mnogo varijabli, tako se mnogo promena dešava u isto vreme, da su događaji predeterminisani - tj., imaju previše uzroka".[43]

Istoričari discipline su najmanje saglasni u pogledu tzv. treće Velike debate koja se odigravala početkom osamdesetih godina prošloga stoleća.[44] Ova rasprava se najčešće opisuje kao sučeljavanje predstavnika tri paradigme: realističke, pluralističke i strukturalističke. Ipak, istraživači uslova i uzroka nastanka i razvojnog puta nauke o međunarodnim odnosima složili su se povodom jednog važnog stava: posle treće Velike debate koja je okončana bez pobednika, postalo je skoro belodano svim učesnicima sporenja da je uporedo postojanje sve tri paradigme, kao i nekih drugih i drukčijih obrazaca tumačenja teorije i prakse međunarodnih odnosa i globalizovane svetske politike legitimno i, što je najznačajnije, neophodno za njihovo celovito i produbljeno razumevanje. Rasprostranjeno je uverenje da je realizam naročito tokom sedamdesetih godina prošloga veka pokazao i neke temeljne, „sistemske", nedostatke: podjednako u pogledu predviđanja najkrupnijih događaja, kao i u objašnjavanju korenitih i brzih promena koje su se odigravale tih godina u međunarodnoj stvarnosti. Ovo se posebno odnosi na svojevrsni strukturalni manjak realističke paradigme da uopšte raspoloživim analitičkim sredstvima registruje, a kamoli uverljivo protumači kretanja i promene u međunarodnim ekonomskim odnosima kao i posledicama koje su one ostavljale na raspored moći i oblik međunarodnog sistema i njegovo prerastanje u svetski sistem. Zahuktavanje globalizacije kroz razgranavanje i ubrzavanje tzv. složene međuzavisnosti, širenje zamisli bezbednosti na nove nivoe i dimenzije jednostavno je „iskliznulo" iz realističke konceptualne i kategorijalno-pojmovne mreže. Novim obrascima

[43] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe – uvod u teoriju istoriju*, op. cit. str. 82.

[44] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 11–12.

razumevanja i tumačenja međunarodne zbilje u doprinosima teorija kompleksne međuzavisnosti (*Nye, Keohane*, 1979), svetskog sistema (*Wallerstein*, 1974, 1980), teorije zavisnosti (*Cardoso* i *Faletto*, 1979, *Evans*, 1979), kao i drugim pristupima, dovedene su u pitanje osnovne postavke realističke teorije kakvu smo poznavali decenijama pre toga. Počev od usredsređenosti realista na državu, naglašavanja nezavisnosti suverene države u odnosu na rastuću međuzavisnost; kritičari realističke teorije su se naročito usmerili na podelu na tzv. visoku i nisku politiku (vojna i bezbednosna pitanja s jedne, i ekonomska, ekološka i problemi ljudskih prava, s druge strane). Kao još jedna od posledica treće Velike debate, međunarodna politika je, uz međunarodnu bezbednost, pre svih učinkom Rouzkrensa, Štajna i Kacenštajna, postala u najmanju ruku jednako značajno podpolje nauke o međunarodnim odnosima.

Negde u ovo vreme, krajem sedamdesetih godina XX stoleća, pojavila se i bravurozna teorijska konstrukcija Keneta Volca pod naslovom „Teorija međunarodne politike".[45] Teorija strukturalnog realizma ili neorealizma je unela „svežu krv" u već tada anemičnu realističku paradigmu koja je sve manje bila u stanju da daje uverljive odgovore na izmenjenu međunarodnu stvarnost. Volcova teorija je u velikoj meri pomogla realističkoj teoriji međunarodnih odnosa da zadrži potrebne veze sa realnošću, na koju se, inače, pozivala gorljivije od drugih teorija.

Tokom osamdesetih godina prošloga veka, javili su se i drugi poslepozitivistički pristupi (postmodernizam, feminizam, poslemarksizam, studije mira, kritička teorija, poststrukturalizam,...), koji su se razvijali u oštrom protivstavu u odnosu na do tada glavne škole u teoriji međunarodnih odnosa: realizam, liberalizam i marksizam. Poststrukturalisti, pripadnici kritičke teorije i zagovornice feminizma zapravo su zatvorili treću Veliku debatu i otvorili nove rasprave koje traju i danas. Naspram ovog šarolikog skupa pristupa, grupišu se u tzv. neo-neo sintezi, zagovornici neorealizma i neoliberalizma.[46]

[45] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979, Srpsko izadnje ove knjige: Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Alexandria Press, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.

[46] Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, p. 12.

Pisanje istorije discipline u interesu i za potrebe današnjih rasprava, uz neosnovano pojednostavljivanje naglašavanjem često nepostojećih „oštrih" diskontinuiteta i dubioznih dihotomija, znatno je otežalo konstituisanje nauke o međunarodnim odnosima. Ulepšane, ponekad i samo pretpostavljene rasprave zarad dokazivanja „napretka" u „uzlaznom", faznom, razvoju discipline učinile su štetu upravo mladoj nauci o međunarodnim odnosima. Pored već pominjanih nedoumica povodom pitanja da li su se (posebno prva Velika debata) uopšte odigrale, ovakvim pristupom su previđene mnoge nijanse, dileme i protivrečnosti kod teoretičara koji su olako i jednostrano označavani kao npr., legalisti, idealisti, utopijski pacifisti,... Kada danas istražujemo ukupan doprinos pojedinih teoretičara koji su svrstavani u unapred pripremljene grupe, susrećemo se u većini slučajeva, u stvari, sa naučnicima koji su najčešće samo obazrivo davali prednost nekim uzrocima ili činiocima, ne ispuštajući pri tome iz vida i uvažavajući svu složenost međunarodne zbilje, pravog silestva varijabli (promenljivih) koje opredeljuju procese...I kada su neki od njih, primera radi, videli u međunarodnim organizacijama i međunarodnom javnom pravu ustanove i sredstva za očuvanje mira i stabilnosti i jačanje saradnje između naroda i država, malo ko je pri tome zaboravljao na značaj država, njihove nezavisnosti, teritorijalnosti i suverenosti... skoro da nema razlike, dalje, između predratnih „idealista" i posleratnih „realista" u uvažavanju dve ključne zamisli oko kojih se kao oko stožera kreće svaka produbljena analiza međunarodne politike: koncepata anarhije i suverenosti... Tako je upravo zbog nijansiranog, i u ponečemu protivrečnog pristupa gotovo zaboravljen Pitman Bendžamin Poter[47] koji je dao dragocen doprinos u istraživanju međunarodnih organizacija,..., jednako kao što ni tako „tvrdi" realisti poput Kara, Morgentaua, Kenana i Švarcebergera u svojim zamislima međunarodne politike i međunarodne bezbednosti ne odbacuju međunarodne organizacije i međunarodno pravo kao važne subjekte i činioce u odnosima država i naroda.[48]

[47] Pitman B. Potter, „Political Science in the International Field", *American Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, pp. 381-391.

[48] E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1939, 1964; Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948; George F. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951; Georg Schwarzenberger, *Power Politics: An Intoduction to the Study of International Relations and Post-War Planning*, McGraw-Hill, New York, 1941.

Pobeda zagovornika tzv. naučnog pristupa nad „tradicionalistima" u drugoj Velikoj debati, primera radi, obogatila je izučavanje međunarodnih odnosa gotovo isključivo u metodološkom pogledu. Dalje, Iston (*Easton David*)[49] u političkim naukama i Kaplan[50] i Rouzkrens[51] u nauci o međunarodnim odnosima nisu uvođenjem i primenom sistemske teorije nimalo poricali značaj izučavanja države ili pravnu, filozofsku, istorijsko-sociološku stranu i induktivnu metodu u analizi i objašnjavanju pojava međunarodnog života.

Kad je reč o jezičkim izrazima i/ili kovanicama kojima se nastoji da se „zahvati" i izrazi međunarodna stvarnost, njeni subjekti, činioci i procesi, do najvećeg sadržinskog preklapanja dolazi između pojmova međunarodnih odnosa i međunarodne politike. Pojedini autori ih upotrebljavaju i kao sinonime. Međunarodna politika, po našem mišljenju, samo jezički izoštrava suštinu i formu, ali ne izlazi iz okvira sadržaja discipline međunarodnih odnosa. Ovde je važno istaći i da se međunarodna politika bavi izučavanjem odnosa nedržavnih aktera i delovanjem činilaca i odvijanjem procesa koji nisu prevashodno politički (npr., ekološki izazovi i pretnje, demografska kretanja, globalizacijski talasi,...). Džozef Naj, primera radi, u jednom takvom duhu određuje međunarodnu politiku kao „politiku u odsustvu zajedničkog suverena, politiku među entitetima bez vladara nad njima"[52] Pored ukazivanja na odnose suverenih i nezavisnih država u uslovima anarhije, ne i haosa, što je inače „neuralgično jezgro" predmeta međunarodne politike u njenom klasičnom određenju, Naj i mnogi drugi ostavljaju dovoljno prostora i za istraživanje drugih i novih subjekata, činioca, odnosa i procesa koji su, inače, već decenijama unazad doprineli da pojam međunarodni/a postane pretesan da obuhvati sve promene na pozornici međunarodnog života.

[49] David Easton, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953.

[50] Morton Kaplan, System and Process in International Politics, John Wiley, New York, 1957.

[51] Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Little Brown, Boston, 1963.

[52] Džozef S. Naj, Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe – uvod teoriju i istoriju*, op. cit. str. 18.

Otuda, danas u naslovima najvećeg broja udžbenika iz ove oblasti preovlađuje kovanica *svetska politika* koja najtačnije odražava navedene promene. U „globalizovanoj svetskoj politici" (*Smith/-Baylis*, 2001, str. 2), pored država svoje uloge ispunjavaju i pojedinci, nedržavni subjekti, podnacionalni, nadnacionalni, multinacionalni, transnacionalni, pojavljuju se, takođe, kao akteri i terorističke mreže,[53]...Globalna struktura se račva u najmanje dva preklapajuća „sveta u svetu": naime, uporedo postoje sistem suverenih država od blizu dvesta jedinica na jednoj, i mnogosredišni svet sačinjen od nekoliko desetina hiljada nedržavnih subjekata, na drugoj strani.[54] Ovakvu sliku još usložnjavaju posledice globalizacije i informatičke revolucije što povremeno čini da pridev globalni više odgovara od prideva svetski.

* * *

[53] Steve Smith, John Baylis, Patricia Owens, „Introduction", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization od World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, p. 3.

[54] James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics – A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990, p. 22.; James N. Rosenau, "Illusions of Power and Empire", *History and Theory*, Theme 44, December 2005, pp. 73-87; Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka*, Beograd, 2002, str. 15-19.

Poglavlje II

OD MEĐUDRŽAVNOG PORETKA I MEĐUNARODNOG SISTEMA DO GLOBALNOG DRUŠTVA

Međunarodni poredak je već stolećima dugo u upotrebi u društvenim naukama i svakodnevnom govoru. Ovaj složeni pojam se najpre odnosi na sistem država koji je utemeljen u Evropi, a zatim i u čitavom svetu, Vestfalskim mirom iz 1648. godine. Gotovo neizmenjen u prva tri veka postojanja, međunarodni poredak se temeljio na ravnoteži snaga, diplomatiji, savezima, međunarodnom pravu i, nešto kasnije, međunarodnim organizacijama kao svojim ključnim činiocima i subjektima. U jednom takvom poretku, suverene i nezavisne države u uslovima nepostojanja središnje vlasti – anarhije ali ne i haosa – ipak prihvataju i priznaju *zajedničke standarde ponašanja i međudejstva.* Može se govoriti o političkoj, diplomatskoj, pravnoj, ekonomskoj i vojnoj strani određenog međunarodnog poretka – budući da se kao sinonim poretku najčešće upotrebljava pojam međunarodni sistem, neophodno je kazati da poredak za razliku od sistema podrazumeva kao svoju posebnost, pored postojanja međudejstva država, još i usvojena pravila ponašanja i zajedničke ciljeve i vrednosti. Svaki poredak je istovremeno i sistem; s druge strane, osnovano je pitanje da li, i koliko, u određenom sistemu ima odnosa koji odlikuju društveni i međunarodni poredak.

Međunarodni poredak je moguće definisati kao „obrazac aktivnosti ili uređenje koji odlikuju ponašanje država,"[1] ili kao

[1] Evans, Graham, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999, p. 269.

„stabilan obrazac odnosa između međunarodnih aktera koji ima zajedničke ciljeve".[2]

Kada govorimo o međunarodnom poretku u njegovom najstarijem i najčešćem značenju, mislimo pre svega na poredak država. I ovde, kao kod pojma međunarodnih odnosa, susrećemo se sa zabunom koju stvara pridev *međunarodni* na engleskom, i drugim, uglavnom jezicima zapadnih zemalja. Reč je, naime, o pogrešnom prevodu odrednice international na srpski jezik kao *međunarodni*: ukoliko se, pak, držimo pravog značenja pomenutog pojma na engleskom jeziku, jedino ispravno je govoriti o *međudržavnom*, a ne međunarodnom poretku.

Po ovakvim klasičnim shvatanjima, najvažnije vrednosti kojima jedan međunarodni poredak treba da stremi jesu *stabilnost* i *bezbednost*. Stabilnost se odnosi na relativnu trajnost određenog obrasca (uređenja) međudejstva država, a bezbednost kojoj se teži pridržavanjem pravila ponašanja usmerena je na države kao delove takvog sistema, i na sistem kao celinu. Stabilnost međunarodnog poretka, dalje, ne znači kako je on nepromenljiv i statičan; oslanjanje država na oružanu silu, premda moralno i pravno dopušteno samo kao *ultima ratio*, čest je slučaj u međunarodnom poretku. Dinamici međunarodnog poretka, njegovim promenama, razvoju i sposobnosti prilagođavanja, doprinosi i pojava novih država. Ipak, realistička gledišta na međunarodni poredak daju prednost očuvanju *status quo*-a. Po njima, mir i pravda nisu vrednosti zbog kojih treba žrtvovati stabilnost i bezbednost međunarodnog poretka; ovde treba odbaciti preteranu ocenu da u međudržavnom poretku nema mesta drugim vrednostima osim stabilnosti i bezbednosti.

Liberalni pristupi u svim svojim podvrstama, s druge strane, ističu da međunarodni poredak najpre počiva na ustanovama, međunarodnom pravu, međunarodnim organizacijama i, u naše vreme, opšteprihvaćenim režimima ili tzv. kompleksima usvojenih pravila ponašanja u pojedinim oblastima,... Ključni otklon od realističkih i konzervativnih viđenja međunarodnog poretka, zagovornici liberalističkih pristupa prave uzimanjem pojedinca za glavnog subjekta međunarodnog poretka i, pre svega, svetskog društva. Za njih su upravo mir i pravda kao vrednosti, preduslovi

[2] Griffiths, Martin, Terry O' Callaghan, *International Relations – The Key Concepts*, Routledge, London, 2002, p. 223.

stabilnosti i bezbednosti bilo kojeg međunarodnog i/ili svetskog poretka. Kada je pojedinac cilj-vrednost međunarodnog poretka, onda su vrednosti poput mira i pravde očekivano merilo njegove legitimnosti.

Alternativno-kritičke teorije i njihovi predstavnici nalaze se, slikovito kazano, na suprotnoj obali u odnosu na realističko-konzervativna viđenja međunarodnog poretka. One se zalažu za potpuno prevazilaženje postojećeg međunarodnog poretka videći u njemu „tek nešto više od institucionalizovane nepravde".[3] Upravo ovakvi radikalni pristupi najbolje pokazuju koliko malo saglasnosti postoji u pogledu međunarodnog poretka, počev od toga šta su njegovi konstitutivni elementi, na koji način se njime može upravljati, sve do nedoumice koji oblik međunarodnog/svetskog/globalnog uređenja može delotvorno da zameni postojeće odnose. Suočeni, primera radi, sa nepravednom raspodelom ukupne i posebnih vidova moći, predstavnici alternativno-kritičkih teorija često nošeni i utopijskom energijom, zagovaraju takav poredak koji nije usmeren prvenstveno na stabilnost i bezbednost, nego na prevazilaženje „ljudske patnje, siromaštva, gladi, ka uspostavljanju odnosa društvene pravde i ekološke ravnoteže"[4]

Po njima su ovi ciljevi organski, jer prožimaju samo tkivo društvenog organizovanja, od različitih grupa, sve do svetskog i globalnog nivoa; takva stremljenja, dalje, ulaze u sva polja ljudske delatnosti: političko, kulturno, ekonomsko, ekološko, ... Premda kada govore o međunarodnom poretku naglasak stavljaju na ustanove i ideje, zagovornici liberalnih i alternativno-kritičkih pristupa ne poriču značaj moći u konstituisanju i upravljanju poretkom.[5]

[3] Ibidem, op. cit. p. 223.

[4] Evans, Graham, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, op. cit. p. 270.

[5] Ikenberry, G. John, *After Victory – Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2000, pp. 10–11.

Etimologija i istorija pojma poredak

Međunarodni politički poredak u vremenu posle hladnog rata i na početku dvadesetprvog stoleća je u središtu pažnje ovog istraživanja. Ovako postavljen predmet izučavanja ne može se valjano analizirati i sagledati iz sebe samog, tj., iz „događajne prašine"[6] poslednjih dvadeset godina; drugim rečima, postavlja se Brodelovsko pitanje, kako u potpunoj zbrci „novosti koje se ore" saznajno obuhvatiti, „naslikati voz u kretanju".[7] Iznenađujuća obuhvatnost predmeta istraživanja očituje se u tri njegova vida ispoljavanja:

1. vremenskom;
2. prostornom i
3. tematskom.

Metodologija i istraživački postupci savremene empirijske sociologije u istraživanju složenih pojava „dugog trajanja" (*la longue duree*), koje se pri tome još protežu po čitavoj Zemljinoj kugli, više zbunjuju nego što objašnjavaju i rasvetljavaju; činjenična sadašnjost ostaje i dalje nečitljiva, sakrivena od nas kao što je vetar kod boga Eola zatvoren u kozju mešinu. Neophodno je, zato, iskoračiti iz sadašnjeg vremena u različita, druga, vremena; treba naći širi okvir u koji se može uklopiti „kratko trajanje"; od zaglušujuće buke zgusnutih događaja često previđamo da su „velike partije sadašnjeg vremena bile igrane, dobivene ili izgubljene u vremenu prošlom".[8] Iako je veoma teško sporiti potrebu istraživanja činjenica tzv. kratkog vremena, vrednosti i značaja „socijalne matematike",[9] upravo uranjanje

[6] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*, SKZ, Beograd, 1952, str. 88.

[7] Schweller, Randall L., „Tripolarity and the Second World War", *IRQ*, March 1993, p. 99.

[8] Brodel, Fernan, *Mediteran*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1992, str. 98.

[9] O tri jezika, „jeziku naučnih činjenica" (koji proučava tradicionalna matematika), „jeziku slučajnih činjenica" (kojima se bavi račun verovatnože, tzv. Paskalove činjenice) i „jeziku uslovljenih činjenica" (korišćenim u teorijama igara Nojmana i Morgenšterna), Claude Levi Strauss, *Bulletin International des Sciences Sociales*, UNESCO, VI, No. 4.

u tihe dubine istorije „nije ništa drugo do stalno ispitivanje minulih vremena u ime problema i radoznalosti – pa čak zabrinutosti i strepnji – sadašnjeg vremena u kome živimo i koje nas opseda...", jer „ono što je jednom bilo ispunjava uslov da opet bude".[10] Jednom rečju, u ovakav istraživački napor treba upregnuti čitavu istoriju da bi se razumela sadašnjost, kao celina i njeni posebni delovi. Iskaz kako „nisu važne rasprave koje su u toku"[11] je istoricistički pristrasan i neodmeren: te rasprave jesu značajne ali nemaju odlučujući uticaj na spoznavanje vremena u kome živimo. Sve napred rečeno navodi na zaključak da metodološki „zahvat" treba da odgovara prirodi predmeta istraživanja. Da bi se valjano izložilo dosadašnje društveno kretanje s namerom da se međunarodni odnosi posle „Hladnog rata" i na početku XXI veka uklope u šire vremenske okvire, neophodno je razmotriti i nekoliko filozofema istorije koje teže sveobuhvatnom tumačenju ukupnog društvenog kretanja. Pre toga treba uspostaviti jedan neprotivrečan kategorijalni okvir, opšteprihvatljivu „pojmovnu mrežu" koja bi bila dovoljno široka i gusta da pokrije i uhvati sve raznolikosti u pojavnim oblicima i tumačenjima poretka. Drugim rečima, treba podrobno istražiti u pojmovno logičkom i sadržinskom ključu odnos središnje kategorije društveni poredak i srodnih pojmova: kultura, civilizacija, carstvo, imperija, sistem,...

Primera radi, kod vodećih filozofa istorije i teologa o poretku se retko neposredno govori. Glavna pojmovna jedinica ovakvih promišljanja društvenog kretanja je civilizacija; tek ponekad, unutar tako zamišljenih celina – civilizacija, nagoveštava se postojanje različitih poredaka u mreži odnosa ovih pojava dugog trajanja. Poredak je vremenski obuhvaćen trajnijim civilizacijama, sadržinski je samo jedan od delova njihovih razbarušenih struktura. U pogledu trajanja civilizacija, stavovi filozofa istorije se kreću od tvrdnje da su „civilizacije besmrtne, i kada su uništene, one niču iz pepela kao trava zubača, nadživljavajući metamorfoze, katastrofe",[12] sve do shvatanja da su dosadašnju socijalnu dinamiku obeležile mnoge i konačne civilizacije smenjujući se, a ponekad preklapajući i sukobljavajući se u vremenu i prostoru.[13] Društveno kretanje se u najopštijim crtama

[10] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op.cit, str. 9.

[11] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*, op. cit. str. 92.

[12] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op.cit, str. 94.

[13] O tome govore stanovišta iz filozofija istorije Danilevskog, Špenglera, Tojnbija, Berđajeva, Sorokina...

može podeliti na ono koje ima aksiološko usmerenje i kretanje koje podražava kretanje u prirodi. Prema onima koji zagovaraju konačnost civilizacija ovo kretanje može da ima izgled prave linije (da bude „napredno" ili „nazadno"),[14] ili da opisuje krug, večno vraćajući isto (paligeneza).[15] Nezavisno od toga kako im se određuje kretanje i trajanje, kontinuitet i diskontinuitet, nezaobilazni, opšti činioci svake rasprave o civilizacijama su: a) subjekt promene; b) vreme; v) prostor i g) pravac promena.[16] Iako, npr., Sorokin (Pitirim Sorokin) upotrebljava isključivo pojam proces, u njegovom delu Društvena i kulturna dinamika[17] se mogu jasno raspoznati pomenuti činioci.

Šta je, najposle, civilizacija i u kakvoj je vezi sa kulturom? Saznajno i naučno skoro neupotrebljivo, preterano uopšteno, određenje daje Marsel Mos tvrdeci da je civilizacija sve što je čovek postigao. Slično njemu, Ferdinand Tenis i Alfred Veber pod civilizacijom podrazumevaju skup praktičnih znanja, ili čak intelektualnih, jednom rečju, sva neopredmećena sredstva pomoću kojih čovek deluje na prirodu; u kulturu, naprotiv, ubrajaju samo vrednosti, ideale i normativna načela. Granicu između kulture i civilizacije duhovito je iscrtao Tomas Man: „Kultura je prava duhovnost - civilizacija znači mehanizacija."[18] Na tragu dihotomije duha i prirode (*Geist und Natur*), Osvald Špengler u kulturi vidi početke, stvaralačku živost, plodno proleće svake civilizacije; civilizacija je, na drugoj strani, jesen, ponavljanje, prazna mehaničnost, prividna veličina, skleroza. Zapad po njemu propada jer je stigao do stupnja civilizacije.[19] Da je civilizacija smrt za kulturu proizilazi i iz lamentiranja dvadesetorice najvećih umova međuratne Evrope koji oplakuju njenu agoniju.[20] Svi napred navedeni stavovi sadržinski protivreče „apriorno" pozitivnim shvatanjima glagola civilizovati. Suštinsko preplitanje kulture i civilizacije ističe Brodel određujući ovu potonju kao: „skup kulturnih

[14] Reč je o jevrejsko - zoroastrovskim učenjima, hrišćanskom učenju...

[15] O obnovi ciklizma u filozofiji istorije, Smilja Tartalja, *Skriveni krug*, Velika edicija ideja, Beograd, 1976.

[16] Ibidem, str. 135-138.

[17] Sorokin, Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, Bedminster Press, New York, 1962.

[18] Reč je o određenjima Mosa, Vebera i Tomasa Mana (iz: Fernan Brodel, *Spisi o istoriji*, str. 312-313.)

[19] Špengler, Osvald, *Propast Zapada*, Geca Kon, Beograd, 1936.

[20] Radica, Bogdan, *Agonija Evrope*, SKC, Beograd, 1995, Treće izdanje.

crta i pojava."[21] Zagovornik izučavanja „totalne istorije" razlikuje tri gradivna činioca civilizacije:

1. kulturni prostor (areal) sa svojim granicama;
2. pozajmice prihvatljivih običaja ili tehničkih dostignuća i
3. odbijanje tuđeg načina mišljenja, oblika života, verovanja.

Po svom oštrom razlikovanju kulture od civilizacije Nikolaj Berđajev je bliži Tenisu, Veberu i, posebno, Špengleru; pisac „Smisla stvaralaštva" tvrdi da je „civilizacija omasovljena kultura, te je zbog toga realistička, demokratska i mehanička - hijerarhijsko kao organsko i simboličko je prisutno samo u kulturi."[22] Iako to u velikoj meri izlazi iz predmeta ovog istraživanja treba pomenuti još neke mislioce koji u civilizacijskom okoštavanju kulture vide pouzdan znak početka propadanja i razlaganja velikih država, imperija i civilizacija. Pouke koje u tom smislu daju kineski politički filozofi, zatim, Demosten, Tukidid, Ciceron, Ibn Kaldum, Đan Batista Viko i u novije vreme, Guljelmo Ferero, imaju trajnu vrednost. Načela kojih svako ljudsko društvo koje hoće da opstane i napreduje treba da se pridržava jezgrovito je iskazao pisac *Veličine i opadanja Rima* ističući potrebu pridržavanja kvaliteta, granica, zakonitosti i slobode; primera radi, granica koje, po mišljenju ovog genijalnog Italijana, jedno društvo i svi njegovi članovi ne treba da pređu jeste dosledno poštovanje tri vrste stalnosti:

1. intelektualnih;
2. estetskih i
3. moralnih.[23]

Opšte je mesto kod ogromne većine filozofa istorije, ali i zagovornika verskih učenja, teologa i crkvenih velikodostojnika, da prelaskom iz kvalitativne u kvantitativnu fazu svaka civilizacija započinje svoje raspadanje. Kad se radi o Fererovoj filozofemi, on u *Veličini i opadanju Rima* taj prelaz označava pojmom korupcija (kvarenje). Stari Rimljani su, zapravo, ovim pojmom obeležavali ono što mi danas nazivamo napredak. Na početku XXI veka, u vrtlogu pomahnitale potrošačke civilizacije, uprkos stavovima Berđajeva i

[21] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*,...op.cit, str. 306.

[22] Ibidem, str. 346.

[23] Ferero, Guljelmo u: Radica, Bogdan, Agonija Evrope, SKC, Beograd, 1994, atr. 62.

Bertranda Rasla, nije još napisano posmrtno slovo ideji napretka, toj samoubilačkoj kvazireligiji. Progres je i dalje, kako bi to rekao Ruso, nastavio da pogoršava čovekovu prirodu... Na opaku prirodu korupcije, prst su upirali još Salustije, Virgil, Ciceron; ona se ogledala u umnožavanju potreba, težnjama za lakim bogaćenjem, uživanjima, većim zaradama uz što manje rada — opštedruštvena nestabilnost se javila u starom Rimu kao posledica preteranih zahteva svih društvenih klasa.[24]

Zagovaranje ograničavanja sredstava i ciljeva u ime stabilnosti međunarodnog sistema uz poštovanje legitimnosti i minimuma zajedničkih vrednosti u čuvenom delu Henrija Kisindžera, „Obnovljeni svet,"[25] ima očiglednih sličnosti sa ranije iznetim stavovima poznatih filozofa istorije. Kisindžer je, naime, raspravljao o posledicama Napoleonovih ratova i značaju uspostavljanja novog evropskog poretka na Bečkom kongresu 1815. godine. Ferero i Kisindžer se slažu da „rat bez granica, politika bez granica i diplomatija bez granica donose samo trenutne uspehe avanturistima".[26] O pogubnosti Napoleonovih pohoda po stabilnost evropskih odnosa u prvoj polovini XIX veka, ali i slavohleplju malog-velikog Korzikanca, ubedljivo govori Ivo Andrić pomoću lika „nakresanog druga" konzula Davila u romanu „Travnička hronika".

Dok stari Rimljani i Ferero neograničavanje i neumerenost nazivaju iskvarenošću, dotle Ibn Kaldum[27] i Đan Batista Viko, potpuno istu pojavu koja nagoveštava početak truljenja svakog društvenog organizma i civilizacije, vide u razuzdanosti. Ljudi, smatra Viko, „najpre osećaju ono što im je nužno, zatim obraćaju pažnju na ono što im je korisno, posle toga uočavaju ono što je udobno; kasnije se predaju zadovoljstvu, onda postaju razuzdani u raskoši, da bi, naposletku straćili svoja dobra"; i nastavlja: „Priroda naroda je najpre surova, zatim stroga, onda blaga, posle toga istančana i, najzad, razuzdana."[28] Premda kod Vika i Ibn Kalduma ne nalazimo podelu

[24] Ibidem, str. 50-51.

[25] Kissinger, Henry A., *The World Restored - Europe after Napoleon: The Politics of Conservativism in a Revolutonary Age*, Grosser and Dunlap, New York, 1964.

[26] Radica, Bogdan, *Agonija Evrope*,...op. cit, str. 95.

[27] Khaldun, Ibn, *The Muquaddimah, An Introduction to History*, Pantheon Books, New York, 1958.

[28] Vico, Giambattista, *La Science Novelle*, Nagel, Paris, 1953, p. 83, navedeno prema: Smilja Tartalja, *Skriveni krug*,...op. cit, str. 30-31.

civilizacija na kvalitativne i kvantitativne, ovakvo razlikovanje proizilazi iz navedenih stavova. Svejedno da li se pojava imenuje kao iskvarenost (starorimski pisci i Guljelmo Ferero), razuzdanost (Ibn Kaldum i Viko) ili napredak (Danilevski, Niče, Berđajev, Špengler), u pitanju je istovetni značenjski sadržaj: premoć količine nad kakvoćom.

Po načinu nastanka, Alfred Veber pravi razliku između izvedenih i tzv. drugostepenih ili presađenih;[29] Veber je naime, poistovetio način nastanka religija i civilizacija, tj., izjednačio u potpunosti hrišćanstvo, budizam i islam sa civilizacijama čiji su stožer bile pomenute religije. Sledeći takvo merilo, primera radi, jedino je kineska civilizacija izvorna. Stav da su civilizacije nastale u krilima velikih religija, a ne obratno, zastupa i Sveti Nikolaj Srpski. Uprkos tome što je veoma teško sporiti presudnu ulogu religije u nastanku bilo koje civilizacije, jednako kao i u njenom životu i raspadanju, civilizacije su, sociološki posmatrano, nešto složenije i šire pojave od religija. Po Jakobu Burkhartu, npr., pored verskog činioca, građevinu jedne civilizacije tvore država (države) i, najšire, kultura u svim njenim vidovoma ispoljavanja.[30] Premda to u njegovoj *Kulturgeschichte* nije detaljnije razradio, verovatno je mislio na kulturu kao zbir svih čovekovih duhovnih i materijalnih tvorevina. U pogledu dodatnog razjašnjavanja ovog pitanja koristan je Brodelov stav: „Civilizacija nije samo religija, premda je ova u srži svakog kulturnog sistema, ona je takođe umetnost življenja, i na hiljade stavova koji se ponavljaju".[31] Pojedini od današnjih samoimenovanih arhitekata svetske države i svetskog poretka, u potpunosti svesni činjenice da je „religija suština (*mainspring*) čovekovog života",[32] nastoje da dostignuto funkcionalno sistemsko, tehnološko i ekonomsko jedinstvo prožmu nezaobilaznim vezivnim tkivom - novom, svetskom sinkretičkom religijom.

Svetski poredak ili, pravilnije, svetski sistem, obuhvata kao svoje sastavne subjekte nekolike civilizacije i blizu dvesta država; kada se još uzme u obzir da civilizacije mnogostruko puta duže „žive" od država, onda ne treba da bude čudno kada Brodel slikovito kaže

[29] Brodel, Fernan, *Mediteran*,...op. cit, str. 96-97.

[30] Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*,...op. cit, str. 319.

[31] Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb, 1990, str. 55-65.

[32] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*, Oxford University Press, London, 1976, p. 11.

kako su države „arlekinova odeća civilizacija". Ovde, međutim, istine radi, treba primetiti da istorija poznaje i slučajeve u kojima su državne granice obuhvatale unutar svojih okvira civilizacijske, stvarajući tako svojevrsne „svetske" poretke (npr., Kina, Rim, Vizantija, a pre njih Asirija, Persija, carstvo Aleksandra Velikog; Turska imperija je npr., pod sultanskom vlašću imala ne samo muslimane nego i veliki broj hrišćana, jevreja i naslednike pojedinih prastarih civilizacija iz oblasti Male Azije, Bliskog i Srednjeg Istoka i Severne Afrike; ne sme se zaobići ni primer Britanske imperije koja je na vrhuncu svoje moći vladala nad hrišćanima, jevrejima, arapima, hindusima, kao i nad mnogobrojnim afričkim plemenima čije je civilizacijsko pripadanje veoma teško pouzdano utvrditi; u naše vreme takav primer je bivša Sovjetska imperija, država kolosalnih razmera u čijem sastavu su živeli pripadnici skoro svih „živih" civilizacija i religija...).

Predviđanja da će sukobi budućnosti unutar tehnološki ujedinjenog čovečanstva biti sukobi civilizacija, pored Brodela,[33] zastupao je sredinom devedesetih godina prošloga stoleća i harvardski profesor Semjuel Hantington.[34] Uzgred, nije teško uočiti ko je kome bio uzor. Treba se nadati da budućnost, ipak, ne pripada „komplementarnim neprijateljima koji znaju da mrze" (*Braudel*), i da je istini bliži Mencije koji poneseno kaže da će „mir nastupiti kad se svet ujedini. Svet će ujediniti oni koji ne uživaju u ubijanju ljudi".[35]

Posle razmatranja odnosa poredak - civilizacija - kultura - religija - naredni srodan pojam društvenom poretku je država (imperija, carstvo). Ako postoji načelna saglasnost da su činioci svake civilizacije prostori (zemlje, reljefi, klime, rastinje, životinjske vrste, date i stečene prednosti); „kulturni krug" unutar koga preovladava skup određenih kulturnih obeležja; društva kao svojevrsni *alter ego* civilizacija; privreda (uticaj ekonomskih kretanja, materijalna civilizacija kao delo čovekovih ruku, jednom rečju, proizvodnja života); kolektivni mentaliteti (svest, religija, ideologija)[36] i, najposle, kao što je već istaknuto, neprekidnost u trajanju, postavlja se pitanje: u čemu se ogledaju

[33] Upravo najveći istoričar XX veka, „pesnik prošlosti" iz Lorene, Fernan Brodel, govori o civilizacijama kao "moćnim zverima koje prizvode mržnje, hrane se njima, od njih žive..."

[34] Huntington, Samuel, The Clash of Civilization, Foreign Affairs, Summer, 1993.

[35] Fung - Ju Lan, *Istorija kineske filozofije*, Nolit, Beograd, 1992.

[36] Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*,...op. cit, str. 42-55.

razlike između civilizacija i imperija, ako ih uopšte ima? Već na prvi pogled je jasno da se imperije, takođe, prostiru na velikom prostoru, da imaju posebno privredno ustrojstvo i kulturnu osobenost, i, što je najvažnije, odnose politički organizovane celine; upravo u toj tački, u postojanju državne i političke infrastrukture sa svim pratecim institucijama leži *differentia specifica* carstva (imperije) u odnosu na civilizaciju, koja sve napred pobrojane odlike može, ali ne mora, da ima. U pogledu trajanja, kao što je već rečeno, za imperije se ne može kazati da su „starci, patrijarsi istorije sveta" (*Braudel*), ali svakako spadaju u grupu trajnijih pojava društvenog kretanja. U pogledu obuhvata dosadašnja istorija ne poznaje nijedan svetski poredak, niti bilo koju civilizaciju koji su prostorno zahvatali čitavu Zemlju. Stvar se, doduše, može posmatrati drukčije ukoliko poredak ili sistem razložimo na njihove vidove ispoljavanja. Tako, kad je reč o privrednim odnosima, kapitalistički robnonovčani lanci i tržište su se već odavno približili krajnjim planetarnim granicama u svom prostiranju, fizičkom dometu i posrednom uticaju. Tezu da je današnji kapitalizam dobio razmere svetskog sistema, carstva koje počiva na jedinstvenoj svetskoj privredi („privreda-svet", *weltwirtschaft*) iznosi i brani Imanuel Valerštajn. On razlikuje tri takva, istorijska, svetska sistema:

1. recipročni (uzajamni) minisistemi (jedna privreda, jedna zajednica, jedna kultura; vremenski omeđen do 10000. godine pre Hrista);
2. redistributivna (preraspodeljujuća) svetska carstva (jedna privreda, jedna zajednica, mnoštvo kultura; vremenski do 1500. godine posle Hrista) i
3. svetski kapitalistički sistem (jedna privreda, mnoštvo zajednica, mnoštvo kultura).[37]

Budući da imperija pretpostavlja, da bi uopšte mogla da se misli kao takva, postojanje državnog i političkog jedinstva središnje vlasti na čitavom njenom prostoru, a da su priroda i jednoobraznost privrede od drugorazrednog značaja jednako kao i kulturne osobenosti, to pomenuti poslednji sistem-model „dugog trajanja" Valerštajnove trijade jeste upravo ono što mu i ime kaže - samo „privreda-svet"; sasvim je drugo pitanje da li će već postojeci tržišno-

[37] Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System as a Civilization*, Bielefeld, June 1984, p. 3.

tehnološki okvir zapadnog porekla, milom ili silom, prerasti u nekakvu planetarnu državnu građevinu koja bi pod svoj imperijalni krov stavila mnoštvo političkih, etničkih i religijskih posebnosti koje svojom raznolikošću obogaćuju čovekovo postojanje. Ono što je od važnosti za ovo istraživanje tiče se sagledavanja imperija kao jednog od oblika predmetnog ospoljavanja društvenog poretka (sistema); svejedno da li je u pitanju konkretno carstvo (imperija) i njegov unutrašnji poredak moći i sistem vrednosti, ili u vremenskoj dimenziji, po zapovesti boga Hronosa, smena čitavih ovakvih „velikih kompleksnih zajednica, obično veoma obimnih, a koje obuhvataju više naroda".[38]

Najposle, svaka imperijalna moć je, po nezaustavljivoj logici svoje unutrašnje prirode, nastojala da dostigne svemoć (omnipotenciju), da se obogotvori na što većem prostoru, po mogućnosti da se protegne zauvek i konačno na čitav zemaljski šar. Imperije se, tu postoji velika saglasnost njihovih istraživača, odlikuju: „izuzetnom obimnošću teritorije, složenim nacionalnim sastavom, jako razvijenom ekspanzivnošću i agresivnošću, premoći centralne vlasti..."[39] Istorija, kao što je već navedeno, poznaje mnogobrojne imperije, od Asirske i Persijske, do Britanske i nedavno samourušene sovjetske socijalističke imperije. One su svojim postojanjem obeležavale različita razdoblja društvenog kretanja; granice imperija i civilizacija su se, bez ikakvog pravila sekle, ukrštale i podudarale u vremenu i prostoru. Ovaj zaključak treba istaći da bi se naglasila sva težina pokušaja da se na jedan opšteprihvatljiv način razmrsi pojmovno i sadržinsko preplitanje imperija i civilizacija. Svaki pojedinačni slučaj valja posebno istražiti da bi se odredio posmatrani odnos; prvi i nezaobilazni korak je, svakako, utvrđivanje značenjskog sadržaja ključnih pojmova i njihovog međusobnog odnosa. O tome će se kasnije podrobno raspravljati na konkretnim primerima.

Analizirani pojmovi u ovom delu istraživanja još ukazuju, između ostalog, i na potrebu opsežnijeg metodološkog pristupa kategoriji poretka i društvenog poretka, nego što je to samo naučni pristup. Misaono nasleđe o poretku koje će biti izloženo je naglašeno religijsko i filozofsko po karakteru. Ono je značenjski neodređeno, pre nagovešteno i neujednačeno nego sistematično i standardi-

[38] *Imperije*, Sedma sila, Beograd, 1940, str. 3.

[39] Ibidem, str. 3.

zovano; subjektivno i metaforično, pre nego objektivno i precizno. Takva promišljanja poretka su u najvećoj meri nektar čovekovog duhovnog napora da putem verovanja, filozofski, umetnički, metafizički, a najređe naučno, rastumači poredak ovostranog i onostranog sveta u pokušaju da utiče na stvarne odnose. Konačno, ne postoji opšte, apsolutno, mišljenje izvan stvarnog sveta i odnosa koji vladaju u njemu.

Zato „mreža" reči i pojmova mora da bude istovremeno široka ali i precizna da bi se u nju „uhvatilo" obilje najraznovrsnijih ideja i učenja. U ovom slučaju, „veselu nauku" (Niče) treba pretpostaviti metodološkoj strogosti. Ovakav pristup je neophodan ne samo zbog stvaranja različitih naučno-teorijskih zamisli u kojima je *in ultima analisi* moguće uopštavanjem „dopunjavati i prepravljati" poželjnu stvarnost, nego, pre svega, zbog razumevanja izazova „stvarne stvarnosti". Prethodni deo izlaganja je pokazao, između ostalog, da kod većine navođenih mislilaca u njihovom misaonom zanimanju za poredak postoji skoro nerazmrsiv preplet teološkog, metafizičkog, filozofskog, ideološkog, ponekad i poetskog. To, uostalom, još jedanput potvrđuje neophodnost sveobuhvatnog, svestranog izučavanja poretka. U meri u kojoj je to celishodno, iscrpljena su filozofsko-religijska promišljanja poretka; naslanjajući se na poznatu Kontovu podelu,[40] preostalo je još izlaganje „pozitivističkih" gledanja na naš glavni predmet istraživanja. Naučno-teorijska ili, kako ih Kont naziva, „pozitivistička" određenja poretka mogu se osnovano, skoro u obliku oštre logičke dihotomije (binarne opozicije), protivstaviti prethodno analiziranim tradicionalnim promišljanjima poretka. Doduše, pomenuto poređenje nije baš „oštro kao sečivo brijača"[41] ali je dovoljno vidljivo da bi bilo lako primećeno.

[40] Auguste Comte, Course de Philosophie Positive, Paris, pp. 137-155. Navedeno prema: Tadić, Ljubomir, Nauka o politici, ...op.cit, str. 209-210.

[41] Andrić, Ivo, *Znakovi pored puta*, Beograd, 1983, str. 326.

Podele međunarodnih/svetskih sistema

Premda je veoma teško odvojiti oštrom granicom korišćenje sistemske teorije kao analitičkog sredstva u stvaranju modela i konkretnih sistema koji su postojali ili sada stvarno jesu, treba, ipak, napraviti jednu ovakvu podelu. Pomenuta težina se ogleda u tome što nijedan teorijski model ne nastaje samo „iz glave," s jedne, i što promišljanje konkretnog sistema zahteva teorijsko uopštavanje makar u nagoveštaju, s druge strane.

Kod Ričarda Rouzkrensa (*Richard Rosecrance*) nalazimo primer izučavanja konkretnih sistema i na osnovu toga izvođenja zakonitosti i pravila jednog „zaokruženog sistema". Njegova sistemska analiza se zasniva na izučavanju devet konkretnih, istorijskih sistema.[42] Naredna odlika Rouzkrensovog sistemskog pristupa na kibernetskoj osnovi (ulaz, izlaz, okolina, uređivači) je stavljanje naglaska na presudan uticaj unutrašnjih činilaca na ponašanje jedne države u spoljnopolitičkim odnosima. On za svoje teorijske stavove traži uporišta u devet istorijskih razdoblja od 1740. do 1960. godine:

1. 1740 - 1789. („XVIII vek")
2. 1789 - 1814. („Revolucionarno carstvo")
3. 1814 - 1822. („Evropski koncert")
4. 1822 - 1848. („Skresani, skraćeni koncert")
5. 1848 - 1871. („Razrušeni koncert")
6. 1871 - 1890. („Bizmarkovski koncert")
7. 1890 - 1918. („Imperijalistički nacionalizam")
8. 1918 - 1945. („Totalitarni militarizam")
9. 1945 - 1960. („Posleratno razdoblje").

[42] Rosecrance, Richard N., *Action and Reaction in World Politics*, Litle Brown, Boston, 1963, p. 287.

Po Rouzkrensu, prelomne tačke prelaska iz jednog razdoblja u drugo obeležene su promenama u diplomatskim postupcima i ciljevima. Naglasak u njegovoj analizi različitih međunarodnih sistema je, međutim, na potrebnim uslovima za međunarodnu stabilnost u posmatranim razdobljima. On izdvaja tri činioca koji presudno utiču na stabilnost sistema u pitanju: prvi je „poremećaj" (*disturbance input*) koji se ispoljava kroz sukob ideologija, unutrašnju nestabilnost, nejednakost u izvorima i bogatstvu, suprotnim nacionalnim interesima; drugi činilac su tzv. uređivači, pod kojima podrazumeva sposobnost delotvornog odgovora na poremećaje, i, treći činilac se sastoji u „ograničenjima okoline" (*environmental restraints*). Pod „uređujućim mehanizmima" Rouzkrens misli na ustanove kakvi su nekada bili koncerti velikih evropskih sila, a danas su UN (one predstavljaju oblik „međunarodnog konsenzusa")"[43]. Iz navedenih činilaca Rouzkrens dalje razvija četiri odrednice koje oblikuju međunarodno ponašanje: a) stavovi elite (u državama članicama sistema); b) stepen kontrole elite; v) sredstva koja stoje na raspolaganju eliti i g) sposobnost da se podnesu poremećaji.

Na osnovu navedenih činilaca međunarodnog sistema, kao i odrednica međunarodnog ponašanja koje iz njih proističu, Rouzkrens smatra da između devet istorijskih sistema koje je analizirao, „osamnaesti vek" (1740-1789), „evropski koncert" (1814-1822), „skresani koncert" (1822-1848), „bizmarkovski koncert" (1871-1890) i „posleratni period" (1945-1960), pripadaju grupi sistema čiji su poremećaji bili takve prirode da su uređivački mehanizmi mogli da ih savladaju u interesu celine; elite su pri tome bile zadovoljne svojim unutrašnjim i međunarodnim položajem, pa su se zalagale, naravno, za očuvanje *statusa quo-a*. Nasuprot odlikama koje Rouzkrens pripisuje stabilnim sistemima, naredni istorijski primeri idu u grupu „nestabilnih sistema": „revolucionarno carstvo" (1789-1814), „razrušeni koncert" (1848-1871), „imperijalistički nacionalizam" (1890-1918) i „totalitarni militarizam" (1918-1945) sa, jasno, sasvim drukčijim crtama: u pomenutim slučajevima uređujući mehanizmi nisu mogli da savladaju poremećaje, elite su bile, kao što je poznato, nezadovoljne i želele su promenu svog položaja po cenu rušenja ukupnog međunarodnog sistema...

[43] Ibidem, str. 304.

Kad je reč o rasporedu moći u sistemima i njihovoj stabilnosti, Rouzkrens daje prednost trosredišnjim i višesredišnjim, nasuprot dvosredišnjim sistemima. Razvijajući dalje ovaj svoj stav, došao je do „mešavine" bipolarnog i multipolarnog-bimultipolarnog (*bimultipolarity*) sistema kao, navodno, najboljeg rešenja za problem stabilnosti. Analizom ponuđenog modela (*bimultipolarity*), nije teško videti da se, zapravo, radi o sistemu ravnoteže snaga. Sistem sačinjavaju dva središta moći okružena većim brojem od njih slabijih, a među sobom približno jednakih država, koje se javljaju kao protivteža strogoj podeli sistema na samo dva centra.

Konačno, glavni zaključak do koga je došao Rouzkrens, analizirajući pomenute konkretne međunarodne sisteme, jeste da postoji tesna međusobna veza između „međunarodne nestabilnosti i unutrašnje nesigurnosti elita".[44] Konkretni međunarodni sistemi, o kojima govori Rouzkrens, pripadaju, po Hasu (*Haas*), grupi tzv. determinističkih „građevina" (*deterministic constructs*) čiji su sastavni delovi relativno nepromenljivi, uređeni u unapred zadatom, trajnom nizu-poretku.[45] Has, naime, određuje konkretne sisteme determinističkim zato što njihovi „dizajneri" veruju da su realni. Za razliku od determinističkih, „heurističke sinteze" (*heuristic constructs*) slede zamisao Dirkem-Veberovih socioloških modela koji su pre analitički nego konkretni; kao što je poznato, pomenutim heurističkim modelima se ne teži potpuno vernom preslikavanju stvarnosti nego se, za potrebe istraživanja, namerno izdvajaju i naglašavaju pojedine odlike koje bi mogle da budu ključne za objašnjavanje „raznovrsnosti događaja i trendova".[46]

Holsti, kao i Rouzkrens, temelji svoje razlikovanje međunarodnih sistema na analizi konkretnih istorijskih primera. On izgrađuje pet teorijskih modela međunarodnih sistema za koje smatra da imaju opšte važenje:

1. Hijerarhijski;
2. Difuzni;
3. Difuzno-blokovski;

[44] Haas Ernst B., „On Systems and International Regimes", *World Politics*, XXVIII, 1975, pp. 151, 152.

[45] Ibidem, p. 152.

[46] Holsti K. J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967, pp. 31–96.

4. Polarni i
5. Multipolarni.[47]

Britanski istraživač Luard, npr., daje različite tipove sistema na osnovu kriterijuma osnovnih ciljeva društva. Kao Rouzkrens i Holsti i on vodi računa o odlikama sistema koji su stvarno postojali, tj., zasniva teorijske modele na vlastitom viđenju istorije međunarodnih odnosa. Otuda i njegova pomalo neobična podela na:

1. Religiozni evangelizam (XVII vek);
2. Dinastička moć (XVIII vek);
3. Nacionalizam (XIX vek) i
4. Ideološki evangelizam (XX vek).[48]

U nameri da stvori najopštiji mogući teorijsko-sistemski okvir, Georg Modelski je ponudio dva „heuristička modela" koji bi služili za uporednu analizu međunarodnih odnosa. Njegove „analitičke konstrukcije", „agrarija" i „industrija", treba da pokriju raspon između krajnosti današnjih poljoprivrednih i industrijskih društava i, istovremeno, budu zasnovani na odlikama stvarnih međunarodnih sistema koji su postojali u istoriji. Da bi postigao ovako nešto, uopštavanje ga je dovelo, u krajnjem ishodu, do dva pomenuta modela koji se, po našem mišljenju, veoma teško mogu dovesti u smislenu vezu sa konkretnim sistemima, prošlim i današnjim; „agrarija" i industrija" su mnogo bliži modeli, po svojim odlikama, Hasovom drugom tipu – „heurističkoj sintezi". Primera radi, da je preterano uopštavanje dovelo do krajnje neodređenosti svedoči činjenica da jedan konkretan međunarodni sistem može da ima odlike oba ponuđena modela. Sam Modelski ističe da model „agrararija" odgovara odlikama dvadeset jedne civilizacije koje je izučavao Arnold Tojnbi, dok za „industriju ne postoji, po njemu, uporedni istorijski primer.[49] Uzgred, model „industrija" se odlikuje brojnijim stanovništvom, većom homogenošću i političkom svešću građana, širokom razuđenošću elite po specijalnostima, lakšim korišćenjem izvora, miroljubivošću, vladavinom sigurnosti, savršenim komunikacijama,

[47] Luard, Evan, *Conflict and Peace in the Modern International System*, State University of New York, Albany, 1968.,

[48] Modelski, George, *Agraria and Industria, Two Models of International System*, Princeton University Press, Princeton, 1961, pp. 121–122.

[49] Ibidem.

svetskom organizacijom i razvojem svetske kulture... „Agrarna" društva su, naprotiv, sklonija da svoje sukobe rešavaju ratovima, za razliku od industrijskih koja, zbog visokog tehnološkog nivoa oružja kojim raspolažu, rizikuju potpuno međusobno uništenje. Otuda su, navodno, njihova sredstva u skladu sa svešću o takvim mogućim krajnjim posledicama: pregovaranje, nijansirana prinuda i diplomatski manevri.[50] Da li je Modelski mogao da predvidi, svojim najširim „heurističkim sintezama," ponašanje zapadnih post-industrijskih društava posle hladnog rata, povodom Iraka i u jugoslovenskom građanskom ratu? Njegova teorija je, po našem mišljenju, zbog preteranog pojednostavljivanja uopštavanjem, kao i, posledično, shematičnosti u koju je zapala, skoro neupotrebljiva u izučavanju međunarodnih odnosa.

Morton Kaplan je otišao najdalje u primeni sistemske teorije na izučavanje međunarodnih odnosa. Po njemu je osnovni obrazac sistemske teorije najvidljivije sadržan u istraživanjima mozga Rosa Ešbija.[51] Za obojicu sistem predstavlja skup međusobno povezanih promenljivih, različit od svoje okoline na način da takav skup zadržava posebnost i pod uticajem poremećaja koji dolaze iz okruženja. U nameri da zaokruži vlastiti iscrpan i dovoljno obuhvatan teorijski model za istraživanje međunarodnih odnosa, Kaplan je ponudio šest modela unutar kojih je, navodno, moguće proveravati najrazličitije hipoteze. Samouvereno je smatrao da njegovi modeli u potpunosti zadovoljavaju analitičke potrebe teorije međunarodnih odnosa. Dalje, unutar svakog od šest modela razvio je pet skupova promenljivih: suštinska pravila, preobražajna pravila, klasifikatorske promenljive aktera, promenljive sposobnosti i informativne promenljive. Suštinska pravila imaju, na primer, središnji značaj jer opisuju ponašanje koje je neophodno za održavanje ravnoteže u sistemu; preobražajna pravila se odnose na promene koje izazivaju uticaji izvan sistema (inputs), nasuprot onima koja su potrebna radi održavanja ravnoteže unutar sistema.[52] Varijable sposobnosti pokazuju stepen naoružanja, tehnološki nivo i druge činioce moći koji su na raspolaganju akterima; informativne promenljive se, najposle, odnose na komunikaciju u sistemu.

[50] Ashby, Ross W., Design for A Brain, Wiley, New York, 1952.

[51] Kaplan, Morton A., *New Approaches to International Relations*, St. Martins, New York, 1968, p. 388.

[52] Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics*, Wiley, New York, 1957, p. 21.

Šest modela, koji se, neki više neki manje, približavaju stvarnim sistemima u međunarodnim odnosima nekad i sad, a pri tome su svi i podesna analitička oruđa, jesu:

1. Sistem ravnoteže snaga;
2. Labavi bipolarni sistem (*loose bipolar system*);
3. Kruti bipolarni sistem (*tight bipolar system*);
4. Univerzalni međunarodni sistem (*universal international system*);
5. Hijerarhijski međunarodni sistem (*hierarchical interaational system*);
6. Pojedinačni veto sistem (*unit veto system*).[53]

Kaplan je kasnije proširio ovaj broj sistema sa još četiri nova: a) vrlo labavi bipolarni sistem; b) detente sistem; v) nestabilni blokovski sistem i g) nepotpuni nuklearno-difuzni sistem.[54] Uzgred, Masters Rodžer (*Masters Roger*) je predložio još jedan model međunarodnog sistema - multiblokovski sistem, tj., sistem ravnoteže snaga čiji su osnovni subjekti blokovi, a ne države.[55]

Sistem i proces u međunarodnoj politici (*System and Process in International Politics*), klasično delo nauke o međunarodnim odnosima, bavi se još i teorijom procesa (donošenje odluka), teorijom vrednosti (o nacionalnom interesu, npr.,) i teorijom igara. U nauci o međunarodnim odnosima do sada niko nije uspešnije primenio teoriju sistema od Mortona Kaplana. Ovaj teoretičar, inače, pojam poredak upotrebljava veoma retko, sporadično.

Prvi model (sistem ravnoteže snaga) približno odgovara odlikama međunarodnih odnosa na našem kontinentu u XVIII, XIX i početkom XX veka. Za razliku od ostalih ponuđenih modela to je jedini sistem koji ne sadrži kasnije neizbežne političke podsisteme u svom okviru. Kao što mu i ime nagoveštava, radi se prvenstveno o odnosu moći - ne samo iz razloga uopštavanja, nego pre svega zbog prirode ondašnjih

[53] Kaplan, Morton A., *Some Problems of International System Research*, „International Political Communities", Doubleday, 1966, pp. 486–496. navedeno prema: Andreja Miletić, Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa, Savremena administracija, Beograd, 1978, str. 55.

[54] Isto, str. 55.

[55] Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics*, pp. 22–36.

sistema država, Kaplan nije preduzimao dalje rasčlanjavanje tako jednostavnih stvarnih sistema i teorijskog modela koji ga „prati", na nekakve podsisteme. Glavni činioci sistema ravnoteže snaga su tzv. nacionalni akteri.[56] Da bi, po njemu, jedan ovakav sistem funkcionisao i bio stabilan treba da ga sačinjava najmanje pet ili više aktera koji deluju relativno samostalno. Slično „nevidljivoj ruci" u učenju Adama Smita, sistem ravnoteže snaga je vođen i održava se slobodnim ispoljavanjem sebičnih interesa u međusobnoj utakmici bez potrebe za međusobnim usklađivanjem od strane političkog podsistema. Kaplanov analitički model ravnoteže snaga ne treba, naravno, poistovećivati sa zamislima ravnoteže snaga uopšte i svim konkretnim istorijskim oblicima njenog ospoljavanja. Njegov model je, naime, tesno iskustveno vezan za pomenuto istorijsko razdoblje međunarodnih odnosa u Evropi. Da sadržaj pojma ravnoteže snaga skoro nema „obala" pokazao je ubedljivo Hans Morgentau odredivši ga na sledeći način kao: a) politiku koja cilja na određeno stanje stvari; b) stvarno stanje stvari; v) približno jednaku raspodelu moći i g) bilo koju raspodelu moći.[57] Ako se pojam ravnoteže snaga shvata u navedenoj značenjskoj širini, onda svi teorijski modeli koje je dao Kaplan predstavljaju samo njegove različite, preobražene izraze. Uostalom, i sam Morgentau je tvrdio tako nešto izučavajući međunarodni bipolarni sistem svoga vremena.

Analizirajući, dakle, sistem koji je stvarno postojao, Kaplan uopštava pravila kojih treba da se pridržavaju njegovi glavni činioci: 1) radi na povećanju svojih mogućnosti (capabilities), ali pregovaraj radije nego da ratuješ; 2) tuci se radije nego da propustiš priliku da uvećaš svoje sposobnosti; 3) prestani sa ratom pre nego što ukloniš jednog bitnog nacionalnog aktera; 4) deluj tako da se suprotstaviš svakom savezu ili pojedinačnom akteru koji teži da zadobije položaj nadmoći u odnosu na ostatak sistema; 5) deluj da obuzdaš aktere koji su privrženi načelima nadnacionalne organizacije; 6) dozvoli pobeđenim ili obuzdanim važnim nacionalnim akterima da ponovo uđu u sistem kao prihvatljivi partneri ili deluj da dovedeš nekog ranije nebitnog aktera u red bitnih aktera. Smatraj sve bitne aktere za prihvatljive partnere.[58]

[56] Kaplan, Morton A., *Some Problems of International System Research*, „International Political Communities", p. 478.

[57] Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations*, Knopf, New York, 1978, Fifth Edition, pp. 226–227.

[58] Kaplan, Morton A., *System and Process*,...,op. cit, p. 48.

Sistem ravnoteže snaga može da se preobrazi u bilo koji od ostalih pet ponuđenih modela. Ipak, najizgledniji je njegov „prelaz" u bipolarni sistem što se događa ukoliko dva nacionalna aktera i njihovi saveznici stvore nadmoćne blokove. Kaplan razlikuje „labavi" i „kruti" bipolarni sistem. Tzv. labavi bipolarni sistem odlikuje, u odnosu na sistem ravnoteže snaga, veća složenost jer osim nacionalnih sadrži i nadnacionalne aktere – „blokove" i organizacije opšteg karaktera.[59] Kao oko magneta, oko dva izrazita pola moći se okupljaju manji nacionalni akteri. Takvi blokovi oličavaju nadnacionalne subjekte, dok je jedini opšti akter OUN. Ne postoje jednobrazna pravila kao u slučaju sa teorijskim modelom ravnoteže snaga; nije, naravno, teško zaključiti koji je stvarni međunarodni sistem Kaplan imao u vidu. Glavni subjekti tog modela, „blokovi", imaju hijerarhijsku organizaciju, ali je moguć slučaj da jedan ili drugi blok bude „labavije" povezan. Ako se dogodi slučaj da oba bloka postanu „nehijerarhijski" organizovani, bipolarni model prelazi u sistem ravnoteže snaga, što će reći da se vraća u jednostavnije, prethodno stanje. Postoji, takođe, mogućnost da univerzalni akter bude „potpuno uspešan u izvršavanju svoje uloge",[60] što vodi u stvaranje univerzalnog međunarodnog sistema. Zavisno od toga ko igra odlučujuću ulogu u univerzalnoj međunarodnoj organizaciji koja ga stvara, takav međunarodni sistem može da preraste u hijerarhijski međunarodni sistem iza koga se zaklanja hegemonija jedne ili više država. Na taj način opšta međunarodna organizacija skriva suštinu odnosa u međunarodnom sistemu („Power politics in disguise" – Schwarzenberger). Sličnost između razvojnih pravaca svetskog sistema posle tzv. hladnog rata i Kaplanovih razigravanja mogućih preobražaja labavog bipolarnog sistema je previše uočljiva da bi bila zaobiđena. Kaplan je dalekovido predvideo oba moguća pravca preobražaja labavog bipolarnog sistema u stvarnosti međunarodnih odnosa, a ne samo u „igri" teorijskih modela za potrebe naučne analize. Prva dva modela, sistem ravnoteže snaga i labavi bipolarni sistem, su, inače, najbliži stvarnim, konkretnim istorijskim međunarodnim sistemima, odnosno, najmanje su teorijske konstrukcije (tzv. heurističke sinteze) u poređenju sa preostala četiri modela.

[59] Ibidem, p.42.

[60] Pfaltzgraph, Robert L., James L. Dougherty, Contending Theories of International Relations,...op. cit, p. 158.

Vec je model tzv. krutog bipolarnog sistema mnogo manje oslonjen na nekadašnje i postojeće međunarodne sisteme. Premda je u osnovi veoma sličan modelu „labavog bipolarnog sistema", postoje i neke krupne razlike. Ako oba bloka imaju strogu hijerarhijsku organizaciju, ispunjen je glavni uslov za stabilnost ovakvog sistema. Najvažnija razlika, koju treba istaći povodom ovog sistema u odnosu na druge modele, tiče se njegovih činilaca. On ne sadrži, naime, nacionalne aktere koji nisu članovi jednog od dva bloka: „u njemu nema prostora za neutralne", kako su to primetili neki od tumača Kaplanove teoreme.[61] Opšti akter iščezava ili u velikoj meri gubi ulogu koju je imao u pređašnjem modelu. Zbog tako oštre podele na dva bloka u „krutom bipolarnom međunarodnom sistemu", pri čemu nije ostavljena mogućnost za bilo kakve „međupoložaje" u rasponu pomenutih krajnosti, strogo teorijski govoreći ovaj odnos je teško uopšte nazivati sistemskim. Opštenje je, naime, na tako niskom stepenu da je pravilnije govoriti o dva posebna sistema nego o blokovima koji su, navodno, podsistemi jedne celine. Ako, primera radi, izuzmemo postojanje nekih neutralnih država kao i pokreta nesvrstavanja u jednoj meri, oštrina podele sveta posle II svetskog rata približno odgovara modelu „krutog bipolarizma". Opšti akter, OUN, bio je samo institucionalni odraz pomenute podele. Nedostatak bilo kakve solidarnosti odlikuje ovaj sistem; reč je o skoro ničim, osim strahom od međusobnog uništenja, sputanoj borbi za svetsku hegemoniju između dva bloka. I u ovom slučaju Kaplan utemeljuje svoju teoriju u stvarnost ondašnjih međunarodnih odnosa tvrdeci kako je sukob većih razmera malo verovatan zbog opasnosti od upotrebe nuklearnog oružja. Ovaj pouzdani analitičar suštine međunarodne politike, dobro poznajući večitu borbu za premoć u odnosima naroda i država, ispravno tvrdi da će bilo koja strana (blok) nastojati da preokrene odnos u svoju korist ako se ukaže ma i najmanja prilika."[62]

Kao što je već kazano, svetski međunarodni sistem nastaje širenjem i jačanjem univerzalnog aktera u tzv. labavom bipolarnom modelu. Pri tome, blokovski akteri iščezavaju, a nacionalni politički subjekti predstavljaju glavne subjekte sistema. U okvirima ukupnog sistema deluje i međunarodni politički podsistem. Opšti međunarodni sistem je visoko integrisan i solidaran; ujedinjene su

[61] Kaplan, Morton, *System and Process*,...op. cit, p. 45.

[62] Ibidem, 48.

političke, privredne i upravne funkcije, a celina sistema je gusto premrežena normama međunarodnog prava. Takav skup država ima sve važne odlike društvenosti. Između ostalog, opšti interes i vrednosti se stavljaju visoko iznad nacionalnog interesa i posebnih vrednosti, što se nikako ne može kazati za odnose u prethodna tri analizirana sistema. Ovaj model odgovara i zalaganjima idealista i legalista za stvaranje neke vrste svetske konfederacije u kojoj bi države članice sačuvale svoju izvornu suverenost i nezavisnost.

Kaplan, međutim, opravdano upozorava i na neke opasnosti koje krije jedan ovakav model kao svoje razvojne mogućnosti. Po logici stvari, naime, ovaj sistem dostiže najviši stepen vlastite integracije ne kao svetska konfederalna država, nego upravo u obliku svetske države čiji su glavni subjekti pojedinci... To onda, naravno, nije više model konfederacije nezavisnih i suverenih država, nego hijerarhijski međunarodni sistem koji sačinjavaju države ili, u krajnjem ishodu, svetska imperija koja ima jednu državu i jednu vladu.[63] Univerzalna međunarodna organizacija može, u ovakvom jednom poduhvatu, da posluži kao sredstvo najmoćnijem da putem slabljenja, ili čak ukidanja suverenosti nacionalnih aktera nametne svoju hegemoniju.

Da je Kaplan zaista iscrpno razigrao skoro sve mogućnosti pretvaranja svojih modela jednih u druge, govore sledeći primeri: prvo, opšti međunarodni sistem, veli on, može jačanjem dva ili više središta moći da se preobrazi u bipolarni sistem, odnosno u sistem ravnoteže snaga. Drugo, čak i kad se ostvari pomenuti poželjni model univerzalnog međunarodnog sistema, nema jemstva da on neće poslužiti nekoj, u međuvremenu ojačaloj državi da ga nasilno pretvori u jedan od oblika hijerarhijskog međunarodnog/svetskog sistema po meri svojih posebnih interesa.[64] U njegovo vreme, krajem pedesetih godina prošloga veka, radilo se o domišljatom razigravanju mogućnosti unutar analitičkih konstrukcija („heurističkih sinteza") primene sistemske teorije u izučavanju međunarodnih odnosa; danas je izvesnost ospoljavanja pojedinih zamisli veća nego ikada.

Tzv. hijerarhijski međunarodni sistem je peti model koji nudi i obrazlaže Morton Kaplan. Moć je u ovom modelu, kao što mu i ime kaže, oštro podeljena između onih sa dna „piramide" i vrha koji

[63] Ibidem, 48.

[64] Ibidem, p. 48.

pripada jednoj ili grupi država. Podsetimo se, kada unutar univerzalnog međunarodnog sistema jedan od nacionalnih aktera nesrazmerno ojača u odnosu na ostale, on ga silom preobražava u hijerarhijski model. Kaplan razmatra dve vrste ovakvih sistema: „direktivni hijerarhijski međunarodni sistem[65] koji ima odlike izraženog autoritarnog upravljanja; s druge strane, u slučaju da se opšti međunarodni sistem preobrazi u hijerarhijski kao u nekakvu „višu formu", onda se, po Kaplanu, radi o „nedirektivnom sistemu" koji je demokratski po prirodi svoje organizacije. U jednom takvom sistemu nacionalni akteri gube svoje uloge podsistema i predstavljaju pre teritorijalno-upravne delove celine, nego nezavisne političke jedinice.[66] Međunarodni interes, međunarodne norme i vrednosti imaju prvenstvo u odnosu na nacionalni interes, posebne vrednosti i unutrašnje pravo. Idealno poželjno stanje međunarodnog hijerarhijskog sistema jeste oblik svetskog političkog sistema koji se neposredno zasniva na pojedincima kao svojim glavnim činiocima. Pri tom se ne poriče mogućnost postojanja nekih „međupoložaja" između pojedinaca i svetskog vrha u celini sistema, ali im se daje drugorazredna uloga.

I u slučaju modela pod nazivom „pojedinačni veto sistem" (*The Unit Veto System*), Kaplan nije otišao predaleko od konkretne stvarnosti međunarodnih odnosa, naime, postojanja nuklearnog oružja i opasnosti da dođe do nekontrolisanog širenja njegovih posednika. Premda je u vreme kada se pojavila čuvena Kaplanova studija, krajem pedesetih godina XX veka, ovaj model bio veoma udaljen od stvarnosti tadašnjih međunarodnih odnosa, danas su stvari u tom pogledu značajno drukčije. Broj posednika najsavršenijeg nuklearnog oružja se zaista uvećao, s pretnjom da se taj proces nastavi... tako da već sada nismo daleko od hobzijanskog „prirodnog stanja" u kome svako sebi može da pribavlja pravdu...

Kaplanov teorijski model podrazumeva, naime, postojanje nacionalnih i blokovskih aktera u sistemu koji se ponašaju po pravilima „prirodnog stanja" - „ne činiti drugome ono što ne želiš da bude učinjeno tebi". Osnovni uslov, koji treba da bude ispunjen da bi ovakav sistem mogao da deluje, jeste sposobnost svakog subjekta sistema da uništi bilo kog drugog aktera ukoliko je napadnut, pa čak i u situaciji kada sukob podrazumeva međusobno nestajanje obe

[65] Ibidem, p. 49.

[66] Ibidem, p. 50.

strane.[67] Da bi ovako nešto bilo moguće, svaki subjekt sistema treba da poseduje nuklerano oružje. Pojedinačni veto sistem najlakše može da nastane preobražajem modela ravnoteže snaga, labavog i krutog bipolarnog, a teže evolucijom univerzalnog sistema. Ukoliko se ova poslednja pomenuta mogucnost i ostvari, onda je pojedinčni veto sistem sastavljen samo od nacionalnih, ali ne i blokovskih aktera. Teorijski, ovakav sistem je stabilan samo kada je svaki njegov član u stanju da uzvrati delotvorno na napad; ako nije u mogucnosti da to učini iz bilo kojih razloga, biva poništen kao akter sistema. To znači da je ovaj model ipak najnestabilniji od svih predloženih jer je, osim u „ledenim pustinjama apstrakcije", teško zamisliti potpuno jednaku raspodelu moći između svih subjekata sistema.

Kaplan razrađuje još jednu zanimljivu mogućnost preobražaja pojedinačnog veto međunarodnog sistema: neko od primarnih aktera, naime, može da ucenjuje uspešno sve ostale koristeći iznenađenje ili druge načine, i tako ukloni svoje protivnike. Ovakav, najmanje verovatan, preobražaj vodio bi ka uspostavljanju hijerarhijskog sistema; u slučaju da se dva aktera nametnu ostalima u sistemu, razume se, novonastali model bio bi po svojoj strukturi bipolaran...

Predloženi Kaplanovi sistemi su isprobani računarski, pomoću pojedinih matemačkih operacija u pogledu njihove formalno-logičke doslednosti.[68] Od pominjanih šest modela, samo su prva dva imala svoje nesumnjive, konkretne istorijske uzore: sistem ravnoteže snaga i bipolarni međunarodni sistem. Dalje, izuzev opšteg i hijerarhijskog sistema, za ostala četiri važe sledeće pravilnosti:

- stepen unutrašnje organizacione integracije je mnogo veći kod nacionalnih aktera, nego u samom međunarodnom sistemu - primera radi, međunarodno pravo je u potpunosti potčinjeno nacionalnom pravnom poretku;
- takve međunarodne sisteme odlikuju mala solidarnost i visoka nesigurnost u odnosima njihovih glavnih aktera...[69]

[67] Reinken, Donald L., „Explorations of the Balance of Power: A Progress Report", in: Morton Kaplan, ed. *New Approaches in to International Relations*,...op.cit pp. 459-481.

[68] Kaplan, Morton, *System and Process*, op. cit. p. 52.

[69] Miletić, Andreja, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*. S[illegible] Beograd, 1978, str. 78.

Ovaj najistaknutiji predstavnik „sistemskog pristupa" u izučavanju međunarodnih odnosa ističe, inače, veliku povezanost i međusobni uticaj unutrašnje i spoljne politike. Za njega je nacionalni interes objektivna kategorija koja se može racionalno, tj., naučno odrediti i spoznati. U tom pogledu je od značaja razlikovanje koje pravi između potreba, ciljeva i vrednosti: svaki sistem, navodno, ima svoje potrebe koje proističu iz njegove strukture; te potrebe, dalje, određuju ciljeve sistema - na kraju, ciljevi predstavljaju, zapravo, vrednosti po sebi i za sistem (*system values*).[70] Ciljevi koji stvarno zadovoljavaju potrebe sistema nezavisno da li su odlučioci svesni toga ili ne, smatraju se vrednim za taj sistem (*valuable*); s druge strane, ciljevi koji, gledano iz subjektivnog ugla, izgleda da zadovoljavaju potrebe sistema jesu vrednovani (*valued*). Da nije pravio ovu razliku između „stvari po sebi" i „stvari za nas" Kaplan bi, po našem mišljenju, ozbiljno doveo u pitanje objektivnost svoga „sistemskog pristupa" izučavanju međunarodnih odnosa. Strukturalno-funkcionalistički, kibernetski, odnosno, sistemski okvir je, inače, *conditio sine qua non* pozitivističkog izučavanja međunarodnih odnosa od pojave ove čuvene Kaplanove studije.

Kaplan je doslednije i razuđenije od bilo koga pre i posle njega koristio takav obrazac mišljenja. Tome u prilog ide, između ostalog, i njegovo kasnije naknadno „razgranavanje" predloženih šest modela sa još četiri nova.

Sedmi po redu, tzv. vrlo labavi bipolarni sistem, nastaje daljim labavljenjem „labavog bipolarnog sistema" koje se očituje kroz: porast atomske ravnoteže pri čemu, zbog straha od opšteg rata, preovlađuju „mikro" oružani sukobi u područjima manje opasnosti; blokovi slabe, ali su i dalje prisutni u sistemu; nesvrstani dobijaju veću ulogu i značaj u OUN; dolazi do delimičnog širenja atomskog oružja, a svetska organizacija je suočena sa veoma teškim zadacima da vrši posredničku i kontrolnu ulogu u stalnim sukobima...

Preduslovi za naredni osmi model (detente system) su: popuštanje napetosti u odnosima blokova; u slučaju približavanja dva suprotstavljena sistema dolazi do unutrašnjih promena u SAD i SSSR; jedni postaju manje konzervativni, a drugi manje liberalni čime popušta zategnutost, razigrava buduće odnose Kaplan; ograničava se naoružavanje, a posebno, „nuklearni arsenali"; ratuju samo male

[70] Deutsch, Karl W., J. David Singer, „Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics*, XVI, April 1964, p. 390.

države pod nadzorom OUN i uz saglašavanje najmoćnijih (treba primetiti da su ovako idiličnu sliku međunarodnih odnosa zagovarali i predskazivali neki američki teoretičari i, posebno, političari u danima zanosa posle pobede u „hladnom ratu").

Devetim sistemom (tzv. nestabilni blokovski) Kaplan pokušava da „predvidi" slučaj kada se međunarodni odnosi zaoštravaju protivrečnim interesima supersila i blokova kao i velikim brojem ratova u zemljama tzv. trećeg sveta; OUN, pri svemu tome, ima samo ograničenu, posredničku ulogu, dok mešanje u unutrašnje stvari suverenih država odlikuje politiku otvorene primene sile.

Najposle, deseti, „nepotpuni nuklearno-difuzni sistem" predstavlja svojevrsnu teorijsku razradu pojedinačnog veto sistema usaglašenu sa stvarnošću međunarodnih odnosa s kraja šezdesetih godina našeg veka. Pošto je malo verovatno da će baš svi akteri međunarodnog sistema doći u posed nuklearnog oružja, kako je inače sam predviđao pojedinačnim veto modelom, Kaplan sada primerenije stvarnosti postojanja petnaestak država posednica nuklearnog naoružanja, najjačima ostavlja samo preimućstvo „prvog udara" (first strike); u takvim uslovima, dalje, vodi se veliki broj ratova u vanevropskim prostorima, uloga OUN vidno slabi, a odnosi SAD i SSSR se zaoštravaju...

Kaplanovih deset sistema su, uprkos navedenim nedostacima, poslužili kao intelektualni podsticaj mnogobrojnim istraživačima međunarodnih odnosa, a posebno onima koji produbljeno proučavaju teoriju i praksu međunarodnog sistema i svetskog poretka. Budući da se, kako i sam veli, bavio „suštinskim pravilima u međunarodnoj politici" (*essential rules*), razrađena teorijska shema, koju je dao, ipak ne „pokriva" sva ili bar većinu pitanja od značaja za nauku o međunarodnim odnosima.

Veliki značaj ima, takođe, i istraživanje odnosa rasporeda moći u međunarodnom sistemu i učestalosti rata, tj., drugim rečima, kakav je uticaj bipolarne, tripolarne ili multipolarne strukture na stabilnost međunarodnog sistema. Dojč i Singer, u odgovoru na jedno takvo pitanje, tvrde da „kako se sistem kreće od bipolarnog ka multipolarnom, treba očekivati opadanje učestalosti rata".[71] Narednim stavom dodatno pojašnjavaju ovo gledište: oni, naime, smatraju da blokovski sistem organizacije međudržavnih odnosa značajno

[71] Ibidem, p. 390.

ograničava slobodu nacionalnim akterima u pogledu samostalnog stupanja u saveze sa ostalim činiocima sistema. Međunarodni sistem je, po njima, stabilniji kada „nema nestašice alternativnih partnera".[72] Razvijajući ovakvo svoje stanovište, Dojč i Singer tvrde da je trka u naoružanju u multipolarnom sistemu značajno manja nego u bipolarnom međunarodnom sistemu; primera, radi, države u multipolarnim sistemima odgovaraju samo na izazove koji su im neposredno upućeni. Što je još važnije, pred članicama multipolarnih sistema je daleko veći izbor raznovrsnih vidova saradnje, osim tradicionalnih vojnih i političkih oblika povezivanja. Konačno, razvijanjem takvih unakrsnih veza, koje presecaju blokovske podele, ukupan međunarodni sistem postaje čvršće udružen i stabilan.[73]

Nasuprot navedenom gledištu Dojča i Singera, Stenli Hofman smatra, npr., da je multipolaran sistem nestabilniji od bipolarnog; u vojnim i političkim odnosima velike izvesnosti, koji odlikuju sistem sa što manje središta moći, manji su i izgledi za nesporazume i sukobe. Postojanje više „neočekivanih" središta moći, po Hofmanu, ne samo što je nepoželjno nego je i opasno, jer se time povećava „ravnoteža neizvesnosti"[74] koja neizbežno vodi u trku u naoružanju i stalnu napetost. U istom „tonu" je, analizirajući strukturu moći međunarodnog sistema početkom sedamdesetih godina našeg veka, Ronald Jalem (*Ronald Yalem*) ocenio tada faktički tripolaran odnos SAD, SSSR i Kine, za manje stabilan sistem od bipolarnog. „Zbog veće izvesnosti da će se dve sile udružiti protiv treće u situaciji kada nema države uravnoteživača ili dovoljno snažnog nacionalnog aktera da uređuje tripolarnost, ovaj sistem je osuđen na stalnu nestabilnost",[75] smatra Jalem.

Da je izvođenje zakonitosti u društvenim naukama, pa tako i u nauci o međunarodnim odnosima, u većini slučajeva jalov posao, pokazalo se i kada je Singer pokušao da proveri njegove i Dojčove tvrdnje upoređujući ih sa istorijskim činjenicama. Bez učešća Dojča, a u saradnji sa Melvinom Smolom (*Melvin Small*), on je istraživao

[72] Pfaltzgraph, Robert L., James L. Dougherty, *Contending Theories of International Relations*,...op.cit, p. 162.

[73] Hoffman, Stanley, „Weighting the Balance of Power", *Foreign Affairs*, 59, July 1972, pp. 618-643.

[74] Yalem, Ronald, „Tripolarity and International Systems", *Orbis*, Winter, 1972, p. 1055

[75] Ibidem, p. 1055.

razdoblje između 1815. i 1945. godine. Činjenice iz posmatranog razdoblja međunarodnog života nisu potvrdile hipotezu o „ većoj stabilnosti multipolarnog rasporeda moći, odnosno češćem izbijanju ratova i drukčijih oblika sukobljavanja u blokovskim i bipolarnim sistemima."[76] Štaviše, istorija međunarodnih odnosa u tom (i bilo kom drugom) razdoblju ne daje osnova za izvođenje zaključaka koji imaju opšte ili bar opštije važenje.

Kao što se može videti, između istraživača medunarodnih odnosa ne postoji saglasnost ni u pogledu prirode veze multipolarnosti-tripolarnosti-bipolarnosti i međunarodne stabilnosti. Navedeni autori, Dojč i Singer na jednoj, i Stenli Hofman i Kenet Volc (Kenneth Waltz),[77] na drugoj strani, samo zauzimaju krajnja stanovišta. Rouzkrensov model bimultipolarnosti nalazi se između krajnosti multipolarnosti ili bipolarnosti - jer, navodno, spaja pozitivne odlike oba sistema čiju sintezu predstavlja. U bimultipolarnosti, veli Rouzkrens, „dve ogromne države bi delovale kao regulatori za sukobe izvan njihovih teritorija; multipolarne države bi delovale kao posrednici i ublaživači za sukobe između bipolarnih sila."[78]

Oran Jang (*Oran R. Young*) osnovano kritikuje ova stanovišta zbog toga što, podjednako, Dojč, Singer, Hofman, Volc i njihovi istomišljenici prenaglašavaju strukturalnu stranu, zanemarujući pri tome „dinamiku međunarodnih sistema", prekide u razvoju, složenost odnosa podsistema, nesaglasnosti aktera sa opšte-sistemskim interesima.

[76] Singer and Small, *Alliance Aggregation and the Onset of War*, Free Press, New York, pp. 247-286.

[77] Waltz, Kenneth N., „International Structure, National Force and the Balance of World Power", *Journal of International Affairs*, XXI, No. 2, 1967, p. 229.

[78] Rosecrance, Richard N., "Bipolarity, Mulipolarity and the Future", *Journal of Confilict Resolution*, X, 1966, p. 322.

Vestfalski mir (1648. godine)

„Kako je pisao istoričar Beler, mir u Minsteru i Osnabriku postignut je na istinski evropskom kongresu. Takav kongres — koji je predstavljao široki multilateralni forum učesnika — bio je uzrokovan širinom sukoba i opsegom konsitucionalnog konsenzusa koji je bio potreban da bi se okončao rat. Vestfalija je postala model za potonje međunarodne konstitucionalne konvencije. U jednom važnom smislu, Vestfalija je državama Evrope 1648. godine bila ono što je Filadelfija postala državama američkih kolonija 1789. godine — rodno mesto nove konsitucije malog društva država.

Kongres je okupljen u dva odvojena grada 4. decembra 1644. godine, posle 6 meseci diplomatskog prepiranja. Katolički entiteti, Španija, Francuska i njeni holandski saveznici, predstavnici Cara (Svetog Rimskog Carstva — *prim. aut.*) i papski posrednik sastali su se u Minsteru. Pedesetak kilometara odatle, u Osnabriku, protestantski entiteti pod vođstvom Švedske sastali su se sa predstavnicima Cara ali bez posrednika. Pregovori su okončani 24. oktobra 1648. godine potpisivanjem mirovnog ugovora između Carstva i Švedske i ugovora između Carstva i Francuske. Poseban mirovni ugovor između Španije i holandskih provincija (*Dutch States-General*) potpisan je 30. januara 1648. godine"

„Delegati u Minsteru i Osnabriku morali su da donesu dve vrste odluka — pragmatične i filozofske. Pragmatične su se odnosile na

pitanja preraspodele teritorije, bogatstava i titula kako bi rešili materijalne probleme koji su ležali u osnovi ovog brutalnog sukoba (Tridesetogodišnjeg rata 1618–1648. godine — *prim. aut.*). Filozofske odluke su regulisale pravila državništva koja će upravljati posleratnom evropskom diplomatijom. Filozofske odluke su bile teže ali su njihove posledice bile trajnije..."

„Četiri važna propusta, pristrasne odredbe i nedefinisane tačke obeležile su mir u Augsburgu (1555. godine). Svakom od ovih propusta je posvećena pažnja u Vestfaliji. Prvo, u Vestfaliji je zvanično priznat kalvinizam. Drugo, 1624. godina je bila određena za datum prema kojem je vršen povraćaj crkvene imovine i prava. Treće, primenjena je „eklesijastička rezervacija" i na protestantizam i na katoličanstvo: ako bi katolički ili protestantski biskup promenio veru, bio bi prinuđen da napusti biskupiju. Četvrto, osnovni augsburški konstitucionalni princip — *cuius regio eius religio* uključen je u vestfalsku odredbu „nadređenost teritorijalnog principa u svim pitanjima, verskim i političkim": ako vladar promeni veru, ne sme da se upliće u izbor vere svojih podanika; prava javnog ispovedanja vere koja su postojala 1624. godine nisu mogla da budu menjana promenom vere vladara; vladar je zadržao pravo isključivanja podanika ali sa odredbom o petogodišnjem periodu mirovanja tokom koga isključeni subjekt može da proda imovinu ili je prenese."

Mir u Utrehtu (1713. godine)

Sporazum o miru u Utrehtu sastoji se od 11 odvojenih bilateralnih ugovora. (11. aprila 1713. godine potpisani su ugovori između Francuske i Britanije, Portugala, Prusije i Savoje; 4. novembra, između Francuske i Ujedinjenih provincija; 13. jula između Španije i Britanije i Savoje; 26. juna između Španije i Ujedinjenih provincija; Car Karlo je zaključio mirovni ugovor 6. marta 1714. godine u Raštatu koji je potvrđen posebnim mirom u Badenu 7. novembra 1714. godine; Portugal je konačno dogovorio mir sa Španijom u Utrehtu 6. februara 1716. godine) (...)

Državnici su na kongresu napravili načelnu razliku između privatnih interesa država uključenih u pregovore i javnih interesa

društva država Evrope kao celine. Engleski pregovarač Bolingbrok (*Henry St John, 1st Viscount Bolingbroke*), napisao je Torsiju, svom francuskom kolegi: „(...) Daleko od toga da kraljičini ministri preporučuju kralju da postupa protivno svojim rečima i svojoj časti; ali gospodine (...) nešto se mora uraditi u interesu mira i interes pojedinca mora se podvrći opštem interesu Evrope."

Razmotrite ovaj citat iz jednog od dokumenata donetih od strane kongresa koje je potpisao unuk Luja XIV Vojvoda od Berija: „Sve sile Evrope — skoro uništene sadašnjim ratovima, koji su doneli uništenje graničnim i drugim delovima najbogatijih država — dogovorile su se na konferencijama i pregovorima sa Velikom Britanijom da se uspostavi ravnoteža i da se postave politička ograničenja kraljevstvima čiji su interesi bili i još uvek su žalosni predmet krvavog sukoba; i da je osnovni princip očuvanja ovog mira taj da snaga kraljevstava ne daje razloga ni za strah niti za bilo kakvu ljubomoru. Pretpostavljeno je da je najsigurniji način ostvarivanja ovog predloga sprečavanje širenja kraljevstava i održavanje određenog odnosa (*proportion*) u kome najslabiji zajedno mogu da se odbrane od najmoćnije države i da se uzajamno podržavaju protiv sebi jednakih."

Bečki kongres (1814-1815. godina)

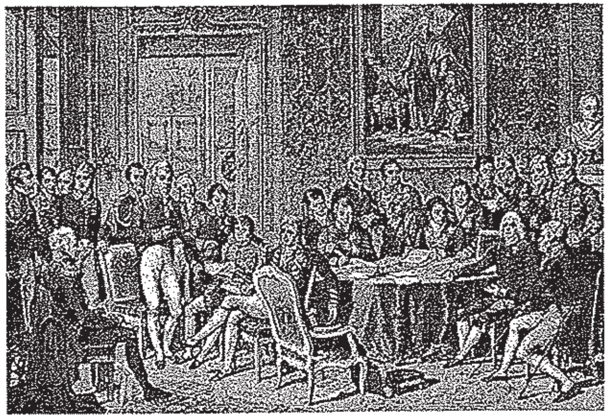

„Septembra 1814. godine, još dok se Napoleon nalazio u svom prvom progonstvu na Elbi, ratni pobednici su se sastali u Beču radi dogovora o uređenju posleratnog sveta. Bečki kongres je nastavio da zaseda i kada je Napoleon pobegao s Elbe, sve do njegovog konačnog poraza kod Vaterloa. U međuvremenu, potreba za uspostavljanjem novog poretka postala je još

aktuelnija. (...) Posle Bečkog kongresa, Evropa je zakoračila u najduži period mira u svojoj istoriji. Punih 40 godina nije izbio ni jedan rat između velikih sila, a posle Krimskog rata iz 1854. godine, još 60 godina nije izbio opšti sukob. (...) Najvažniji razlog predstavljala je čvrsta ideološka spona koja je zahvaljujući zajedničkim vrednostima povezivala evropske zemlje."

U ime Presvetog i nedeljivog Trojstva,

Sile, koje su potpisale ugovor zaključen u Parizu 30. maja 1814. godine, sastavši se u Beču, shodno članu XXXII toga akta, s vladarima i staležima njihovih saveznika, da bi utanačile spomenuti ugovor i da bi mu dodale sporazume koji su postali potrebni s obzirom na stanje u kome je Evropa ostala posle poslednjeg rata; (...) ovlastile su svoje opunomoćenike, da u jednom opštem instrumentu urede odredbe od višeg i trajnog interesa i da u tom aktu kao sastavni deo dodaju sporazume kongresa, ugovore, konvencije, deklaracije, pravilnike i druge posebne akte, onako kako se nalaze navedeni u ovom ugovoru...

- I Pitanja koja se odnose na Poljsku
- II Pitanja koja se odnose na Nemačku
- III (Pitanja koja se odnose na Kraljevinu Holandiju i Veliko vojvodstvo Luksemburg)
- IV Pitanja koja se odnose na Švajcarsku
- V Pitanja koja se odnose na Italiju
- VI Pitanja koja se odnose na Portugal
- VII Opšte odredbe (slobodna plovidba rekama)
- VIII Opšte odredbe (ugovori, konvencije, deklaracije, pravilnici i drugi pojedinačni akti koji su dodati ovom aktu)

Četiri priloga završnom aktu Bečkog kongresa

A) Deklaracija protiv trgovine crncima (od 8. februara 1815.)

B) Neutralnost Švajcarske

C) Pravilnik o plovidbi brodovima (24. mart 1815.)

D) Pravilnik o rangu diplomatskih predstavnika (19. mart. 1815.)

Da bi se otklonile nezgode, koje su se često pojavljivale, te koje bi mogle da ponovo nastanu, zbog pretenzija o prvenstvu između raznih diplomatskih agenata, opunomoćenici sila potpisnica Pariskog ugovora saglasni su s članovima koji slede i smatraju da moraju pozvati i one opunomoćenike drugih okrunjenih glava da prihvate isti pravilnik.

Član 1.

Diplomatski činovnici podeljeni su u tri klase:

- klasa ambasadora, legata i nuncija;
- klasa poslanika ministara ili drugih opunomoćenika pri suverenima;
- klasa otpravnika poslova opunomoćenih pri ministrima spoljnih poslova;

Član 2.

Predstavnički karakter imaju jedino ambasadori, legati ili nunciji.

Član 3.

Diplomatski činovnici u misiji (ovde se misli na posebnu misiju npr. radi prisustvovanja svadbi, sahrani...) nemaju zbog tog naslova nikakvo prvenstvo u rangu

Član 4.

Diplomatski činovnici imaće u svakoj klasi međusobni rang prema datumu službenog saopštenja svog dolaska

Ovaj pravilnik neće doneti nikakve novosti koje bi se odnosile na Papine predstavnike.

Član 5.

U svakoj će državi biti određen jednoobrazan način za prijem diplomtskih činovnika svakog razreda.

Član 6.

Porodične ili ženidbene veze između dvorova ne daju nikakav rang njihovim diplomatskim činovnicima.

Isto je i sa političkim savezima.

Član 7.

U aktima ili ugovorima između više sila, koji dopuštaju alternaciju žreb će odlučiti red između ministara kojim će oni stavljti svoje potpise.

Napomena: Na Kongresu u Ahenu od 15. novembra 1818. stvorena je četvrta klasa diplomatskih činovnika, tzv. ministri rezidenti. O tome zapisnik kongresa kaže sledeće: „Da bi se izbegle neugodne diskusije do kojih bi u budućnosti moglo doći povodom jedne tačke diplomatske

etikecije koja je bila nepredviđena u dodatku Bečkog akta koji se odnosio na uređivanje pitanja o rangu, ugovoreno je između dvorova da će ministri rezidenti opunomoćeni kod njih sačinjavati u odnosu na svoj rang srednju klasu između ministara drugog reda i otpravnika poslova."

Sveta Alijansa (septembar 1815. godine)

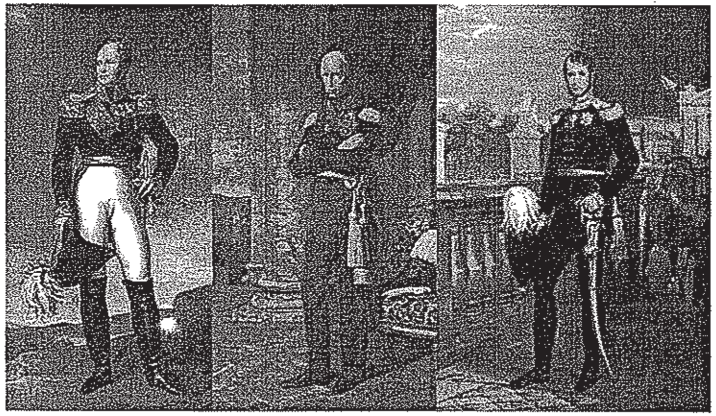

„Sveta Alijansa je predstavljala nešto sasvim različito; Evropa nije videla takav dokument još otkako je, gotovo dva veka ranije, Ferdinand Drugi sišao sa prestola Svetog Rimskog Carstva. Predložio ga je ruski car Aleksandar, koji se smatrao pozvanim da promeni i popravi međunarodni poredak i njegove aktere, i ni po koju cenu nije pristajao da se odrekne zadatka što ga je sebi namenio. (...) Austrijski car je u šali izjavio da se našao u dilemi da li da ove ideje razmotri sa ministarskim savetom ili na ispovesti. On je, međutim, bio svestan da ne može da se uključi u carev krstaški rat, ali ni da odbije predlog i time Aleksandru pruži povod da u njega krene sam, ostavljajući Austriju da se bez saveznika suoči sa liberalnim i nacionalnim strujanjima toga vremena. Zbog toga je Meternih taj predlog pretočio u koncept nazvan 'Sveta Alijansa' u okviru kojeg je verski imperativ protumačen kao obaveza potpisnika da očuvaju postojeće stanje u evropskim zemljama. Time su prvi put u savremenoj istoriji evropske sile sebi postavile jedan zajednički zadatak. (...) Sveta Alijansa je predstavljala najoriginalniji aspekt bečkog mirovnog sporazuma. Kako je očuvanje domaćih institucija postalo pitanje opstanka, evropske kontinentalne zemlje su bile primorane da izbegavaju sukobe koji bi u prethodnom veku bili neizbežni."

Njihova Veličanstva Car Austrije, Kralj Pruske i Car Rusije,

Nakon velikih događaja, koji su u Evropi obeležili tok poslednje tri godine, a naročito nakon dobročinstava kojima se Božije proviđenje udostojilo da obdari države čije su vlade uložile svoju veru i svoje nade u njega, nakon što su stekle intimno uverenje da put koji će sile izabrati u svojim međusobnim odnosima treba da počiva na uzvišenim istinama koje propoveda večna vera Boga Spasitelja:

Svečano izjavljuju da je jedina svrha ovog akta da pred svemirom izražava njihovu nepokolebljivu odluku, da će se u svom delovanju bilo u upravljanju svojim državama, bilo u političkim odnosima sa nekom drugom vladom, rukovoditi samo propisima Svete vere, propisima pravde, milosrđa i mira, koji nisu primenljivi samo u privatnom životu, nego treba, naprotiv, direktno da utiču na odluke vladara i da rukovode njihovim postupcima, jer su oni jedino sredstvo učvršćivanja ljudskih ustanova i ispravljanja njihovih nedostataka.

Zbog toga su se Njihova Veličanstva složila oko sledećih članova:

Član 1.

U skladu sa rečima Svetog Pisma, koje svim ljudima nalaže da se odnose kao braća, tri monarha će ostati sjedinjeni vezama istinskog i neraskidivog bratstva i smatrajući se zemljacima, oni će se svakom prilikom i na svakom mestu pomagati i podupirati; odnosiće se prema svojim podanicima i vojskama kao očevi porodice, oni će njima upravljati u istom duhu bratstva kojim su nadahnuti u zaštiti vere, mira i pravde.

Član 2.

Stoga će jedino važeće načelo, kako među spomenutim vladama tako i među njihovim podanicima biti: pomagati se uzajamno, nepromenljivom naklonošću treba dokazati uzajamnu ljubav, kojom treba da su nadahnuti, smatraće se članovima jednog hrišćanskog naroda, dok tri vladara saveznika sebe smatraju od proviđenja poslatima da upravljaju sa tri grane jedne iste porodice i to: Austrijom, Pruskom i Rusijom, propovedajući tako hrišćanski narod, kome i oni i njihovi narodi pripadaju, zapravo nema drugog vladara do onoga, kome jedinome s pravom pripada vlast, jer samo se u njemu nalazi svo blago ljubavi, nauke i beskrajne mudrosti, tj. Boga, našeg božanskog Spasitelja Isusa Hrista, reči Svevišnjega, glasa života. Stoga Njihova Veličanstva, svojim narodima iskreno preporučuju, kao jedini način da uživaju u tom miru, koji se rađa iz čiste savesti i koji je jedini trajan, da se svakog dana sve jače učvršćuju u načelima i izvršavanju dužnosti kojim je Božanski Spasitelj učio ljude.

Član 3.

Sve sile koje su voljne da svečano prihvate Sveta načela koja su diktirala ovaj akt i da uvide koliko je za sreću već predugo uznemirenih naroda potrebno da te istine od sada vrše sav uticaj na ljudske sudbine koji im pripada, biće s istom tolikom pažnjom i srdačnošću primljene u taj Sveti savez.

Sačinjeno u tri primerka i potpisano u Parizu, leta Gospodnjeg 1815., 14–26 septembra.

Franc
Fridrih Vilhelm
Aleksandar

Četvorni saveznički ugovor Velikih sila

(sklopljen 20. novembra 1815. godine u Parizu; proširen Ahenskim protokolom od 15. novembra 1818. godine, pristupanjem Francuske,)

„U ime Presvetog i nedeljivog Trojstva!

Budući da je cilj saveza sklopljenog u Beču 25. marta 1815. srećom postignut uspostavljanjem onoga poretka u Francuskoj, koji je zadnji napad Napoleona Bonaparte bio privremeno oborio, Njihova veličanstva kralj Pruske, car Austrije, kralj Ujedinjenog Kraljevstva Vel. Britanije i Irske i car sviju Rusija, smatrajući da je mir u Evropi pre svega vezan uz učvršćivanje toga poretka osnovanog na održanju kraljevskog autoriteta i ustavne povelje; i hteviši upotrebiti sva svoja sredstva da bi sprečili ponovno narušavanje sveopšteg mira, predmeta želja čovečanstva i stalnog cilja njihovih napora; i želeći osim toga da učvrste veze koje ih sjedinjuju u zajedničkom interesu njihovih naroda, odlučili su da načelima kojima su posvećeni ugovori u Šomonu od 1. marta 1814. i Beču od 21. matra 1815. omoguće primenu što prikladniju sadašnjem stanju stvari, i da svečanim ugovorom unapred odrede načela koja su spremni slediti, kako bi Evropu zaštitili od opasnosti, koje bi joj mogle pretiti.

....

Član 5.

Da bi osigurale i olakšale izvršavanje toga ugovora i učvstile intimne odnose, koji danas, na sreću čitavog sveta sjedinjuju četiri vladara, visoke strane ugovornice su se sporazumele, da će u određenim razdobljima, pod neposrednim pokroviteljstvom vladara ili njihovih odnosnih ministara, ponavljati sastanke posvećene velikim

zajedničkim interesima i ispitivanju mera, koje će se u svakom od tih razdoblja, smatrati najkorisnijima za mir i blagostanje naroda i održavanje mira u Evropi."

Pariski mirovni ugovor (1856. godina)

„U predvečerje Krimskog rata, Meternihov sistem je doživeo krah, a naredne dve decenije bile su gotovo u potpunosti obeležene sukobima."

Pariski mirovni ugovor sklopljen 30. marta 1856. između Austrije, Francuske, Velike Britanije, Pruske, Rusije, Sardinije i Turske.

Član 1.

(Mirovna klauzula)

Član 2.

(Obostrano povlačenje iz zaposednutih ili osvojenih područja)

Član 3.

Njegovo Veličanstvo car sviju Rusija se obavezuje, da će vratiti Njegovom Veličanstvu sultanu grad i tvrđavu Kars, kao i sve druge delove otomanskog područja koji se nalaze u posedu ruske vojske.

Član 4.

Njihova Veličanstva car Francuza, kraljica Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske, kralj Sardinije i sultan, obavezuju se da će Njegovom Veličanstvu caru svih Rusija vratiti gradove i luke Sevastopolj, Balaklavu, Kamiješ, Eupatoriju, Kerč, Jenikale, Kinburg, a isto tako i sva područja zaposednuta od savezničkih trupa.

Član 5.

(Amnestija)

Član 6.

(Uzajamno izručenje ratnih zarobljenika)

Član 7.

Njegovo Veličanstvo car Francuza, Njegovo Veličanstvo car Austrije, Njezino Veličanstvo kraljica Velike Britanije i Irske, Njegovo

Veličanstvo kralj Pruske, Njegovo Veličanstvo car sviju Rusija i Njegovo Veličanstvo kralj Sardinije, proglašavaju, da je Visoka Porta uključena u blagodati javnog prava i evropskog koncerta. Njihova se Veličanstva obavezuju, svako za sebe, da će poštovati nezavisnost i teritorijalnu celovitost Otomanskog Carstva; zajednički jemče, da će se ovog sporazuma strogo pridržavati, i da će, prema tome, smatrati svaki čin usmeren protiv njega kao pitanje od opšteg interesa.

Član 8.

Ako bi između Visoke Porte i jedne ili više drugih sila potpisnica izbio spor, koji bi ugrožavao održanje njihovih odnosa Visoka Porta i svaka od ovih sila bi, pre nego što pribegnu upotrebi sile, omogućila drugim stranama ugovornicama da svojim posredovanjem spreče ovu krajnost.

Član 9.

Njegovo carsko Veličanstvo sultan, u svojoj stalnoj brizi o blagostnju svojih podanika, oktroirajući ferman koji je poboljšao njihovu sudbinu bez razlike na veru i rasu, potvrdio je time svoje velikodušne namere prema hrišćanskom stanovništvu svog carstva, te je, želeći da dâ novi dokaz svojih osećanja prema njima, rešio da silama ugovornicama saopšti pomenuti ferman, koji je dobrovoljni izraz njegove volje.

Sile ugovornice potvrđuju visoku vrednost ovog obaveštenja. Razume se, da ono ni u kom slučaju ne bi moglo da dâ pravo spomenutim silama da se mešaju, zajedno ili posebno, u odnose Njegovog Veličanstva sultana s njegovim podanicima niti u unutrašnju administraciju njegovog carstva.

„Novi evropski poredak bio je zajedničko delo dva prilično različita čoveka koji će vremenom postati zakleti neprijatelji – cara Napoleona Trećeg i Ota fon Bizmarka. ‚Gvozdenog kancelara' i ‚Sfingu iz Tiljerija' ujedinila je odvratnost prema nasleđenom poretku. Obojica su smatrala da poredak koji je 1815. godine Meternih stvorio u Beču predstavlja smetnju koju treba ukloniti. Napoleon Treći ga je mrzeo zato što je bio na brzinu stvoren radi obuzdavanja Francuske. (...) Bizmark je prezirao Meternihovo delo stoga što je Prusku ograničio na mlađeg partnera Austrije u Nemačkom savezu, a bio je ubeđen i da njegovu zemlju sputava to što je u nemačkim zemljama na vlasti ostalo previše vladara."

Pakt Društva naroda

(Pariz, 28. april 1919. godine)

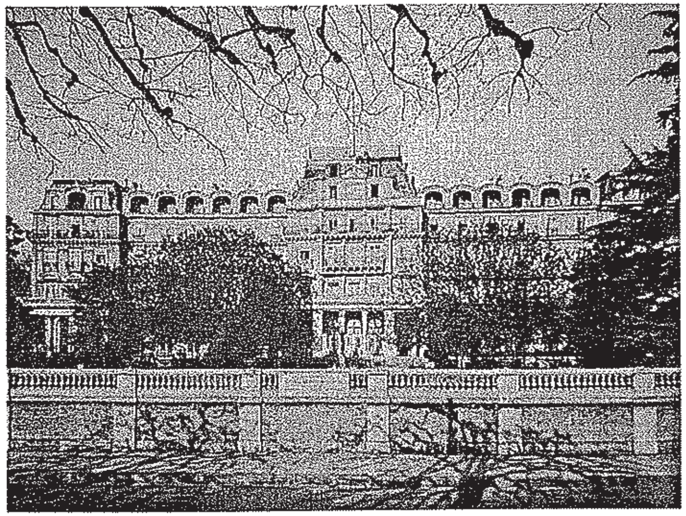

Visoke strane Ugovornice,

U cilju razvijanja saradnje među narodima i da bi im se garantovao mir i bezbednost, smatrajući da je potrebno:

Primiti izvesne obaveze da neće pribeći ratu, održavati u punoj otvorenosti međunarodne odnose zasnovane na pravu i časti; strogo poštovati naređenja međunarodnog prava, koje će se priznati ubuduće kao stvarno pravilo po kome se Vlade imaju upravljati; stvoriti vladavinu pravde i savesno poštovati sve ugovorne obaveze u uzajamnim odnosima organizovanih naroda,

Usvajaju ovaj Pakt kojim se obrazuje Društvo naroda.

Član 8.

Članovi društva priznaju, da održanje mira zahteva smanjenje naoružanja u svetu na onu najmanju meru, bez koje nema bezbednosti ljudi, ni izvršenja međunarodnih obaveza zajedničkom akcijom...

Član 10.

Članovi Društva se obaveuzuju da poštuju i održe teritorijalnu celinu i političku nezavisnost svih članova Društva protiv svakog

spoljašnjeg napada. U slučaju napada, pretnje ili opasnosti od napada, Savet se izjašnjava o sredstvima pomoću kojih će izvršiti ovu obavezu.

Član 11.

Izričito se izjavljuje, da svaki rat ili pretnja ratom, bilo da pogađa neposredno ili ne ma kog od članova Društva, interesuje celokupno društvo i da je ono dužno da preduzme takve mere koje bi uspešno sačuvale mir naroda. U ovakvom slučaju, Generalni Sekretar, na zahtev bilo kog člana Društva, odmah saziva savet.

Izjavljuje se, pored ostalog, da svaki član Društva ima pravo da, prijateljski skrene pažnju Skupu ili Savetu na svaku okolnost koja je takve prirode da može poremetiti međunarodne veze i koja, dalje, preti da pomuti mir ili sporazum između naroda od koga mir zavisi.

Član 16.

Ako jedan član Društva pribegne ratu, protivno obavezama koje je uzeo na sebe po članovima 12, 13 ili 15, smatraće se da je on *ipso facto*, izvršio jedan oružani akt protiv svih drugih članova društva. Ovi se obavezuju da s njim odmah prekinu sve trgovinske i finansijske veze, da zabrane sve odnose između stanovnika svoje zemlje i stanovnika države koja je raskinula Pakt, i da obustave sve finansijske, trgovinske i lične kontakte između stanovnika ove države i stanovnika bilo koje druge države, bila ona član Društva ili ne.

Savet je pozvan da kaže svoje mišljenje da li je bilo raskida Pakta ili ne. U toku večanja Saveta po ovom pitanju neće se uzimati u obzir glasovi članova optuženih da su pribegli oružanom sukobu, niti članova protiv kojih je ovaj rat preduzet.

Savet je dužan da sve članove Društva obavesti o datumu kojim se preporučuje da otpočnu prinudne ekonomske mere, predviđene ovim članom. (...)

Savet je dužan da preporuči svim zainteresovanim Vladama broj vojnih, pomorskih ili vazdušnih snaga sa kojima će članovi Društva učestvovati u vojnim snagama, koje imaju da poštuju obaveze Društva.

Članovi Društva slažu se, osim toga, da jedan drugome pruže uzajamnu pomoć radi primene ekonomskih i finansijskih mera, koje će se preduzeti na osnovu ovog člana, da bi se na najmanju meru sveli gubici i nezgode koje iz toga mogu proizići. (...)

Povelja Ujedinjenih nacija

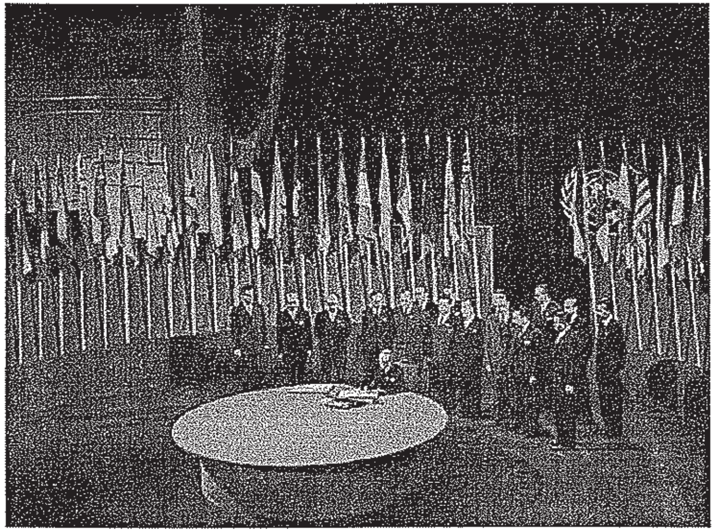

Mi, narodi Ujedinjenih nacija,

Rešeni da spasemo buduća pokoljenja užasa rata, koji je dvaput u toku našeg života naneo čovečanstvu neopisive patnje; i da ponovo potvrdimo veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena i nacija velikih i malih; i da obezbedimo uslove pod kojima će moći da se očuvaju pravda i poštovanje obaveza koje proističu iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava, kao i da radimo na socijalnom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi i u tom cilju da budemo trpeljivi i da zajedno živimo u miru jedni s drugima kao dobri susedi; i da ujedinimo svoje snage radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti; i da obezbedimo, prihvatanjem načela i ustanovljenjem metoda, da se oružana sila ne upotrebljava izuzev u opštem interesu; i da koristimo međunarodni mehanizam u svrhu unapređenja ekonomskog i socijalnog napretka svih naroda; odlučili smo da udružimo svoje napore radi ostvarenja ovih ciljeva.

Saglasno tome, naše odnosne vlade, posredstvom svojih predstavnika okupljenih u gradu San Francisku, koji su podneli svoja punomoćja u ispravnom i propisnom obliku, usvajaju ovu Povelju Ujedinjenih nacija i osnivaju međunarodnu organizaciju koja će se zvati Ujedinjene nacije.

GLAVA I Povelje UN

Ciljevi i načela

Član 2.

Organizacija i njeni članovi postupaju u sprovođenju ciljeva navedenih u članu 1 u saglasnosti sa sledećim načelima:

1. Organizacija počiva na načelu suverene jednakosti svih svojih članova;
2. da bi svakom od njih osigurala prava i povlastice koje proističu iz članstva, svi članovi savesno ispunjavaju obaveze koje su preuzeli u saglasnosti s ovom Poveljom;
3. svi članovi rešavaju svoje međunarodne sporove mirnim načinima, tako da međunarodni mir i bezbednost kao ni pravda ne budu povređeni;
4. svi članovi se u svojim međunarodnim odnosima uzdržavaju od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države, ili na svaki drugi način nesaglasan s ciljevima Ujedinjenih nacija;
5. svi članovi daju Ujedinjenim nacijama svaku pomoć u svakoj akciji koju one preduzimaju u skladu s ovom Poveljom i uzdržavaju se od davanja pomoći svakoj državi protiv koje Ujedinjene nacije preduzimaju preventivnu ili prinudnu akciju;
6. Organizacija obezbeđuje da države koje nisu članice Ujedinjenih nacija postupaju u skladu s ovim načelima u meri u kojoj je to potrebno radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti;
7. ništa u ovoj Povelji ne ovlašćuje Ujedinjene nacije da se mešaju u pitanja koja se po suštini nalaze u unutrašnjoj nadležnosti svake države niti zahteva od članova da takva pitanja iznose na rešavanje na osnovu ove Povelje; ali ovo načelo neće uticati na primenu prinudnih mera predviđenih u glavi VII.

GLAVA VII

Akcije u slučaju pretnje miru, povrede mira i akata agresije

Član 39.

Savet bezbednosti utvrđuje da li postoji pretnja miru, povreda miru, ili agresija i daje preporuke ili odlučuje koje će se mere preduzeti u skladu sa članovima 41 i 42, da bi se održali ili vaspostavili međunarodni mir i bezbednost.

Član 40.

Da bi sprečio pogoršanje situacije, Savet bezbednosti može, pre no što da preporuke ili odluči o merama predviđenim u članu 39, pozvati zainteresovane strane da se povinuju onim privremenim merama za koje on smatra da su potrebne ili poželjne. Takve privremene mere ne smeju uticati na prava, zahteve ili položaj zainteresovanih strana. Savet bezbednosti dužan je da vodi računa o neispunjavanju takvih privremenih mera.

Član 41.

Savet bezbednosti može odlučiti kakve mere koje ne povlače upotrebu oružane sile treba da se primene u cilju izvršenja njegovih odluka, i može pozvati članove Ujedinjenih nacija da primene takve mere. Ove mogu da sadrže potpun ili delimičan prekid ekonomskih odnosa i železničkih, pomorskih, vazdušnih, poštanskih, telegrafskih, radiografskih i drugih veza, a, isto tako, i prekid diplomatskih odnosa.

Član 42.

Ako Savet bezbednosti smatra da mere predviđene u članu 41 ne odgovaraju ili se pokaže da su nedovoljne on može preduzeti takvu akciju vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama koja je potrebna radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti. Takva akcija može uključiti demonstracije, blokadu i druge operacije vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama članova Ujedinjenih nacija.

Član 43.

1. Da bi doprineli održanju međunarodnog mira i bezbednosti, svi članovi Ujedinjenih nacija se obavezuju da stave na raspolaganje Savetu bezbednosti, na njegov poziv i u skladu sa posebnim sporazumom ili sporazumima oružane snage, pomoć i olakšice, uključujući tu i pravo prolaza, neophodne radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti.
2. Takav sporazum ili sporazumi određuju brojno stanje i svrhu snaga, njihov stupanj pripravnosti i opšti raspored kao i prirodu olakšica i pomoći koje se imaju pružiti.
3. Sporazum ili sporazumi biće predmet pregovora koji će se na inicijativu Saveta bezbednosti povesti što je moguće pre. Oni se zaključuju između Saveta bezbednosti i članova ili između Saveta bezbednosti i grupa članova i podležu ratifikaciji država potpisnica u skladu s njihovim odgovarajućim ustavnim postupcima.

Član 44.

Kad Savet bezbednosti donese odluku o upotrebi sile, on će, pre no što od člana koji nije u njemu zastupljen zatražiti da stavi na raspolaganje oružane snage u svrhu ispunjenja obaveza preduzetih na osnovu člana 43, pozvati toga člana da, ako to želi, učestvuje u donošenju odluka Saveta bezbednosti koje se odnose na upotrebu kontingenata oružanih snaga toga člana.

Član 45.

Da bi se Ujedinjene nacije osposobile da preduzimaju hitne vojne mere članovi održavaju nacionalne kontingente vazduhoplovnih snaga spremne za neodložnu zajedničku međunarodnu prinudnu akciju. Jačinu i stepen pripravnosti ovih kontingenata i planova za njihovu zajedničku akciju određuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba, u granicama utvrđenim u posebnom sporazumu ili sporazumima navedenim u članu 43.

Član 46.

Planove za primenu oružane sile izrađuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba.

Član 47.

1. Osniva se Komitet vojnog štaba radi davanja saveta i ukazivanja pomoći Savetu bezbednosti u svim pitanjima koja se tiču vojnih potreba Saveta bezbednosti u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti, upotrebe i komandovanja snagama stavljenim mu na raspolaganje, regulisanja naoružanja, kao i mogućeg razoružanja.
2. Komitet vojnog štaba sačinjavaju načelnici štabova stalnih članova Saveta bezbednosti ili njihovi predstavnici. Komitet poziva svakog člana Ujedinjenih nacija koji nisu stalno predstavljeni u Komitetu da mu se pridruži kad uspešno obavljanje zadataka Komiteta zahteva učešće toga člana u njegovom radu.
3. Komitet vojnog štaba je odgovoran pred Savetom bezbednosti za strategijsko rukovođenje svim oružanim snagama stavljenim na raspolaganje Savetu bezbednosti. Pitanja koja se tiču komandovanja tim snagama biće naknadno razrađena.
4. Komitet vojnog štaba, po ovlašćenju Saveta bezbednosti i posle savetovanja s odgovarajućim regionalnim ustanovama, može da osniva regionalne potkomitete.

Član 48.

1. Akciju potrebnu za izvršenje odluka Saveta bezbednosti u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti preduzimaju svi članovi Ujedinjenih nacija ili neki od njih, prema odluci Saveta bezbednosti.
2. Takve odluke izvršavaju članovi Ujedinjenih nacija neposredno i vođenjem svojih akcija u odgovarajućim međunarodnim ustanovama čiji su članovi.

Član 49.

Članovi Ujedinjenih nacija se udružuju radi međusobnog pružanja pomoći pri sprovođenju mera koje je doneo Savet bezbednosti.

Član 50.

Ako Savet bezbednosti preduzme preventivne mere ili prinudne mere protiv bilo koje države, svaka druga država, bila članica Ujedinjenih nacija ili ne, koja se suoči s posebnim ekonomskim problemima nastalim kao posledica tih mera, ima pravo da se savetuje sa Savetom bezbednosti u vezi s rešavanjem tih teškoća.

Član 51.

Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. O merama koje preduzmu članovi pri vršenju ovoga prava na samoodbranu biće odmah izvešten Savet bezbednosti i one neće ni na koji način da dovedu u pitanje ovlašćenja i odgovornost Saveta bezbednosti da po ovoj Povelji preduzme u svako doba takvu akciju ako je smatra nužnom radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti.

Izvor:

Bobbitt Phillip, *The Shielld of Achilles – War, Peace and the Course of History*, Penguin books, London 2002, pp. 502-503., 506., 522., 525., 526., 867., 868.

Ibler Vladimir, *Diplomatska historija 1814–1871*, Školska knjiga, Zagreb 1960., str 137–168., 169–170., 173– 175., 195–196.

Kegley Charles W., Gregory A. Raymond, *Exorcising the Ghost of Westphalia – Buliding World Order in the New Millenium*, Prentice Hall, New Jersey, 2002, pp. 111.

Kisindžer Henri, *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd 1999, str. 59., 60., 63., 64., 81., 82

Drugačija razvrstavanja međunarodnih sistema i poredaka

Doprinos izučavanju svetskog sistema i međunarodnog poretka na matrici odnosa centar – periferija dao je i Johan Galtung. Premda Galtung nije bio privrženik bilo kog naučnog ili nekog drugog pristupa u istraživanju posebno,[79] njegov poznati model tzv. feudalne strukture, kojim je nastojao da objasni sadržinu i oblike ispoljavanja hijerarhijskih društvenih odnosa uopšte, „kreće se" u okvirima postavki i načina razmišljanja sistemske teorije. Modelom „feudalne strukture" Galtung, između ostalog, tumači i međudržavne i međunarodne odnose kao odnose vertikalne, jednosmerne komunikacije onih sa vrha (Top-Dog) piramide svetskog sistema (poretka) i dna takve hijerarhije (*Under-Dog*). Na drugi način rečeno, radi se o svojevrsnoj „društvenoj amebi" koju Galtung predstavlja slikovito i u obliku trougla. Poredak ili, pomodno, sistem, kakav se predstavlja pomoću „feudalnog modela," podrazumeva četiri moguća vida odnosa:

1. eksploatacije;
2. jednosmerne zavisnosti;
3. fragmentacije i
4. marginalizacije.[80]

Ovde ne treba ni podsećati kako ovakvi odnosi u potpunosti odgovaraju Galtungovom određenju „strukturalnog nasilja". Da uspostavljanje horizontalnih, asocijativnih protiv-modela: a) jednakosti; b) autonomije; v) solidarnosti i g) učešća.[81] „Patrijarh istraživanja mira" je iskoristio prednosti sistemske teorije da preva-

[79] Simić, Dragan, *Pozitivan mir*, Akademia Nova, Beograd, 1993.

[80] Galtung, Johan, *Structural Analysis, Graphs and Structures as Indicators*, PRIO, Oslo, 1978, p. 12.

[81] Ibidem.

ziđe formalnu stranu i učini sociološki prodor u „sparušeni" strukturalno-funkcionalistički i kibernetski kostur međunarodnog društva. To je posebno vidljivo u njegovom oštroumnom prepoznavanju lica, ali i naličja, pojave međuzavisnosti, jedne od ključnih odlika savremenih međunarodnih odnosa. Visok tehnološki stepen presudno utiče na to da je međuzavisnost postala, skoro za sve ljude i narode na Planeti, objektivna pojava s kojom se mora računati. Galtung, kao vrsni sociolog i politikolog, nije ostao samo na ovoj tvrdnji, nego je u svojim istraživanjima pokušao da „zahvati" dublje, ispod, sistemsko-strukturalne mreže međunarodnih odnosa. Tako je on ispravno istakao da u odnosima država i društava nejednake moći, u krajnjem ishodu, međuzavisnost uzrokuje ekonomsko iskorišćavajne i političko porobljavanje slabijih od strane jačih. Na primeru odnosa koji vladaju na svetskom tržištu, Galtung pokazuje kako objektivna međuzavisnost postaje neophodna pozadina za uspostavljanje odnosa tzv. strukturalnog nasilja.[82]

Kada je reč o zamerkama i osporavanjima sistemske teorije i njene upotrebe u istraživanju pojava međunarodnog života, prva kritika odnosila se na organološku zasnovanost sistemske teorije. Bračni par Margaret i Harold Spraut (*Margaret and Harold Sprout*) smatra, naime, da se činjenice i pojave međunarodnog života ne mogu dublje ili jasnije spoznati time što se, čak i metaforički, poistovećuju biološke sa društvenim strukturama i funkcijama.[83] Jedna apstrakcija se teško može objasniti drugom apstrakcijom: Stenli Hofman, primera radi, „okrivljuje" sistemsku teoriju da ne obezbeđuje valjan okvir za predviđanje jer navodno „daje modele zamišljenih svetova, a ne uopštavanja stvarnog sveta".[84] Sistemska teorija je, misli Hofman, ubedljiv primer „pobede forme nad suštinom".[85] „Zato što ciljaju visok stepen uopštavanja, pri tome potpuno odvojeni od stvarnog međunarodnog života, koriste sredstva i postupke drugih naučnih disciplina, modeli koje su dali Kaplan i Modelski ne hvataju gradivo politike",[86] zaključuje

[82] Galtung, Johan, *A Structural Theory of Imperialism*, in: EPR, IV, pp. 437–481.

[83] Sprout, Harold and Margaret, *The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1965. p. 208.

[84] Hoffman, Stanley, Theory as a Set of Questions,...op. cit. p.14.

[85] Hoffman, Stanley, *International Relations: The Long Road to Theory*, Free Press, New York, 1961, p. 426.

[86] Ibidem.

Hofman. Ono što, po našem mišljenju, svakako stoji kad je reč o kritikama tzv. sistemskog pristupa u izučavanju međunarodnih odnosa, tiče se svođenja sistema samo na količinu komunikacija koja se unutar njega obavlja. U ovakvim „komunikacijskim sistemima" kratkovido se zanemaruje suština koja je pretežno sadržana u kakvoći poruka koje se prenose pomenutom „mrežom".

Ukratko, u želji da bude što više i po svaku cenu egzaktna, sistemska teorija se dobro uklopila u pozitivističko-bihejviorističku matricu mišljenja društva i čoveka. Da bi bila opštevažeća i opšteprimenjiva, „radila" u svim ili bar većini situacija, ona je pokušala da krajnje formalizovanim modelima u okvire svojih hipoteza „ugura" skoro nepojamnu složenost međunarodnih odnosa. Na taj način su izvan njenog analitičkog polja ostali mnogi nezaobilazni činioci političkog procesa: ustanove, kultura i njeni mnogobrojni sadržaji, nepredvidivo ponašanje čoveka u društvenim odnosima,...

Najoštriji kritičari, na primer, izričito zahtevaju napuštanje sistemske teorije jer je, navodno, iscrpla njene heurističke mogućnosti i postala samo „čarobna reč" ili „Sezam političke mudrosti"[87] za svakodnevnu i svakovrsnu upotrebu. Zbog naglašenog bavljenja pitanjima kao što su stabilnost, ravnoteža i održavanje sistema, ovoj teoriji je prebacivano zagovaranje status-a quo, tj., strukturalno-funkcionalistička zatvorenost koja ne ostavlja dovoljno prostora za neizbežne društvene promene.[88] Po našem mišljenju, najosnovanija primedba ove prirode odnosi se na zbrku koja proističe iz čestog nepravljenja razlike između konkretnih i analitičkih sistema, uglavnom nejasnog pojma tzv. okruženja (*system environment*), kao i proizvoljnog korišćenja organoloških analogija. Uostalom, naša analiza je iznela na videlo većinu zamerki upotrebi sistemske teorije u izučavanju međunarodnih odnosa.

Još veće nejasnoće i protivrečnosti se mogu sresti kod autora koji nisu izvorni pripadnici ove „škole", ali sporadično koriste sistemsku teoriju jer im se čini da je nezaobilazna u izučavanju makronivoa društvenog organizovanja. Primera radi, u učenjima Arona, Hofmana i Kisindžera teško je razaznati na koji značenjski sadržaj ciljaju kada upotrebljavaju pojmove sistem, odnosno, poredak, jer ih najčešće

[87] Modelski, George, „The Promise of Geocentric Theories", *World Politics*, 22, No. 4, 1970, p. 631.

[88] Merton, Robert, A Social Theory and Social Structure,...op. cit, p. 121.

koriste kao sinonime. Radi se, u ovom slučaju, o predstavnicima tzv. realističke škole u izučavanju međunarodnih odnosa kod kojih je, otvoreno ili prikriveno, središnji organizujući pojam moć. Rejmon Aron (*Raymond Aron*) je, kao što je poznato, jedan netipičan, „evropski" predstavnik ove škole. Premda pridaje veliki značaj moći kao sredstvu za postizanje nacionalnih ciljeva, Aron koristi i sistemski pristup. To je naročito vidljivo u njegovom određenju međunarodnog sistema kao „celine sastavljene od političkih jedinica (država) koje između sebe razvijaju redovne odnose i sposobne su da uđu u opšti rat."[89] Ovaj „socijalni filozof" je zagovarao primenu četvorostrane analize međunarodnih odnosa: iz ugla,

- teorije;
- sociologije;
- istorije i
- praksologije.[90]

Aron smatra da je jedinstvenost međunarodnih odnosa u tome što se oni bave „odnosima između država od kojih svaka polaže pravo da uzme pravdu u vlastite ruke i bude samostalna u odlučivanju da li će ući u sukob ili ne."[91] Aron ispravno ističe da su politički odnosi suverenih jedinica-država sama suština međunarodnih odnosa. Za razliku od Morgentauovog shvatanja, moć u jednom takvom međunarodnom sistemu nije cilj po sebi, nego je sredstvo za ostvarenje „mira ili slave ili uticaja na budućnost međunarodnog društva."[92]

Aron razlikuje homogene i heterogene međunarodne sisteme.[93] Slično Hofmanovim „umerenim" i Kisindžerovim „stabilnim", „homogeni sistemi" uključuju u svoj sastav države istog shvatanja politike. S druge strane, u „heterogenim" sistemima države-članice su organizovane na osnovu suprotnih načela i imaju bitno različite vrednosti. *Differentia specifica* homogenih u odnosu na heterogene

[89] Aron, Raymond, *Paix et Guerre entre les nations*, Calman-Levy, Paris, 1962, 1984, pp. 108-113.

[90] Ibidem, p. 2.

[91] Ibidem, p. 8.

[92] Pfaltzgraph, Dougherty, *Contending Theories of International Relations*,...op. cit, p. 121.

[93] Aron, Raymond, *Paix et Guerre entre les nations*,...op. cit, pp. 137-157.

sisteme je u tome što su njihove političke vođe saglasne u pogledu dozvoljenih sredstava koja mogu biti upotrebljena za postizanje ograničenih ciljeva. Neizbežni sukobi se dešavaju unutar sistema, ali se njegovi osnovni okviri ne dovode u pitanje. Aron, npr., smatra da je međunarodni sistem bio visoko homogenizovan od vremena „tridesetogodišnjeg rata" (1648. god.) do izbijanja Francuske revolucije (1789. god.), kao i kroz čitav XIX i početkom XX veka. U razdoblju Napoleonovih ratova i posle II svetskog rata, sukobi su imali za cilj promenu osnova tada postojećih međunarodnih sistema, pa ih Aron označava kao „heterogene".

Po merilu rasporeda moći, Aron razlikuje bipolarne i multipolarne sisteme.[94] Osnovni cilj glavnih subjekata u bipolarnom sistemu je izbeći situaciju u kojoj se ostaje na milost ili nemilost svom suparniku. Zbog toga treba držati korak u međusobnoj trci za što veću moć i pri tome ne dopustiti jačanje protivničkog i slabljenje vlastitog saveza.

Sociološka razuđenost shvatanja međunarodnih odnosa u Aronovom učenju naročito je vidljiva u njegovom određivanju rata i mira. On, npr., razmatra tri vrste mira:

a) mir ravnoteže nastao kao proizvod ravnoteže snaga;

b) mir hegemonije tj., ostvarene prevlasti jedne ili grupe država nad ostalima i,

v) mir imperije, tj., nametnuto stanje u okviru jedne države-imperije. Istorija je, kao što je poznato, prebogata primerima za svaku od navedenih vrsta mira.

U Aronovom shvatanju međunarodnog poretka prepoznatljiv je uticaj nemačkog istoričara Fon Trajčkea (*Heinrich von Treitschke*). On, na primer, savetuje političke vođe da uzmu u obzir činjenicu da je svaki poredak proizvod ravnoteže snaga nastao u borbi onih koji ga štite protiv onih koji teže njegovoj promeni; bezbednost sistema, po njemu, mora da bude za političkog odlučioca ispred poštovanja moralnih obzira - nije isti, sledstveno tome, moral građanina unutar pojedine države kao dela međunarodnog sistema i moral političkog vođe od čijih odluka zavisi sudbina svih. Doduše, u Aronovom učenju se probija idealizam kada, npr., zagovara stvaranje „međunarodne zajednice" koja bi se temeljila na svetskom pravu i

[94] Ibidem, pp. 137-157.

opštem poretku vrednosti. Ovakav njegov svojevrsni preplet normativizma i realizma dovodi do nedoumice: kako je, naime, moguće pomiriti borbu za moć sa istovremenim poštovanjem moralnih i pravnih načela?

Stenli Hofman pravi razliku između dva idealna tipa međunarodnih sistema:

- umereni i
- revolucionarni.[95]

U umerene ubraja sve one sisteme koji se odlikuju multipolarnošću i postojanjem svojevrsnog „kodeksa međunarodne zakonitosti". Još određenije, Hofman ovde misli na umerenost metoda i ciljeva kao i gipkost saveza. Lako se može uočiti sličnost Aronovih „homogenih", Hofmanovih „umerenih" i Kisindžerovih „stabilnih" sistema.

Revolucionarni međunarodni sistemi su najcešće bipolarni u pogledu rasporeda moći i imaju sledeće odlike: postavljaju se izrazito ambiciozni nacionalni ciljevi, a za njihovo ostvarenje koriste sva raspoloživa sredstva; silovito se stvaraju i razaraju savezi; najposle, spoljna politika ima prednost nad unutrašnjom... I Hofman je bio potpuno svestan činjenice da su ovakvi sistemi prilično daleko od stvarnosti međunarodnih odnosa. Konkretni, istorijski međunarodni sistemi pre imaju odlike oba njegova teorijska modela - otuda sam Hofman pokušava da miri vlastite teorijske krajnosti uvođenjem novog, višehijerarhijskog sistema. Ovaj „smešani" sistem, koji veoma podseća na Rouzkrensov bimultipolaran model, odlikuju:

- funkcionalna hijerarhija i
- regionalna decentralizacija.

U zasnivanju tzv. višehijerarhijskog sistema Hofman je imao neposredan uzor u ondašnjem bipolarnom međunarodnom sistemu: uz SAD i SSSR, izrastali su novi centri moći, Kina, Evropa i Japan.[96] Da u krajnjoj liniji nacionalni interes oblikuje svaku „objektivnu" naučnu analizu svedoči i Hofmanovo zagovaranje uspostavljanja takvog međunarodnog poretka koji treba da teži:

[95] Hoffman, Stanley, *Gullivers troubles or the setting of American Foreign Policy*, Mc Graw - Hill Book, Co., New York, 1968,

[96] Ibidem.

- *„održavanju ili ponovnom uspostavljanju izvesnog stepena hijerarhije* u međunarodnom sistemu, tj., sprečavanju da ovaj postane radikalnije egalitaran nego što je ovaj današnji;
- *negovanju umerenosti* u izboru i upotrebi sredstava (zbog postojanja nuklearnog oružja)
- zaštiti ne samo svojih materijalnih poseda, obezbeđenju sigurnosti i očuvanju moći i ranga, nego i *uspostavljanju svetskog poretka* koji će odgovarati tim ciljevima.[97]

Pripadnici američke škole u izučavanju međunarodnih odnosa se, inače, ne razlikuju suštinski u pogledu prirode poretka koji najviše odgovara nacionalnim interesima njihove zemlje. To, razume se, ne treba da čudi, jer je potpuno objektivno naučno istraživanje, bez i najmanjeg poistovećivanja naučnika sa njegovom verskom, nacionalnom, kulturno-civilizacijskom, političkom, ideološkom ili nekakvom drugom pripadnošću, jednostavno nemoguće. „...Teorija politike, domaće ili međunarodne, zahteva centralan koncept. Za opštu teoriju politike, kao centralni fokus služi koncept interesa definisan kao moć, dok teorija međunarodne politike mora biti usredsređena na koncept nacionalnog interesa",[98] kaže Morgentau.

Hofman je, inače, samo nešto „blažim" rečima kazao isto o poželjnom međunarodnom poretku za SAD, što je pre njega već rekao Hans Morgentau. Rodonačelnik savremene realističke škole u teoriji međunarodnih odnosa smatra, naime, da se osnovni američki nacionalni interes nalazi u takvom globalnom odnosu snaga u kome:

- postoji u Evropi ravnoteža moći koja obezbeđuje da se nijedna država ili grupa država ne izdigne u tolikoj meri da ugrozi jedinstvenu poziciju SAD kao sile hegemona bez rivala u Zapadnoj hemisferi i,
- održavanje iste, takve, „ravnoteže" snaga u Aziji čije bi narušavanje imalo teške posledice po interese SAD.[99]

Lako je vidljivo kod oba navedena autora, kad govore o poželjnom međunarodnom poretku koji bi bio u saglasnosti sa interesima

[97] Hoffman, Stanley, *Gulivers Troubles*, pp. 344-347. Navedeno prema: Dr Andreja Miletić, *Nacionalni interes u američkoj teoriji m: .đunarodnih odnosa*, str. 145.

[98] Morgenthau, Hans J., Dilemmas of Politics, The University of Chicago Press, Chicago, 1958, p. 54.

[99] Morgenthau, Hans J., „What is the National Interest of the Unites States?", „In Defense of National Interest",...op. cit, pp. 5, 6, 11

SAD, da se tu ne radi o pravoj ravnoteži snaga, nego o zalaganju za svetsko prvenstvo njihove zemlje.

Realisti su, inače, po prirodi stvari, okrenuti nacionalnom interesu vlastite zemlje i istraživanju najboljih načina da se on ostvari. Pojedini od njih čak smatraju „da je naš sopstveni nacionalni interes sve što smo zaista sposobni da znamo i shvatimo."[100] Otuda je većini „realista" zajedničko razumevanje međunarodne politike kao „trajnog napora da se održi i poveća sila jedne nacije i da se održi u ravnoteži ili smanji sila drugih nacija".[101]

Niko se nije tako uspešno poslužio rezultatima izučavanja stvarnih međunarodnih sistema u svrhu vlastitih teorijskih uopštavanja kao što je to učinio Henri Kisindžer. Njegova doktorska disertacija predstavlja studiju razdoblja evropske politike i diplomatske istorije od 1812. do 1822. godine. U tom ključnom razdoblju (*crucial period*)[102] mogao je da proučava, kao u laboratoriji, prirodu i kakvoću političkih vođa, uticaj unutrašnje na spoljnu politiku, odnos između diplomatije i vojne politike u stabilnim i revolucionarnim međunarodnim sistemima... Mir, do koga se došlo ustanovljavanjem međunarodnog sistema na Bečkom kongresu 1815. godine, potrajao je, kao što je poznato, čitav vek; ratovi, koji su u međuvremenu vođeni, nisu dovodili u pitanje temelje evropskog poretka ustanovljenog na početku XIX stoleća. Iz analize međunarodnih odnosa u pomenutom razdoblju Kisindžer je izlučio dva teorijska sistema: stabilni (*stable*) i revolucionarni (*revolutionary*). Po njegovim rečima, stabilnost u prvom modelu se ne zasniva na bezuslovnom miru i traganju za mirom po svaku cenu, nego se jedan poredak smatra stabilnim ukoliko proishodi iz opšte prihvaćene legitimnosti.[103] Kisindžer shvata legitimnost kao „ništa više nego jedan međunarodni sporazum o prirodi izvodljivih dogovora i o dopustivim ciljevima i metodima spoljne politike."[104]

Kao što se vidi, u navedenom određenju legitimnosti naglasak je na „dopustivim ciljevima i sredstvima spoljne politike"; o „dopustivosti" se ovde govori sa stanovišta očuvanja osnovnih okvira međunarodnog sistema. Još određenije, sredstva i ciljevi subjekata jednog međunarodnog sistema ne mogu biti neograničeni, tj., ne mogu dovoditi u pitanje sistem kao takav. Legitimnost, po njemu, znači prihvatanje osnovnih okvira i načela sistema pre svega od strane velikih sila; pošto se sukobi ne mogu u potpunosti izbeći, da bi sistem bio stabilan neophodno je ograničiti njihov obim i domet. Samo pod ovakvim uslovima diplomatija može da odigra značajnu ulogu; ona je, naime, moguća „kao smanjivanje (podešavanje) razlika kroz pregovore" jedino ukoliko se poštuje legitimnost postojećeg međunarodnog sistema. Legitimnosti, samim tim i diplomatije, nema ukoliko nema ravnoteže snaga u sistemu. Kisindžer smatra da mir nije glavni zadatak ravnoteže snaga i ne može biti cilj moćnih država koje vode glavnu reč u sistemu.[105] Stabilnost, odnosno legitimnost sistema treba čuvati i po cenu rata...

Na drugoj strani, revolucionarni međunarodni sistem odlikuju težnje nezadovoljnih velikih sila da promene sam sistem. Na primeru ponašanja Francuske od vremena Revolucije 1789. godine do Bečkog kongresa 1815. godine, Kisindžer je pokazao osnovne odlike ovog modela međunarodnog sistema: „nesporazumi se više nisu ticali prevazilaženja razlika unutar jednog prihvaćenog okvira, nego vrednosti okvira samog"[106] Dotadašnja ravnoteža snaga je izgubila svoju savitljivost, a političke razmirice su dobile razmere suštinskog neslaganja. Ciljevi, a saobrazno njima i sredstva, spoljne politike Francuske posle 1791. godine uzdrmavali su same temelje sistema ravnoteže snaga koji je postojao u takvom obliku tokom čitavog XVI i XVII veka. Izgradnja ravnoteže snaga na novim osnovama bila je moguća posle ratova protiv Napoleona samo uz nametanje ograničenja na ciljeve i sredstva glavnim subjektima međunarodnog sistema, ispravno je primetio Kisindžer. Proučavanje uslova i činilaca, koji utiču na stabilnost, odnosno nestabilnost jednog međunarodnog sistema na primeru diplomatske istorije Evrope početkom XIX veka, poslužilo je ovom visprenom teoretičaru i još boljem praktičaru međunarodne politike da valjano sagleda i oceni odnose u svetu sredinom našeg stoleća, u vremenu postojanja tzv. nuklearne pretnje. Više nego ikada ranije u ljudskoj istoriji pokazala se neophodnost da države upotrebljavaju ograničena sredstva i teže ograničenim ciljevima.

[100] Kennan, George, *American Diplomacy 1900-1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951, pp. 102-103.

[101] Lindberg, Leon N., *Political Integration*, navedeno prema: Pfaltzgraph, Dougherty, Contending Theories of International Relations, pp. 109-110.

[102] Kissinger, Henry, A., *A World Restored,...*op. cit.

[103] Ibidem, p. 1.

[104] Ibidem, p. 2.

[105] Ibidem, p. 1.

[106] Ibidem, p. 4.

Početkom šezdesetih godina američka spoljnopolitička doktrina se menjala upravo pod uticajem Kisindžerovih shvatanja o potrebi vođenja ograničenih ratova, i u tom pogledu razvoja konvencionalnih snaga i taktičkog nuklearnog oružja. Poput Morgentaua, Kisindžer smatra da ideološka zaslepljenost nekog od subjekata sistema može da ima poguban uticaj na stabilnost ukupnog međunarodnog poretka. Ideološki fanatizam, često skrivan iza pozivanja na visoka moralna načela, po pravilu teži ostvarenju maksimalnih ciljeva. U tom pogledu je po stabilnost međunarodnog sistema, mnogo „zdravija" spoljna politika zasnovana na konkretnim interesima, nego ona koja je zasnovana na ideološkim predrasudama i navodnom poslanju jedne zemlje ili naroda u međunarodnim odnosima. Kao što je poznato iz dosadašnje političke istorije, najdublje rovove u odnosima naroda i civilizacija „kopaju" upravo ideološke i verske razlike; često, pri tome, ne ostaje ni malo prostora za diplomatsko delovanje...

Mnogo više na osnovu političke prakse, nego što su na njega uticali razlozi teorijske prirode, Kisindžer zaključuje da je stabilan međunarodni sistem moguć samo u uslovima ravnoteže moći i neprijateljstava. „Ako nas istorija ičemu uči to je da ne može biti mira bez ravnoteže niti pravde bez ograničavanja".[107] Navedeni iskaz predstavlja „vjeruju" Kisindžerovog shvatanja međunarodnih odnosa i, što je za nas još važnije, međunarodnog sistema i poretka. On, dalje, pripisuje presudan uticaj unutrašnje politike države na njenu spoljnu politiku. Države sa „stabilnom" unutrašnjom politikom, navodno, vode umerenu spoljnu politiku i ne upuštaju se u „rizične i nepredvidive akcije". Takve države, obrazlaže ovu svoju tezu Kisindžer, zapravo nemaju potrebu da skreću pažnju vlastitog javnog mnjenja sa rovitog unutrašnjeg stanja, privrednih i političkih promašaja vladajućeg režima ili da time prikrivaju skandale koji se vezuju za njihove vodece političare. To se posebno odnosi na upozorenje da zaslepljeno ideološko samoljublje i vera u univerzalno važenje i primenjivost vlastitih vrednosti neizbežno vode u duboku šizmu koja onemogućava i samo postojanje međunarodnog sistema.[108]

Iz ugla istraživanja ideja poretka i, naročito, zamisli stvaranja univerzalne države, veoma je značajno učenje američkog politikologa Roberta Štrausa-Ipea (*Robert Strausz-Hupe*). Sukobi koji se javljaju u medusobnim odnosima pojedinaca i između država, po Ipeu, uglavnom imaju zajednički uzrok u nagonu moći (*power urge*), koji je u osnovi nagona „samouvećanja i samopotvrđivanja".[109] Neizbežna unutrašnja borba za moć, koja plamti u svakom pojedincu, „preliva" se na odnose u međunarodnom sistemu i otelovljuje se u nekolikim vrstama sukoba: pokušaju jedne države da nametne svoju političku ideologiju drugoj državi; psihološkim stanjima, kao što su strah i mržnja; netrpeljivostima koje proističu iz različitih „društvenih struktura" i kultura; suprotstavljenim ekonomskim interesima, teritorijalnim sporovima,...

Međunarodni poredak je, po Ipeu, prošao kroz tri „sistemske revolucije": počev od sistema gradova-država, iz razdoblja antičke Grčke, preko sistema „nacionalnih država" do njegovog nezadrživog preobražaja u sistem „ujedinjenja globusa", tj., svetsku državu.[110] Ondašnja borba između SAD i SSSR se i vodila zbog toga što su obe „velesile" polagale pravo na ulogu „države-Pijemonta" u poduhvatu stvaranja opšte države. U krajnjem ishodu treće „sistemske revolucije", smatrao je ovaj vrsni politikolog i geopolitičar, Zapad, na čelu sa SAD, treba da igra odlučujuću ulogu. Atlantski savez, poručivao je početkom pedesetih godina dalekovido Ipe, je jezgro „federativne moći Zapada," a ne samo najmoćniji bedem protiv pretnje SSSR-a; NATO je „vodeći takmičar" SAD u oblikovanju budućeg svetskog poretka. Ovakvi stavovi Ipea predstavljaju „prethodnicu" mnogobrojnim kasnijim otvorenijim zalaganjima za izgradnju „novog svetskog poretka" na čelu sa SAD kao svetskim hegemonom. Da ovakva stanovišta nisu nenameravani rezultati proučavanja međunarodnih odnosa, nego upravo kvintesencija njegovog promišljanja svetske politike, svedoči Ipeovo zalaganje da SAD moraju da razviju, u odnosu na tadašnjeg glavnog takmaca, „stratešku nadmoć, vojnu „gipkost", prošire i ojačaju sistem vlastitih saveza, čvrsto udruže Zapadnu Evropu u strukture Atlantske zajednice,...s ciljem da se stvori svetski poredak koji će biti zasnovan na vrednostima zapadne civilizacije."[111]

107 Kissinger, Henry A., *White House Years*, Little Brown Company, Boston, 1979, p. 232.

108 Kissinger, Henry A., *Domestic Structure and Foreign Policy, in American Foreign Policy*, New York, 1977, p. 12.

109 Strausz-Hupe, Robert, Stefan Possony, *International Relations*, McGraw Hill, New York, 1954, p. 11.

110 Hupe, Kintner, Dougherty and Cottrell, *Protracted Conflict*, Harper & Raw, New York, 1959, pp. 8-9.

111 Pfaltzgraph, Dougherty, Contending Theories of International relations, pp. 119-120.

Od teoretičara u čijem shvatanju međunarodnih odnosa je vidan uticaj sistemske teorije društva treba pomenuti još i Ernsta Hasa (*Ernst Haas*). Za razliku od, npr., već pomenutog Rouzkrensa, koji od sredine XVIII veka do 1960. godine izdvaja devet istorijskih sistema, Has smatra da se, počev od XVII veka do danas, može govoriti o postojanju dvadeset jednog istorijskog sistema.[112] U oba pomenuta razlikovanja, da se podsetimo, reč je o tzv. determinističkim sistemima.[113] Na osnovu kriterijuma rasporeda moći, ovaj ugledni predstavnik „neofunkcionalizma" deli sve sisteme na:

- monopolarne;
- bipolarne i
- multipolarne.

Monopolarni sistemi su, po njegovom mišljenju, najstabiliniji, dok se multipolarni sistemi odlikuju stalnim sukobima pri kojima ne dolazi do promene broja središta moći, tj., osnovna struktura sistema ostaje neizmenjena; najposle, bipolarne sisteme, zbog „dugih ratova" koji se u njima vode, smatra za najnestabilnije.

U svim ovde navođenim raznovrsnim i mnogobrojnim podelama sistema i poredaka nije teško uočiti jednu zajedničku crtu: izričito ili u nagoveštaju, autori o kojima je bilo reči prave procene svojih „analitičkih" ili „konkretnih" sistema po merilu stabilnosti.

Veoma slično Hofmanu i Hasu, jednoznačnu podelu sistema na bipolarne, multipolarne i policentrične modele svetskog poretka čini Pjer Asner (*Pierre Hassner*). Bez razvijanja i produbljivanja u postupku razvrstavanja, krajnje uopšteno, svoju „kibernetsku shemu" sistema daje i Čarls Meklilend (*Charles McLelland*).[114] Slepo pridržavanje okvira strukturalnog funkcionalizma je, naročito u njegovom slučaju, pokazalo neke svoje nedostatke: on, naime, mehanički predstavlja odnos celine sistema i njegovih činilaca i pri tome formalistički ispušta suštinu kao i procese i delovanje unutrašnjih činilaca u sistemu,... Takve zamerke mogu se uputiti i Džonu Bartonu (*John Burton*) koji ne ide dalje od uopštenog,

112 Haas, Ernst, „International Subsystems: Stability and Polarity", *World Politics*, 1970.

113 Haas, Ernst B., „On Systems and International Regimes",...op. cit, pp. 151-152.

114 McLelland, Charles, *Theory and International System*, The Macmillan Co., New York, 1966.

strukturalno-funkcionalističkog, razvrstavanja sistema po merilu njihove složenosti na „osnovne" (*basic*) sisteme, čije se komunikacije odvijaju putem fizičkog dodira, i, „političke" koji su najsloženiji i sa najviše odlika.[115]

115 Po merilu složenosti Barton govori o sledećim tipovima sistema: *basic, behavioral, purposeful, controling, linked, administrative and political.*

Koncept legitimiteta u delu Henrija Kisindžera „Obnovljeni svet"

„Uvek kada je očuvanje mira — a pritom se misli na sprečavanje rata — bilo najviši cilj jedne države ili grupe država, sudbina međunarodnog sistema je zavisila od milosti najbezobzirnijeg člana međunarodne zajednice. Stabilnost tako nije počivala na sveopštoj težnji za mirom, nego na opštepriznatoj težnji ka legitimnosti. Legitimnost, ovde, ne treba pobrkati sa pravednošću. Ona ne znači ništa drugo nego međunarodni sporazum o prirodi upotrebljivih aranžmana i o ciljevima i metodama dopuštenim u spoljnoj politici. Legitimnost podrazumeva da sve velike sile poštuju međunarodni poredak, u najmanju ruku toliko da nijedna država neće biti nezadovoljna tim poretkom, da bi, kao što je to bilo s Nemačkom posle Versajskog ugovora, svoje nezadovoljstvo izrazila revolucionarnom spoljnom politikom. Legitimni poredak ne isključuje sukobe, ali ograničava njihov domet. Mogući su čak i ratovi, ali oni bi bili vođeni u ime postojeće međunarodne strukture, a mir koji bi usledio bi bio opravdan opštim uverenjem da je reč o boljem izrazu 'legitimnog'. Diplomatija u klasičnom smislu, kao sredstvo za uklanjanje razlika putem pregovora, moguća je jedino u okviru 'legitimnog' međunarodnog poretka.

Kad god postoje velike sile koje međunarodni poredak i njegov način legitimizacije smatraju teretom, odnosi između njih i drugih velikih sila postaju revolucionarni. Tada se više ne radi o uklanjanju razlika u okviru postojećeg sistema, već o samom sistemu. Prilagođavanja su moguća, ali to će biti samo taktički manevri kako bi se učvrstile vlastite pozicije pre neizbežnog sukoba, ili tek sredstvo za potkopavanje morala protivnika. Revolucionarne sile mogu pritom da budu podstaknute defanzivnim motivima; njihovi izrazi osećanja ugroženosti mogu da budu sasvim iskreni. Ali karakteristično obeležje revolucionarne sile nije osećaj ugroženosti — taj je osećaj svojstven prirodi odnosa između suverenih država — nego osećaj da ništa ne može da je umiri. Samo apsolutna bezbednost, dakle neutralizovanje protivnika, smatra se dovoljnom garancijom, a želja jedne velike sile za apsolutnom bezbednošću znači apsolutnu nebezbednost za sve druge.

Pogrešno je verovanje da diplomatija uvek može da ukloni međunarodne sporove ukoliko postoji 'dobra volja' i 'spremnost na sporazumevanje'. Jer u revolucionarnom međunarodnom poretku svaka sila će svom protivniku prebacivati kako mu nedostaju upravo ti kvaliteti.

Za države koje su dugo uživale u miru i nemaju sopstvenog iskustva u razaranju, to je pouka koja se teško prihvata. Uljuljane u osećaj bezbednosti dugim razdobljima stabilnosti koja su se činila

večnim, one nisu u mogućnosti da shvate domete izjave revolucionarne sile da želi razaranje postojećih okvira. Branioci *status quo*-a skloni su stoga da postupke revolucionarne sile tumače kao taktičke poteze; kao da ona zapravo prihvata legitimni poredak, ali prenaglašava svoj slučaj zbog cenjkanja. Ili, kao da je motivisana specifičnim pritužbama koje se mogu ublažiti ograničenim ustupcima. Oni koji na vreme upozoravaju na opasnost, nazivani su paničarima. Oni koji savetuju prilagođavanje okolnostima smatraju se uravnoteženima i razumnima, jer na njihovoj strani su svi dobri 'razlozi': argumenti za koje se u okviru postojećeg poretka smatra da su važeći. 'Zataškavanje', ukoliko se ne radi o želji da se dobije na vremenu, rezultat je nemogućnosti da se shvati politika neograničenih ciljeva.

Pritom je u biti revolucionarne sile opsednutost verom u ispravnost svoje stvari, i želja, gotovo žudnja za tim da se sopstveni principi slede do poslednje konsekvence. (...) Karakteristika stabilnog poretka je spontanost; bit revolucionarnog stanja je samosvest."

Izvor,

Kisindžer Henri, *Obnovljeni svijet*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1976. str. 7–9.

Funkcionalističko-integracionalističke teorije i međunarodni poredak

U vremenski, ali i suštinski, tesnoj vezi sa sistemskim pristupom izučavanja međunarodnih odnosa pojavile su se i mnogobrojne teorije integracije, regionalizama, kao i teorije tzv. kohezije saveza.[116] Zagovornici ovakavih teorijskih i metodoloških pristupa ističu kao prvi uslov za integraciju jednog političkog, pa samim tim i međunarodnog, sistema postojanje široko prihvaćenih zajedničkih vrednosti i opšte saglasnosti o osnovnim okvirima datog sistema od strane njegovih članova. Reč je, naime, o sistemima koji se zasnivaju na saglasnosti svojih članova o suštini, političkom okviru i pravnim procesima sistema. Primera radi, što je viši stepen suštinske i proceduralne saglasnosti, time je veći stepen integracije sistema. Značenjski sadržaj ovde upotrebljenog pojma saglasnost je skoro istovetan pojmu legitimnosti u učenju Henrija Kisindžera. Na drugoj strani, ima autora koji daju prednost pretnji i sili kao sredstvima pomoću kojih se lakše dolazi do čvršćeg povezivanja - integracije. Pisci poput Hobsa i danas veoma poznatog sociologa, Ralfa Darendorfa, više od ostalih naglašavaju značaj „prinudne sile" u procesima društvenog povezivanja koje teži višem kvalitetu integracije - zajednici.[117] U isticanju važnosti uloge sile u procesu integracije jednog sistema naročito su glasni pojedini zagovornici stvaranja svetske vlade. Između mnogih takvih, kao što je već pomenuto, Arnold Tojnbi je, u pogledu sredstava koja bi bila korišćena u poduhvatu stvaranja svetske vlade, izričit: „Najpre sila, posle toga religija (*Force First, Religion After*)".

116 Pfaltzgraph, Dougherty, Contending Theories of International relations, pp. 417–467.

117 Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Oxford, 1967, pp. 109, 174; Ralph Dahrendorph, Class and Class Conflict in Industrial Society, Stanford University press, 1959, p. 157.

Teorije integracije su, inače, izašle iz „intelektualnog šinjela" funkcionalizma. Kao što je poznato, rodonačelnik „funkcionalističke škole" Dejvid Mitrani (*David Mitrany*) je smatrao da rastuća složenost vladajućih sistema značajno uvećava tehničke i nepolitičke ciljeve koje jedna vlada treba da ispunjava. Po ovakvim shvatanjima, dalje, zbog neočekivano velike međuzavisnosti u međunarodnom životu, suverene nacionalne države su ne samo nesposobne da rešavaju pomenute probleme, nego su često i smetnja organizaciono-funkcionalnom premrežavanju sveta. Drugim rečima, ponajviše iz tehničko-tehnoloških, funkcionalnih i, najopštije govoreći, ekonomskih razloga, međunarodna saradnja „preseca" državne granice po nuždi međuzavisnosti, te dolazi do stvaranja integracija u ovakvoj sveukupnoj složenosti odnosa. Ovde treba kazati da je za funkcionaliste ono što je „tehničko" i „ekonomsko", istovremeno i „političko". „Strukturalni funkcionalisti" smatraju, štaviše, da ekonomsko-tehnička struktura saradnje između mnogobrojnih subjekata na svetskoj pozornici, posredstvom razgranate mreže vladinih i nevladinih organizacija, skoro da ukida uzroke sukoba! Otuda dolazi argumentacija funkcionalista za ograničavanje uloge političkih subjekata u korist tehničkih i ekonomskih tela i organizacija u međunarodnom sistemu. Po njima, integracija, koja je na početku otelovljena u oblicima regionalnih i svetskih međunarodnih organizacija, treba da bude osnov i zametak sveukupnog ujedinjavanja čovečanstva.

Ovakva zalaganja i ponuđena rešenja postupnog i okolišnog dolaženja do željenih ciljeva naliče idejama tzv. fabijanskog socijalizma i, naročito, na zamisao međunarodnog društva u učenju Sen-Simona. Funkcionalisti, dalje, kažu kako se saradnja iz pomenutih oblasti nezadrživo širi i na polje politike. Ovakve pretpostavke su, po našem mišljenju, teorijski i praktično nedokazane i nepotvrđene; teško je, naime, verovati da će ekonomsko-tehnološko ujedinjavanje ili čak i ostvareno jedinstvo nužno poroditi političku zajednicu. Funkcionalisti su, inače, često isticali da ova njihova ideja nosi u sebi i jedno malo „lukavstvo uma" koje se sastoji u tome da se započinjanjem integracije u tzv. nespornim oblastima ujedinjenje može dostići i u celini stvari, u krajnjem ishodu. Kao što se iz prethodno rečenog može videti, funkcionalisti su u „oštrom protiv-stavu" prema „realistima" koji u analizi međunarodnih odnosa naglasak stavljaju na moć i sukobe, dakle, na političko. „Saradnja u nespornim oblastima", pomalo naivno su verovali funkcionalisti, u suštini je usmerena na trajan mir jer se, navodno, pomoću nje izbegava „dobiti – izgubiti pat

okvir"[118] međunarodnog života. Ovde treba primetiti da uporno poricanje sposobnosti nacionalnoj državi da odgovori izazo-vima međuzavisnosti u tehnološki ujedinjenom svetu, da doprinese društvenom i ekonomskom blagostanju svojih građana i, najposle, očuva i unapredi međunarodni mir iz „negativnog" u „pozitivni", ima i ideološku pozadinu koju nije moguće prevideti. Iza strukturalno-funkcionalističkih ideja o uređenju međunarodnog društva stoje, po našem mišljenju, zagovornici savremene liberalne demokratije, svejedno koju argumentaciju koriste u odbranu svojih stavova.[119] Istine radi, treba reći da su funkcionalisti ispravno uočili problem nemoći politike i političara da „klasičnim" sredstvima kojima raspolažu i znanjima koja imaju pozvano rešavaju sve probleme savremenog sveta. Funkcionalisti su, naime, dobro utvrdili o kojem problemu je reč, ali nisu ponudili sasvim zadovoljavajuće rešenje: posebno kad je reč o odnosu država kao glavnih činilaca međunarodnog sistema i čitavog „silestva" najrazličitijih međunarodnih organizacija koje obrazuju svojevrsnu društvenu nadstrukturu, relativno nezavisnu od sistema suverenih država. Po našem mišljenju, ovaj sukob ima suštinski značaj, a ne raspredanje nedumice da li je integracija u političkom i međunarodnom sistemu „proces" ili „stanje". [120]

Budući da je u ovom radu, između ostalog, podrobno razmatran i učinak sistemske teorije u istraživanju međunarodnih odnosa, treba istaći da je najsažetiji sud o isprepletenosti teorija sistema i komunikacija dao Norbert Viner (*Norbert Wiener*): „Postojanje društvene nauke se zasniva na njenoj sposobnosti da shvata društvenu grupu kao jednu organizaciju a ne kao mehanički skup. Komunikacija je cement koji stvara organizacije. Komunikacija sama omogućava jednoj grupi da misli zajedno, da vidi zajedno, i da deluje zajedno. Sva sociologija zahteva razumevanje komunikacije."[121] Da

[118] Groom and Taylor, Functionalism and International Relations, in: Theory and Practice in International Relations: Functionalism, New York, Crane-Russak, New York, p. 2.

[119] Mitrany, David, *International Cooperation in Action*, International Association, Brussels, 1959.

[120] Haas, Ernst B., *Beyond the National State*, Stanford University Press, 1964, p. 29. Amitai Etzioni, *Political Unification*, Holt, Reinhart and Winston, New York, 1965, p. 4.

[121] Wiener, Norbert, Cybernetics, MIT Press, navedeno prema: Karl W. Deutsch., *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964, p. 77.

li uopšte treba govoriti o tesnim međusobnim vezama uslovljavanja sistema i komunikacija na jednoj, i integracije i strukturalnog funkcionalizma, na drugoj strani?

Amitai Ecioni je, istražujući stupnjeve u procesu političkog ujedinjavanja i stvaranja regionalnih integracija, isticao, takođe, veliki značaj komunikacija u jednom takvom poduhvatu. Kao opštevažeći za sve oblike i vrste integracija razvio je tzv. četvorostepeni model[122] dok je u procesu nekakvog mogućeg globalnog ujedinjavanja ponudio tri faze.[123] Po našem mišljenju, ipak, trajnu vrednost u izučavanju procesa i odnosa integracije, kao i međunarodnog poretka, imaju Ecionijeva tzv. prethodna pitanja svakom ujedinjavanju. Odgovori na pomenuta četiri pitanja imaju suštinski značaj ne samo za istraživače analitičkih i konkretnih modela integracije, nego, po našem mišljenju, pre svega za subjekte koji treba da odluče koliko je za njihove interese celishodno ujedinjavanje bilo koje vrste. Reč je o sledećim „prethodnim pitanjima":

1. pod kojim uslovima je ujedinjavanje započeto?;
2. koje snage utiču na njegov razvoj?;
3. u kom se pravcu (ujedinjavanje) kreće? i
4. kakvo je stanje sistema kada se proces udruživanja završi?[124]

Odgovori na postavljena pitanja, kao što smo rekli, ne pružaju samo teorijski okvir za izučavanje integracija uopšte, nego su i praktičan vodič bilo kom subjektu koji odgoneta nedoumicu da li treba ući ili ne u udruživanje s određenim drugim subjektima u pojedinim oblastima. Reč je o uvrđivanju celishodnosti jednog takvog čina za subjekta u pitanju koje je, u biti, postupak sa naglašenom političkom prirodom.

[122] Reč je o: 1) stanju pred udruživanje, 2) procesu udruživanja; 3) istraživanju sektora koji se udružuju i 4) završnom stanju udruživanja, Kad je reč o primeni ovog modela bEcioni je ukayivao na seldeće primere: Zapadnoindijska federacija (1958-1962); Nordijsko udruženje (1953-1964); Ujedinjena Arapska Republika (UAR - 1958-1961) i, konačno, Evropska ekonomska zajednica - EEC (1958).

[123] U ovom slučaju se ide od tzv. podzajednica (subcommunities), preko političke zajednice na regionalnom stupnju, sve do prerastanja regionaolnih zajednica u svetsku: Samitai Etzioni, *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, The Free Press, New York, 1968, pp. 585, 586, 589.

[124] Etzioni, Amitai, *Political Unification*,...op. cit, p. 14.

Uostalom, kritika funkcionalizma i neofunkcionalizma koji predstavljaju neporecivi filozofsko-teorijski temelj teorija integracija, ispravno cilja upravo na veštačko odvajanje ekonomske, tehničko-tehnološke i socijalne strane od političkih dimenzija ovakvih procesa. Iskustva mnogobrojnih regionalnih udruživanja belodano pokazuju žilav otpor vlada njihovih država članica da se odreknu ključnih političkih nadležnosti i prenesu ih na neku naddržavnu vlast. Ne treba se posebno osvrtati na tvrdnju neofunkcionalista da je ekonomska i tehnička saradnja „nepolitička".

Put ka političkoj integraciji, razume se, može da vodi preko ekonomske i drugih vidova saradnje, ali je važno znati da, u krajnjoj liniji, bez postojanja političke volje nikakva saradnja nije moguća. Primera radi, za vreme trajanja režima sankcija prema SR Jugoslaviji, stvarno je postojao interes susednih i nekih drugih zemalja za saradnju, ali do nje nije dolazilo upravo zbog političkih razloga. Dalje, u slučaju Zapadne Evrope, postoji najviši mogući stepen međuzavisnosti tamošnjih nacionalnih privreda, tehnološko-komunikacijska razvijenost skoro bez premca u svetu, kulturno-civilizacijska bliskost, veoma opipljivi materijalni interesi za tesnu saradnju, ali procese zapadnoevropskog ujedinjavanja presudno određuje politički činilac. Zagovornici integracija često previđaju činjenicu da u udruživanju važnu ulogu igraju ne samo saradnja, nego i prinuda i sukobi.

Zbog svih navedenih nedostataka i jednostranosti, funkcionalizam i neo-funkcionalizam su se pokazali nepodesnim da odgovore u punoj i pravoj meri izazovima skoro neuhvatljivo složenih međunarodnih odnosa našeg doba. Džozef Naj je u tom pogledu otišao najdalje predlažući da se zamisli udruživanja istražuju rasčlanjivanjem na njihove ekonomske, političke, pravne, kulturne i druge činioce, a da se potom, po potrebi vrši dalje razlaganje i konkretizacija posebnih delova i pitanja.[125] Naj je uveo u izučavanje udruživanja, pored *saradnje*, tj., tzv. konsenzusa, *sukobe* i *prinudu* kao integrativne činioce prvoga reda. U njegovom „multidi-menzionalnom konceptu integracije" prinuda i sukobi se javljaju u ulozi katalizatora (*catalysts*) naspram delovanja „spoljnog okruženja" (*the external environment*) i prekida (*discontnuities*) u procesu udruživanja.[126] Naj je na ovaj način, hteo on to ili ne, porekao osnovne postavke funkcionalizma i sve vratio na početak; ako se, naime, uključe u analizu pomenuti činioci svake integracije, po prirodi stvari, tj., po neizmenjivom „poretku uticaja", u prvi plan će izbiti politički činilac, odnosno politička volja. Tako se, uostalom, i događa da navodno apolitično funkcionalističko povezivanje, saradnja i udruživanje u međunarodnim odnosima, postaju delotvorno političko sredstvo pomoću koga jači nameću svoju volju i iskorišćavaju slabije. Ecioni je, isticanjem „prethodnih pitanja" svakog ujedinjavanja, oštroumno ukazao na često skrivenu suštinu ovakvih procesa koje gotovo svi sociolozi a-priori podržavaju.

[125] Nye, Joseph S., „Patterns and Catalysts in Regional Integration", in: *International Regionalism, Readings*, Little Brown, Boston, 1968, pp. 333–349.

[126] Ibidem, p. 344.

Sistem država; poredak država; društvo država

Međunarodni odnosi su, po Hedli Bulu (*Hedley Bull*), jedan „složen skup odnosa između država koji obrazuje međunarodno društvo, a ne jednostavni sistem država."[127] Iz navedenog određenja se jasno razaznaju bar dve ključne odlike promišljanja poretka i međunarodnih odnosa kod ovog istaknutog predstavnika „Britanske škole": prvo, po Bulu, osnovni subjekti međunarodnih odnosa su suverene države i, drugo, pojmovi „međunarodno društvo" i „sistem država" nemaju isti značenjski sadržaj, tj., razlika između ova dva pojma je suštinske prirode. Njegovo stanovište najbolje razjašnjava pitanje kojim se služio kao svojevrsnim „lakmusom" u istraživanju veze pomenuta dva pojma: *„koliko društva ima, zapravo, u svakom sistemu?* [128]

Bul ne odbacuje u potpunosti značaj ovde navođenih, mnogobrojnih podela analitičkih i konkretnih međunarodnih sistema, ali istovremeno ispravno primećuje da bavljenje samo međuodnosom celine i delova, što je inače srž svakog „sistemskog pristupa", predstavlja preterano pojednostavljivanje veoma složenih odnosa koji se odvijaju između naroda i država. „Sistemski pristup", naime, zanemaruje sredinu koju, za odvijanje pomenutog „međuodnosa," stvara splet interesa, vrednosti, pisanih i nepisanih pravila ponašanja, ustanova... Stavljanje naglaska na društvenost i društvo, iako ga označava kao „anarhično", razlikuje Bula od mnogih drugih istraživača međunarodnog poretka i sistema. Dok, npr., Hans Morgentau istražuje međunarodne odnose tako što u prvi plan stavlja države koje se nadmeću između sebe u neprekidnoj borbi za uvećanje moći (*„struggle for power"*), a neorealisti, poput Keneta Volca, usredsređuju svoju pažnju na problem rasporeda moći u

[127] Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, MacMillan, London, 1995, p. VII.

[128] Ibidem, p. VII.

međunarodnom sistemu, Bul smatra da se samo pomoću koncepta moći ne može valjano objasniti međudržavni poredak. Ovde treba kazati kako je Bul jednako daleko od idealističko-institucionalističkih stanovišta, po kojima su ravnoteža snaga i sistem država „zastareli i neefikasni", pa ih zato treba nadomestiti nekakvom autoritativnom međunarodnom organizacijom univerzalnog karaktera.

Odnosi u „anarhičnom međunarodnom društvu" se kreću od saradnje i pravno uređenih pravila ponašanja između država, na jednoj, do otvorene borbe za moć, sukoba i ratova, na drugoj strani. Svestrano, sociološki analizirajući međunarodni život, Bul, pored presudnih odnosa moći, razmatra i veze koje proističu iz zajedničkih verovanja, ideja, osedanja, interesa i vrednosti...

Studija „Anarhično društvo" (*The Anarchical Society*) predstavlja jedan poseban pristup u razumevanju međunarodnog sistema i poretka – „ sistema u kome ekonomska međuzavisnost prisiljava, gde je mreža zajedničkih pravila i ustanova gusta, gde je rat izgubio zbog nuklearne opasnosti svoj nekadašnji značaj..."[129] Premda mu i Stenli Hofman prebacuje da nije u dovoljnoj meri obratio pažnju na ekonomsku stranu međunarodnih odnosa i njen uticaj na raspored moći u međunarodnom sistemu jer, navodno, trgovina i materijalni interesi prave spone tamo gde politika to ne može i neće, nama se čini da Bul potpuno ispravno i dalje stavlja težište na ulogu suverenih država i njihovu političku volju kao presudne činioce koji oblikuju „sistem" ili „društvo" država. Bez razlikovanja značenjskog sadržaja osnovnih pojmova i kategorija, koje je on učinio, nije moguće ozbiljno izučavati međunarodne odnose, društvo, sistem i poredak.

Pod poretkom u međunarodnim odnosima Bul podrazumeva „ukupnost odnosa između država međunarodnog političkog sistema kao celine".[130] Iz ovako preširokog određenja odmah pada u oči Bulova obazrivost da *a priori* odnose u međunarodnom društvu označava poretkom. Sistem, dakle, može da postoji u odnosima naroda i država, a da istovremeno nema poretka. Budući da su današnji međunarodni odnosi globalni po obuhvatu, to se osnovano može govoriti o postojanju svetskog sistema država. Do ovog stupnja u analizi dolaze zagovornici sistemskog pristupa u izučavanju međunarodnih odnosa; Bul, međutim, ide dalje i ispituje, kao što je već

[129] Ibidem, pp. X, XI.

[130] Ibidem, p. XV.

rečeno, da li ima činilaca i odlika poretka u jednom sistemu. Poretku protivstavlja besporedak određujući ga krajnje „realistički" kao „stvarno ili moguće stanje stvari, ne kao vrednost, cilj ili predmet."[131]

Sledeći jedno ovakvo određenje, ne grešimo ako na osnovu njega, zaključimo da poredak može da postoji iako nema međunarodnog prava i međunarodnih organizacija. Po Bulu, poštovanje određenih pravila ponašanja od strane subjekata poretka uspostavlja sam poredak; pomenuta pravila mogu, ali ne moraju, da imaju status međunarodnog prava. Kao što je poznato, u istoriji su postojali najrazličitiji oblici međunarodnih poredaka čiji unutrašnji odnosi nisu bili uređeni pozitivnim pravnim normama međunarodnog prava.

Bul, takođe, poriče neizostavnu ulogu svetskim i drugim međunarodnim organizacijama kad je reč o (ne)postojanju poretka. Konačno, međunarodno pravo i međunarodne organizacije imaju značajnu ulogu u „životu" jednog međunarodnog poretka, ali ona nije ni presudna niti neizostavna za sam poredak. Uzgred, zanimljivo je stanovište Martina Vajta (*Martin Wight*) koji smatra da Ujedinjene nacije, premda u sebi otelovljuju takve ustanove međunarodne politike kao što su ravnoteža snaga, međunarodno pravo, diplomatija, koncert velikih sila i odnose rata i mira, predstavljaju svojevrsnu „pseudoinstituciju, ljušturu čiji se sadržaj menja ili se čak može potpuno izvaditi, a da ona, spolja gledano, ostane ista".

Da Bul, u pogledu određivanja poretka zauzima realpolitičko stanovište, vidljivo je u sličnosti njegovog gledišta sa stanovištem jednog od bardova ove škole u izučavanju međunarodnih odnosa, Georga Švarcenbergera (*Georg Schwarzenberger*). Švarcenberger, takođe, određuje poredak kao „stanje stvari koje se odlikuje delotvornom kontrolom onih subjekata takvog sistema pomoću faktičkog (suštinskog) pre nego normativnog aparata sile i moći".[132] Kod obojice je poredak određeno „stanje stvari"; i jedan i drugi prave razliku između pravnog i faktičkog međunarodnog poretka. Švarcenberger ide u tom smislu i korak dalje kada svaki pravni poredak određuje kao „tobožnji poredak" (quasi - order) - „u neorganizovanom međunarodnom društvu,..., mesto središnjeg poretka preuzimaju savezi koji se nadmeću, pomerajuće ravnoteže moći ili

[131] Ibidem, p. XVI

[132] Schwarzenberger, Georg, *The Dynamics of International Law*, Professional Books Limited, Great Britain, 1976, p. 4.

druga tipična sredstva međunarodnih sistema otvorene ili prikrivene politike sile" (*Power politics in disguise*).[133] Pravi, stvarni ili suštinski poredak je, po njemu, nepromenjiv, oblikovan prikrivenom ili otvorenom politikom sile - menjaju se samo „tobožnji poreci," dok običajno pravo, koje počiva na odnosima moći ostaje uvek isto.

U takve „kvaziporetke" Švarcenberger ubraja Društvo naroda i Ujedinjene nacije, međunarodne organizacije koje, navodno, služe interesima svih svojih članica, ali u suštini veoma uspešno prikrivaju pravo stanje stvari koje je određeno silom, a ne pozitivnim pravnim normama i moralnim načelima. On se, inače, podsmeva „međunarodnom proletarijatu malih država"[134] koje se, po njemu, zavaravaju iluzijom o navodnom vlastitom značaju u radu UN. Dok Švarcenberger pravi jasnu razliku između *zajednice* i *društva*, Bul odvaja još i *sistem* i *društvo*; izabrani uporedni termini su drukčiji, ali je merilo razlikovanja isto; oba istraživača međunarodnih odnosa smatraju, naime, da „na međunarodnoj pozornici, jedan *središnji poredak*, uporediv sa porecima u nacionalnim i višenacionalnim zajednicama, nije do sada uspeo da se materijalizuje (kurzivi D. S.)."[135] Otuda Bul govori o „anarhičnom društvu", a Švarcenberger o „tobožnjem poretku".

Švarcenberger iznosi zanimljive stavove povodom odnosa prava i poretka. On polazi od toga da što više jedan pravni sistem ima karakter „društvenog prava", time je na delu veći dualizam prava i poretka - sledeći njegova ovde već obrazložena stanovišta o tome da društvenost, kao odlika nekog međunarodnog odnosa, pretpostavlja međusobno isključivanje stvarnog, suštinskog, i tobožnjeg poretka. S druge strane, u skladu sa prvim stavom uočava se sledeća pravilnost: što više pravni sistem ima karakter „prava u zajednici", to je veće poklapanje prava i poretka. Ovde treba podsetiti da Švarcenberger pravi razliku između „društvenog prava" (*Law of Society*) i „prava u zajednici" (*Law of Community*). Budući da se „tobožnji poreci" (*quasi orders*) smenjuju (kao što je već napomenuto, pod njima Švarcenberger podrazumeva svaki međunarodni pravni poredak - *International Legal Order*) večita su, tj., nepromenjiva, po njemu samo pravila tzv.međunarodnog običajnog prava (*International Customary Law*), koje je, navodno, drugo ime za prirodno pravo. Takvo, „večno

[133] Ibidem, p. 4.

[134] Ibidem, p. 117.

[135] Ibidem, p. 34.

i nepromenjivo" međunarodno običajno pravo čine: suverenost, priznanje, pristanak, sloboda mora, međunarodna odgovornost, samoodbrana, dobra vera (namera).[136]

Kad se govori o međunarodnim pravnim sistemima, Švarcenberger daje pet takvih modela koji su, po njemu, stvarno postojali u istoriji. U odnosu na, npr., Hasove „analitičke" međunarodne sisteme, ponuđeni Švarcenbergerovi modeli su „konkretni". Reč je o sledećim „modelima međunarodnog prava":

1. model svemoći;
2. *ius strictum* model;
3. *ius aequum* model;
4. okeanski model i
5. unionistički model."

„Model svemoći" (*the omnipotence model*) pretpostavlja takvo stanje međunarodnog sistema u kome uporedo postoji više univerzalističkih država, ali ne i univerzalna (svetska) država. Svaka od univerzalističkih država teži da svoju vlast protegne na čitav njoj poznati svet, a druge narode i države podvrgne svojoj vlasti kao vazale. Postojanje nerazvijenog „međudržavnog prava" ili, kako su ga Rimljani zvali, *ius fetiale*, kao neka vrsta „spoljnjeg javnog prava", pokazuje suštinske odlike ovakvih poredaka.

Drugi model, tzv. *ius strictum*, odnosi se na stanje kada uporedo postoje najmanje dva subjekta u sistemu pri čemu jedan od njih nije spreman da prizna premoć onog drugog; pomenuti „subjekti" žive u miru ili se pripremaju za rat, a „tobožnji pravni poredak" se uspostavlja kada međusobno priznaju suverenu jednakost. Sve napred rečeno, po Švarcenbergeru, podrazumeva postojanje minimalnog, „statičnog sistema međunarodnog prava", koji se zasniva na tri načela: „ubedljivog posedovanja fizičkog prostora kao teritorijalne suverenosti; priznanje takvog statusa od drugih nosilaca suverenosti i davanje drugima jednakog priznanja".[137]

Najbolji istorijski primer za treći, *ius aequum model*, Švarcenberger vidi u „Ugovoru o uspostavljanju večnog mira i bratstva" između egipatskog kralja Ramzesa II i hititskog suverena Hatušiliša III iz XII

[136] Ibidem, p. 64.
[137] Ibidem, p. 36.

veka p.n.e. Po slovu ovog ugovora, ne samo da se dve suverene države međusobno priznaju, nego pisanim ugovorom nastoje da uspostave trajnu ravnotežu moći u međusobnim odnosima i osnove za različite oblike saradnje. Ovaj ugovor iz Kadeša (severno od Damaska) nadživeo je svoje tvorce i doba kada je nastao; njegova svežina i pojedina rešenja i danas zadivljuju - premda je po svojoj prirodi odbrambeni ugovor, njime se predviđa veliki broj slučajeva uzajamne, bezrezervne međusobne pomoći dva suverena, ne samo u pogledu spoljašnjeg napada na jednu od strana ugovornica, nego i u situacijama većih unutrašnjih pobuna. Sporazum, dalje, predviđa međusobnu podršku u očuvanju legitimnog nasleđivanja vladarskog trona u obe zemlje, zatim obavezu isporučivanja begunaca... Zajednički strah od Asirije je nadjačao njihove dotadašnje sukobe i, uz postojanje relativne ravnoteže snaga, zapravo, utemeljio jedan ovakav sporazum.

Tzv. okeanski model (*the oceanic model*), za razliku od modela „ius aequum", uključuje u svoj sadržaj i pravno garantovanu slobodu plovidbe morima i okeanima, jednako u svrhu trgovine kao i kretanja ljudi. I za ovaj model „tobožnjeg međunarodnog poretka" Švarcenberger nalazi istorijski primer u mnogovekovnim odnosima naroda i država u Sredozemlju.

Najposle, peti, „unionistički model" (*the unionist model*) ima četiri vida ispoljavanja:

1. kao hegemonski i kao dogovorni;
2. konfederalni;
3. federalni i
4. unitarni podmodel potpunog ujedinjavanja u novu celinu koja ima sve odlike zajednice.

U ovom poslednjem slučaju Švarcenberger vidi mogućnost prerastanja društva u zajednicu pri čemu „tobožnji međunarodni poredak" prelazi u stvarni. Da ovakvi društveni odnosi između više nezavisnih političkih jedinica mogu da prerastu u novi kvalitet - zajednicu, svedoči primer ujedinjavanja Engleske, Velsa i Škotske u jednu suverenu državu - Veliku Britaniju. Švarcenberger pominje ovaj primer pre kao izuzetak nego kao pravilo; on, naime, ne gaji velike nade u mogućnost ujedinjenja čovečanstva u svetsku zajednicu.[138] Skoro da nema, potrebe isticati kako je zalaganje za

[138] Ibidem, pp. 117-118.

potpuno razoružanje i svetski mir pomoću međunarodnog prava smatrao za utopiju neodgovornih idealista.

Ni Bul nije ispustio iz vida, u njegovoj obuhvatnoj i produbljenoj studiji, odnos međunarodnog prava i međunarodnog poretka. I on je, razume se, prethodno nastojao da odredi ključne pojmove u svom istraživanju - pre svih, pojam poredak. Poredak, po njemu, „nije bilo koji obrazac u odnosima ljudskih bića, grupa ili naroda, nego uzorak koji je okrenut naročitom ishodu, tako uređen društveni život koji unapređuje određene ciljeve i vrednosti."[139]

Ovakvo određenje ima sličnosti sa poznatom definicijom poretka koju je dao Aurelije Avgustin. Podsetimo se, pisac „Božije države" smatra da je poredak „dobar raspored protivrečnih delova, gde svaki zauzima najpodesnije (pravo) mesto."[140] Jedno od pitanja koje se iz ovog Avgustinovog određenja poretka nameće jeste: za koga i za šta je dobar navedeni „raspored protivrečnih delova?"

Bul je, inače, izneo tri cilja koje jedno društvo treba da ispuni da bi se utemeljilo kao stabilan poredak:

Prvi cilj — uslov govori o tome da svako društvo mora da učini sigurnim život svojih građana od nasilja koje bi prouzrokovalo smrt ili telesne povrede;

Drugo, u svakom društvu treba da se poštuju data obećanja i ispunjavaju potpisani ugovori. U unutrašnjim odnosima, radi se, naravno, o pitanjima pravne sigurnosti; u međunarodnom opštenju reč je o obavezi izvršavanja preuzetih obaveza iz ugovora - *pacta sunt servanda*. Najposle, da bi jedno društvo doseglo stanje „stabilnog poretka",

Treći uslov koji mora da ispuni tiče se poštovanja nepovredivosti vlasništva, pojedinačnog i zajedničkog.

Uz pomenuta tri cilja-uslova, bez kojih jedno društvo nije istovremeno i stabilan poredak, Bul je, posle mnogo okolišanja, odredio poredak kao *„jedan obrazac ljudskog delovanja koji održava osnovne, prvenstvene ili neke univerzalne ciljeve društvenog života kao takvog."*[141] U nameri da postigne što veću opštost važenja ova Bulova

139 Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*,...op.cit, pp. 3-4.

140 Ibidem, p. 4.

141 Ibidem, p. 4.

definicija je, po našem mišljenju, funkcionalistički krajnje apstraktna sa prevelikim naglaskom na održanje poretka kao njenom glavnom cilju. Održanju i samoodržanju je, razume se, teško odreći temeljnu važnost, ali se oni, kao ciljevi bilo koje i bilo kakve društvene organizacije, *ipso facto* njenog postojanja, pretpostavljaju. Sadržaj pojma ostaje i dalje maglovit, a nigde nije objašnjeno šta su i koji su to „osnovni, prvenstveni ili univerzalni ciljevi".

Neophodna, dodatna razjašnjenja povodom ovih nedoumica i nedorečenosti dao je sam Bul raspravljajući o međunarodnom poretku.[142] *„Pod međunarodnim poretkom podrazumevam obrazac delovanja koji održava osnovne ili prvenstvene ciljeve društva država ili međunarodnog društva"*,[143] kaže Bul. Za Bula su države glavni subjekti međunarodnih odnosa; one, kao nezavisne političke jedinice, formalno i stvarno ispoljavaju oznake suverenosti u unutrašnjim odnosima, kao i prema spolja. Po njemu „sistem država" postoji kada dve ili više država, kao delovi, sačinjavaju jednu celinu, tj., kada postoji dovoljan stepen međudejstva između njih. Drugim rečima, o međunarodnom sistemu ili sistemu država može da se govori kada jedna država, članica sistema, planirajući svoje ponašanje i delatnost u međunarodnim odnosima i povodom nekih pitanja, čak i unutrašnje politike, uzima u obzir postojanje njoj bližih ili daljih istih takvih subjekata. Unutar sistema država mogući su odnosi saradnje, sukoba i neutralnosti; raspon međudejstva država u međunarodnom sistemu zahvata sva moguća polja „dodira" - u ovom pogledu Bulov pristup je širi od navođenog stanovišta Rejmona Arona koji dopušta samo dve osnovne vrste odnosa u sistemu država: rat i mir.[144] Slično stanovište Aronu o ovome zauzima i indijski politički mislilac Kautilja, ističući rat i mir kao dva osnovna stanja u odnosima država.[145]

Zanimljivu podelu pravi Martin Vajt; on, naime, analizirajući mnogobrojne primere istorijskih, „konkretnih" međunarodnih sistema pravi razliku između „međunarodnih sistema država" i „sizerenskog sistema država".[146] Po Vajtu, međunarodni sistem država postoji kada ga sačinjavaju stvarno, a ne samo formalno, suverene države. Budući

142 Ibidem, pp. 8-19.

143 Ibidem, p. 8.

144 Aron, Raymond, *Paix et Guerre entre les Nations*,...op.cit.

145 Kautilya, *Arthasastra*, Mysore, Mysore Printing and Publishing House, 1967.

146 Wight, Martin, *Systems of States*, Leicester University Press, London, 1977, p. 1.

da su takvi slučajevi veoma retki u međunarodnim odnosima, da su istovremeno sve države članice sistema u potpunosti suverene, Vajt je više pažnje obratio na „sizerenske sisteme država" koji pretpostavljaju, na drugoj strani, prevlast jedne države u sistemu nad ostalim subjektima. Ovde treba napomenuti da su u istoriji bili retki slučajevi da je jedna država uspevala da napravi trajniju prevlast u postojecem međunarodnom sistemu, da uspostavi vlastitu hegemoniju i nametne ostalima sizerenske odnose", tj., pretvori druge države u svoje vazale. U ovom sistemu država sizeren je jedini suveren, dok njegovi vazali gube svoju stvarnu nezavisnost...Primeri „sizerenskog sistema država" mogu se naći u odnosima Rimske imperije i njoj susednih naroda iza „limesa" ; u već pominjanom poretku država (u razdoblju od propasti Zapadnog rimskog carstva, do XI veka), na čijem je čelu bila jedina istinski suverena i nezavisna država - Vizantija, zatim, u odnosu Abasidskog Kalifata prema čitavom sazvežđu njemu potčinjenih zemalja. U novije vreme sizerenstvo se može prepoznati naročito u odnosima metropola sa formalno nezavisnim državama, njihovim nekadašnjim kolonijama (neokolonijalizam). Najposle, u pogledu očuvanja suverenosti i nezavisnosti, zamisao američke globalne hegemonije posle „hladnog rata" podrazumeva svet u kome će samo jedna država (ne čak ni njeni saveznici u punoj meri!) biti istinski nezavisna i suverena. Kad je reč o Vajtovom razlikovanju „prvorazrednih međunarodnih sistema država" koji su sačinjeni samo od suverenih i nezavisnih država, i „drugorazrednih"[147] u kojima se uspostavljaju odnosi sizerenstva, današnji međunarodni sistem je po svojim odlikama bliži drugoj grupi. Ovde treba reći da su Vajt i Bul nedovoljno tačni u upotrebi pojmova „svetski sistem" i „sistem država" ; ovaj drugi po teritorijalnom obuhvatu, može i ne mora da bude globalan. Drugim rečima, njih dvojica ne prave razliku između, npr., uporednog postojanja nekoliko regionalnih poredaka država ili regionalinih sistema država, s jedne, i svetskog sistema, koji može da se sastoji od više zasebnih regionalnih sistema ili, zavisno od kakvoće međudejstva subjekata, od nekoliko regionalnih poredaka država, s druge strane. Moguć je, razume se, slučaj da istovremeno postoje različiti regionalni sistemi država ili regionalni poreci država, a da nema svetskog sistema ili svetskog poretka država.

Zanimljivo je da je o pomeutim nedoumicama raspravljao još Pufendorf (Pufendorf); u raspravi De systematibus civitatum iz 1675.

147 Ibidem.

godine, on ne govori o evropskom sistemu država koji obuhvata čitav naš kontinent, nego o zasebnim grupama država unutar tog sistema.[148] Pufendorf je uzeo u obzir da su neki narodi Evrope toga vremena bili podeljeni, teritorijalno i politički, u veći broj manjih, međusobno zavađenih državica, vojvodstava, kneževina,... (npr., Italija i Nemačka). Takvi „nacionalni podsistemi" su se pojavljivali prema spolja kao poseban etnički i kulturno-civilizacijski činilac ukupnog evropskog sistema država, iako nisu predstavljali jedinstvene političke činioce. U isto vreme, „delovi nacionalnih podsistema" su stupali u privredne, kulturne i političke odnose, odvojeno i za svoj račun, sa drugim evropskim državama. Slavni pravnik je dobro uočio složenu i često protivrečnu prirodu odnosa raznorodnih činilaca evropskog sistema u njegovo vreme.

Uz određenja međunarodnog sistema kao sistema država (*system of states*) neophodno je istražiti i društvo država (*society of states*). Pre svega, treba odgovoriti na pitanje: šta je neophodno, u pogledu količine i kakvoće međudejstva subjekata jednog međudržavnog odnosa, da bi moglo da se govori o njegovoj „društvenosti"? Još određenije: u čemu je sadržinska razlika između međunarodnog sistema (sistema država) i međunarodnog društva (društva država)?

Primera radi, po jednom stanovištu (*Heeren*), sistem država ne znači samo jednostavan raspored njegovih subjekata koji imaju određen stepen dodira i međudejstva, nego je to „jedinstvo nekoliko graničnih država, koje su međusobo slične u običajima, religiji i stepenu društvenog razvoja, i povezane zajedno uzajamnošću interesa."[149] Nije teško uočiti da je naglasak u ovom Herenovom određenju na navodnoj svesti o zajedničkim interesima i deljenju zajedničkih vrednosti, čak i na zajedničkoj kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti, što su odlike društva, a ne sistema. Kao primere za ovakvo svoje gledište Heren navodi „sistem gradova-država" stare Grčke, odnose zaraćenih država pre ujedinjenja Kine 221. godine p.n.e., kao i odnose između italijanskih gradova-država u XVI veku. Teško je sporiti u bilo kom od navedenih primera postojanje kulturne i civilizacijske bliskosti delova tih celina sistema; takođe se ne može poricati ni deljenje zajedničkih vrednosti i interesa...

148 Ibidem.

149 Heeren, A. H. L., „A Manual of the History of the Political System and its Colonies", *Oxford Talboys*, 1834, V. 1, p. V. Navedeno prema: Hedley Bull, The *Anarchical Society*,...op. cit, p. 23.

Reč je o tome da sve ove pomenute odlike upućuju na zaključak o postojanju društva, a ne samo sistema. Otuda smatramo da je Bulovo razlikovanje sistema i društva značajnije u istraživanju međunarodnih odnosa. On, naime, tvrdi da društvo država, odnosno međunarodno društvo, postoji kada *„grupa država, svesna određenih zajedničkih interesa i vrednosti stvara društvo u kome su njegovi članovi-subjekti obavezani zajedničkim skupom pravila u međusobnim odnosima i dele ustanovljavanje zajedničkih institucija."*[150] Uostalom, čitava Bulova studija ima za cilj odgovor na pitanje: da li se, i u kojoj meri, današnji međunarodni sistem može smatrati za društvo, odnosno poredak? Odgovor je, kao što je vidljivo, sažeo u naslovu njegove najpozantije studije (*Anarhično društvo*)...

Ono što je, po našem mišljenju, skoro izvesno: danas se osnovano može govoriti o globalnom sistemu; međunarodno društvo podrazumeva istovremeno postojanje međunarodnog sistema; s druge strane, međunarodni sistem može da postoji a da odnosi u njemu, po svojoj kakvoći, ne tvore međunarodno društvo. Izrazit primer za to je položaj Turske u evropskom sistemu od početka XVI do sredine XIX veka. Otomanska imperija je, u tom razdoblju, nesumnjivo bila članica evropskog i međunarodnog sistema država, ali sve do Pariskog kongresa 1856. godine nijedna strana u tom odnosu nije smatrala da sa onom drugom deli zajedničke vrednosti. Ni posle Ugovora iz Lozane 1923. godine, Turska nije sasvim prihvaćena u evropsko društvo država i naroda. I danas, na početku XXI veka, između ostalog, kulturno-civilizacijske razlike drže Tursku daleko od članstva u EU... Već su, inače, navođeni primeri postojanja drevnih međunarodnih i međudržavnih sistema čiji su članovi u jednom razdoblju bili Persija, Kartagina i grčki gradovi-države; svaka od pomenutih država je, u svojim unutrašnjim i naročito spoljnopolitičkim računicama uzimala u obzir postojanje druga dva subjekta sistema, ali između njih nije postojalo osećanje bliskosti i nisu delile zajedničke vrednosti, kulturu, pa čak ni izraženije privredne interese. Bul potpuno ispravno razlikuje međudejstvo, koje je dovoljno za uspostavljanje sistema, od odlika koje jedan odnos čine društvenim. Doduše, prelaz iz „sistemskog" u „društveno stanje" u stvarnosti međunarodnih odnosa nije lako tačno utvrditi. Grčki gradovi-države pre nego što su ih Rimljani pokorili, Kina iz vremena zaraćenih država (480–221. godine p.n.e.), „krugovi država" na indijskom

[150] Ibidem, p. 13

potkontinentu u dugačkom nizu stoleća, kao i današnja zapadnoevropska integracija, predstavljaju primere istovremenog postojanja međudržavnog/međunarodnog sistema i međudržavnog/međunarodnog društva.[151]

Od značaja za ovo istraživanje je i Bulovo dovođenje u vezu međunarodnog poretka kao neophodnog preduslova, okvira za ustanovljavanje međunarodnog društva. On kaže: „...pod međunarodnim poretkom se podrazumeva obrazac ili raspored međunarodnog delovanja koji održava one ciljeve društva država koji su osnovni, prvenstveni ili univerzalni".[152] Sledeći navedeno određenje može se zaključiti da kad nema poretka, nema ni društva, tj., kad nema „obrasca ili rasporeda međunarodnog delovanja koje odražava one ciljeve društva država koji su osnovni, prvenstveni ili univerzalni", onda, posledično, nema ni samog društva. Po našem mišljenju, postoji izvesna sličnost između ovakvog Bulovog stanovišta i Kisindžerovog određenja pojma „legitimnost". Bivši američki državni sekretar smatra da stabilni međunarodni sistem nije proizvod „težnje za mirom, nego jedne opšteprihvaćene legitimnosti".[153] Ono što, dalje, daje osnov za pomenuto poređenje tiče se njegovog određenja same legitimnosti kao: „međunarodnog sporazuma o prirodi izvodljivih postupaka i o dopuštenim ciljevima i metodama spoljne politike."[154] Legitimnost, zapravo, znači prihvatanje okvira međunarodnog sistema od strane svih velikih sila. Sličnost postoji, naime, između Bulovog „obrasca i rasporeda međunarodnog delovanja" i Kisindžerove legitimnosti shvaćene kao „međunarodne saglasnosti o dozvoljenim ciljevima i sredstvima spoljne politike", tj., u oba slučaja se ističu skoro istovetni prethodni uslovi, okviri za stabilne međunarodne poretke koji se odlikuju osobinama društvenosti.

Postoji iznenađujuće visoka saglasnost autora iz različitih škola međunarodnih odnosa kad je reč o redosledu važnosti ciljeva čijem ostvarenju teže, svejedno, međunarodni sistem, poredak ili međunarodno društvo:

1. očuvanje sistema ili društva država;

[151] Ibidem, p. 15.

[152] Ibidem, p. 16.

[153] Kissinger, Henry A., *A World Restored*,...op. cit, p. 1.

[154] Ibidem, p. 2.

2. održavanje nezavisnosti i spoljnog suvereniteta pojedinačnih država;
3. očuvanje mira i
4. postizanje istih ciljeva kojima teži bilo koji drugi oblik društvenog organizovanja.

Očigledno, cilj koji je, po značaju nadređen svim ostalim tiče se očuvanja određenog stanja, za šta su, po prirodi stvari, najviše zainteresovani glavni subjekti sistema. Primera radi, kada govori o „saglasnosti o dopuštenim ciljevima i metodama spoljne politike, kao i o opštim okvirima sistema iz kojih izvire legitimnost", Kisindžer misli o saglasnosti velikih sila a ne svih država koje su članice međunarodnog sistema. Sličan stav o ovome zauzima i Morton Kaplan; on traži, pre svega, od tzv. esencijalnih aktera da poštuju načelo ravnoteže snaga u ime očuvanja stabilnosti sistema kao celine.[155] Očuvanje „međunarodnog društva" samog, kao njegov glavni cilj, ističe Hedli Bul.[156]

Pretnje ostvarenju ovakvog cilja međunarodnog sistema ili međunarodnog društva najčešće dolaze od strane nekog od subjekata koji je svojim jačanjem narušio postojeću ravnotežu snaga i teži da ostvari hegemoniju nad ostalima. Istorija pruža mnogobrojne primere ; kineska država Čin, kojoj je uspelo da pokori sve njene protivnike i stvori jedinstvenu državu; neuspešan pokušaj Atine da ostvari hegemoniju nad čitavim „helenskim svetom"; opasno ugrožavanje ravnoteže snaga stvorene Vestfalskim mirom 1648. godine, prvo od strane Habsburga, preko Luja XIV, sve do Napoleona; u našem stoleću takve pokušaje je učinio Hitler u nameri da stvori „novi evropski i svetski poredak" (*Neue Ordnung*)...

Pretnja opstanku određenog sistema ili društva država može da dođe i od univerzalnih međunarodnih organizacija i drugih transnacionalnih subjekata svetskog sistema: u svakom slučaju, na udaru je prvo vodeća uloga suverene, nezavisne, nacionalne države. Tako dolazimo i do rasprave o drugom po značaju cilju koji jedan međunarodni sistem ili poredak teže da ostvare. Reč je o očuvanju nezavisnosti i spoljne suverenosti država članica međunarodnog sistema ili poretka. I u ovom slučaju radi se, naravno, o očuvanju

[155] Kaplan, Morton, *System and Process in International Politics*,...op. cit, p. 23.

[156] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, p. 16.

nezavisnosti i suvereniteta velikih sila ili tzv. esencijalnih aktera. Ako, na primer, dođe u pitanje opstanak samog sistema ili nezavisnost i suverenost nekog od „stubova sistema", ne samo da se ugrožava i povređuje nezavisnost i suverenost „srednjih" i „malih" država „namirivanjem", „intervencijama u ime održanja postojeće ravnoteže snaga", stvaranjem i održavanjem „sfera uticaja, tampon zona i neutralnih zemalja", nego se pojedine takve države i narodi doslovno brišu sa geografske karte. Kad je opstanak samog sistema u pitanju, u krajnjem slučaju, najjači žrtvuju čak i neku od velikih sila; za razliku od prethodnog slučaja, teži se nalaženju odgovarajuće zamene i popunjavanja „koncerta" najmoćnijih „novim igračem".

Tek treći cilj po značaju za bilo koji međunarodni sistem ili poredak jeste očuvanje mira. Ovde se, naravno, ne radi o trajnom i, galtungijanski kazano, „pozitivnom miru", nego pre o izbegavanju ozbiljnijih, „vrućih" sukoba između velikih sila; čak i takav mir će se uvek žrtvovati u ime ostvarenja prethodna dva cilja.[157]

Četvrta grupa ciljeva čijem ostvarenju teži međunarodno društvo, polazi od tzv. zajedničkih ciljeva društvenog života uopšte. Reč je o zaštiti pojedinaca, grupa i čitavih naroda od nekontrolisanog fizičkog nasilja: kao što je poznato, države međusobno priznaju jedna drugoj isključivo pravo ograničenog korišćenja nasilja prema njihovim građanima, poštuju fizičku nepovredivost izaslanika, pregovarača i diplomata; što je još značajnije, države se obavezuju da se i u ratu pridržavaju odredbi međunarodnog ratnog prava (*temperamenta belli*). Četvrtoj grupi pripada i cilj poštovanja date reči i učinjenih obećanja, tj., poštovanje preuzetih obaveza iz međunarodnih ugovora (*pacta sunt servanda*). Budući da u stvarnim međunarodnim odnosima države skoro uvek stavljaju interes ispred poštovanja obećanja, to se ova grupa ciljeva pokazala najmanje ostvarljivom: i iz tih razloga je pravilnije govoriti o sistemu, nego o društvu država.

Tek ostvarenjem svih ili većine navedenih ciljeva može se govoriti osnovano o postojanju odnosa društvenosti u međunarodnom sistemu. Otuda, još jedanput, sve napred izloženo upućuje na zaključak da se naučno utemeljeno može govoriti samo o sistemu, a nikako o društvu u današnjim stvarnim međunarodnim odnosima. Ako, poput Hedlija Bula, izjednačimo postojanje društva i poretka u

[157] Ibidem, p. 19.

političkog i privrednog sistema to nije nikada bio slučaj sve do pojave svetskih međunarodnih organizacija koje su stvorile privid odnosa društvenosti (nikako svetsku zajednicu!). Kod Bula upravo ti drugi oblici svetske političke organizacije[160] suštinski određuju njegovu zamisao svetskog poretka kao svetske zajednice pojedinaca, a ne svetskog sistema ili čak svetskog poretka država. Treba napomenuti da je kod Bula reč o zamisli, a ne stvarnosti međunarodnih odnosa. Većina savremenih teoretičara međunarodnih odnosa ne pravi pomenuto razlikovanje međunarodnog poretka, bilo da ga određuju kao sistem ili društvo država, na jednoj, i svetskog poretka, na drugoj strani, premda ističu, više ili manje, nove činioce/subjekte u svetskom sistemu: međunarodne, transnacionalne i multinacionalne organizacije, kao i pojedince. Za njih je dovoljno postojanje određenih pravila ponašanja i institucija koje ih podržavaju, pa da bilo koji oblik međudržavnog sistema nazovu poretkom; često, dalje, ne vode računa o teritorijalnom obuhvatu takvih, u suštini regionalnih, sistema, nazivajući ih svetskim porecima.[161] Neodmerenostima ove vrste su naročito skloni oni koji, npr., samu činjenicu postojanja „pozitivnog" međunarodnog prava uzimaju kao dovoljan dokaz za postojanje odnosa društvenosti, pa čak i zajedništva.

Bul smatra da „svetski poredak," kako ga on zamišlja i definiše u navedenom određenju, kao širi i čvršće utemeljen, prethodi međunarodnom poretku država prema kome je u izvesnom smislu čak i moralno nadmoćan.[162] Ovo, zbog toga što, po njemu, osnovne činioce jednog tako zamišljenog „svetskog poretka" pojedince nije moguće dalje razlagati.

Bul, za razliku od drugih istraživača međunarodnih i društvenih odnosa uopšte, pridaje poretku najveći značaj i vrednost poželjnog cilja društvenog kretanja. On smatra da ako „međunarodni poredak ima vrednost, to je onda samo zato jer je sredstvo za cilj ostvarenja poretka u ljudskom društvu kao celini".[163] Navedeno stanovište nije samo naučno; teleološko promišljanje poretka kao eshatona kojem treba da teži, društvo u svom kretanju je istovremeno filozofsko i

160 Bull, Hedley, *The Anarchical Society,*...op. cit, p. 21.

161 Goldstein, Joshua, *International Relations*, Harper Collins, Washington, 1993, pp. 223-225.

162 Bull, Hedley, *The Anarchical Society,*...op. cit, p. 21.

163 Ibidem, p. 21.

religijsko. Ako takvo Bulovo stanovište dalje razvijemo, poredak, shvaćen kao stanje kome se teži, govoreno jezikom teologije, jeste i neka vrsta „božijeg poretka" na Zemlji. Filozofski posmatrano, težnja za dostizanjem „stanja poretka" je i težnja ka ostvarenju sklada, savršene mere... Bul je bio potpuno svestan neizbežnih posledica ovakvog stanovišta; ne treba stoga da čudi što je, najposle, ponudio „osećanje za zajedničke interese u postizanju osnovnih ciljeva društvenog života"[164] kao *conditio sine qua non* bilo kog poretka. To je previše neodređeno za nekoga ko dolazi iz zemlje u kojoj je rođen empirizam.

[164] Ibidem, pp. 63-64.

Hedli Bul

Hedli Norman Bul je rođen u Sidneju, 10. juna 1932. godine. U 16. godini upisao se na Fakultet umetnosti i prava Univerziteta u Sidneju. Za razliku od svojih roditelja kojima su brojke bile životni poziv, Hedli nije voleo matematiku i prirodne nauke. I kada je kasnije, kao jedna od perjanica tradicionalnih pristupa proučavanju međunarodnih odnosa, vodio polemiku sa predstavnicima bihejviorizma (tekst „Argumenti za klasični pristup" (*The Case for Classical Approach*) iz 1966. godine) jasno je bilo da su koreni takvog stava duboko u njegovoj ličnosti.

Pošto je na drugoj godini studija čuo predavanja profesora filozofije Džona Andersona, biće jasno kojim će putem krenuti mladi Hedli. Profesor Anderson je bio, po rečima samog Bula, „čovek kome u intelektualnom smislu najviše duguje".

Nakon diplomiranja 1953. godine pokušavao je da pronađe stipendiju koja bi mu omogućila nastavak akademske karijeru. Prilika se ukazala ubrzo, kada je Okfordski Univerzitet prihvatio njegovu prijavu za poslediplomske studije filozofije. Provevši na brodu od Australije do Britanije nekoliko meseci, bio je u situaciji da vidi britansku imperiju u svoj veličini. Iako su neke od bivših kolonija već krenule svojim putem, pauze koje je brod pravio u Bombaju, Adenu, Suecu, Gibraltaru, ostavile su veliki utisak na mladog Australijanca. Uprkos razlikama među civilizacijama i gradovima koje je posetio, postojalo je mnogo toga što je ljude vezivalo i što im je bilo zajedničko. Da li se još tada rodila ideja o međunarodnom društvu i o traganju za zajedničkim vrednostima između ljudi i država teško je reći. U svakom slučaju, bilo je to veliko iskustvo za čoveka koji je dolazio „sa geografskog kraja sveta".

Po dolasku u Englesku, vredno radi na svom usavršavanju. Posle završenih poslediplomskih studija, 1955. godine, postao je vanredni profesor Međunarodnih odnosa na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke. Boravak u Londonu bio je vrlo produktivan za njega. Bavio se strategijskim studijama, radio jedno vreme u Forin Ofisu (u odeljenju za kontrolu naoružanja i pitanja razoružanja), i što je najvažnije, prisustvovao je predavanjima čuvenog profesora međunarodnih odnosa Martina Vajta. Od njega je naučio da „istorija ideja u proučavanju međunarodnih odnosa treba da se shvati kao kontinuirani dijalog između realista, revolucionista i racionalista." U stvari radilo se o sukobu tri pristupa proučavanju međunarodnih odnosa u čijem su

korenu stajala učenja Makijavelija, Kanta i Hugo Grocijusa. Iz potonjih Bulovih radova nije teško zaključiti da će se Bul opredeliti za racionalističku grupu mišljenja.

Postao je član Britanskog Komiteta za teoriju međunarodne politike, koji je 1958. godine osnovao istoričar sa Kembridža, Herbert Baterfild a u kojem su učešće uzeli i Martin Vajt, Adam Votson i druga, kasnije poznata imena tzv. Engleske škole međunarodnih odnosa. Grupa je bila osmišljena tako da na sastancima koji bi se održavali tri puta godišnje „proučava odnose između država". Kako je u pismu Martinu Vajtu istakao Baterfild, „središnja svrha komiteta (...) nije bila da proučava diplomatsku istoriju na uobičajeni način niti da raspravlja o dnevnoj politici već da identifikuje glavne pretpostavke koje se nalaze u osnovi diplomatskih aktivnosti, razloge zbog kojih neka država vodi određenu spoljnu politiku, moralne premise međunarodnih sukoba i obim do kojeg se međunarodne studije mogu naučno proučavati." Svaki od članova Komiteta bio je dužan da za sledeći sastanak piše na određenu temu i da kasnije učestvuje u raspravi. Po rečima Adama Votsona, baš ovde na sastancima Komiteta, za potrebe rasprave među njegovim članovima, Bul je ispisao prva poglavlja svoje najpoznatije knjige „Anarhično društvo", koja će svetlo dana videti tek 1977. godine. Zasnovana na Herenovoj definiciji „evropskog sistema država" kao „savezu nekoliko bliskih, susednih država koje liče jedna na drugu u njihovim običajima, religiji i stepenu društvenog napretka, a koje zajedno drže uzajamni interesi", Bulova teza bila je da „kada se nalaze u jednom labavom sistemu, članovi sistema (države, monarsi itd.) deluju u skladu sa onim što oni vide kao svoj interes; ali kada su članice sistema povezane tako blisko kao u herenovoj definiciji, ili čak u sadašnjem globalnom sistemu, oni mogu da se posmatraju kao društvo". Komitet je postojao sve do Bulove smrti 1985. godine. Uloga koju je on odigrao u stvaranju i razvoju Engleske škole međunarodnih odnosa bila je od ogromnog značaja.

Godine 1966., Hedli Bul se vraća na Australijski Nacionalni Univerzitet u Kanberi gde je izabran za profesora međunarodnih odnosa. U narednih desetak godina, tu je, pored profesure, radio i na svom najpoznatijem delu koje je 1977. godine izašlo iz štampe. Iste godine, vraća se u Britaniju i biva izabran za profesora međunarodnih odnosa na Oksfordskom Univerzitetu. Biće to zaista godine velike slave za njega, a škola čijem je osnivanju u mnogo čemu pomogao, imaće sve veći broj pristalica. Objavio je pored knjige „Anarhično društvo" još nekoliko knjiga (između ostalog *The Control of the Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age* iz 1961.; *The Expansion of International Society* iz 1984., zajedno s Adamom Votsonom, *Justice in International Relations* iz 1984. godine) i veliki broj naučnih tekstova. Nažalost, 1985. godine, u punoj stvaralačkoj snazi, umire od raka.

Njegov doprinos proučavanju međunarodnih odnosa nije zaboravljen. Pored teoretičara međunarodnih odnosa, njegovo delo steklo je veliki broj poštovalaca i među donosiocima političkih odluka. Kada je australijski premijer Kevin Rud otvarao Centar za studije svetske politike na Univerzitetu u Kanberi, nazvan po Hedliju Bulu, rekao je: „Kad bi se održavale Olimpijske igre u oblasti međunarodnih odnosa i strategijskih studija, Hedli Bul bi bez sumnje osvojio zlatnu medalju". Ovome zaista nema šta da se doda osim možda da je on tu medalju davno osvojio.

Izvor

Marry Bull, „Early Years: Sydney and Oxford", in: Corall Bell, Meredith Thatcher, Eds., *Remembering Hedley*, The Australian National University Press, Canberra, Australia, 2008, p. 1.

Hedley Bull, „Preface", in: Hedley Bull, *The Anarchical Society – A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1995, p. xiv

„Hedley Bull", in: Martin Griffiths, *Fifty Key in International Relations*, pp. 147-151.

Hedley Bull, „Martin Wight and the Theory of International Relations: The Second Martin Wight Memorial Lecture", in: Corall Bell, Meredith Thatcher, Eds., *Remembering Hedley*, pp. 100-115.

Svetski poredak; ravnoteža snaga; međunarodno pravo

Kada govorimo o stvarnim odnosima u međunarodnom ili svetskom sistemu država, a ne svetskom poretku, središnji pojam je ravnoteža snaga. Od značaja za ovaj osvrt je i istraživanje prirode odnosa između ravnoteže snaga, međunarodnog prava i, posledično, međunarodnog i svetskog sistema. Više puta je povodom raspravljanja o nekim drugim pitanjima istaknuto da nije glavni zadatak ravnoteže snaga da očuva *mir*, nego da zaštiti sam međunarodni sistem i poredak da osvajanjem ne bude pretvoren u „univerzalnu imperiju." Premda je teško poreći Openhajmov stav da „međunarodno pravo može da postoji samo ako postoji ekvilibrijum, ravnoteža snaga između članica porodice naroda",[165] pomenuti odnos između sistema ravnoteže snaga i međunarodnog prava je, u svojoj suštini, protivrečan. Nesporno je, naime, da se ne može govoriti o međunarodnom pravu bez postojanja ravnoteže snaga; održavanje konkretne ravnoteže snaga pretpostavlja, međutim, delanje koje je najčešće u suprotnosti sa pravilima međunarodnog prava; primera radi, očuvanje samog sistema i poretka ima uvek prednost ispred poštovanja pravnih pravila ili suvereniteta i nezavisnosti srednjih i malih država.

Poznato je da su najčešće korišćena sredstva za održavanje ravnoteže snaga upravo pretnja i upotreba sile, vođenje ratova za održavanje ravnoteže, mešanje u unutrašnje stvari posebno srednjih i malih država ili nasilno „disciplinovanje" vlastitih neposlušnih saveznika... Šta tek ostaje od međunarodnog prava kad nema nikakve ravnoteže snaga?

Naredno pitanje koje zaslužuje pažnju jeste: da li se može govoriti o poretku ako ne postoje istovremeno i pozitivna pravila međunarodnog prava? Drugim rečima, da li je međunarodno pravo

165 Oppenheim L., *International Law*, Longmans, London, 1905, navedeno prema: Hedley Bull, The Anarchical Society, p. 73.

samo jedan od važnih činilaca međunarodnog poretka, ali ne i neizostavni? Strožije naučno govoreći, međunarodno pravo se ne može smatrati za pravo - u najboljem slučaju ono je, kako Hart kaže, samo jedna vrsta „primitivnog prava".[166] Glavni razlog poricanja pravne prirode međunarodnom pravu je u nepostojanju delotvorne kazne, prinude ili sile pomoću kojih bi bilo obezbeđeno poštovanje pravnih pravila u odnosima suverenih država. Ovakva stanovišta zauzimaju, počev od Hobsa, svi koji smatraju pravo za „prinudni poredak" (*coercive order*) primera radi, Kelzen pravi razliku između religijskog (božijeg) poretka, koji se temelji na natprirodnim sankcijama, moralnog poretka čijim se normama ljudi dobrovoljno potčinjavaju i, konačno, pravnog poretka kao posebnog vida društvenog poretka kod kojega se podrazumeva da se povreda norme obavezno kažnjava od strane vlasti koja počiva na monopolu organizovane fizičke sile.[167] Budući da u odnosima suverenih država takve opštepriznate vlasti nema, one su uglavnom upućene na samopomoć. Džon Ostin u tom pogledu ide korak dalje: on tvrdi da se ne može govoriti o međunarodnom pravu čak ni kao o „primitivnom pravu" ili običnom „skupu pravila" (*body of rules*), nego da je reč samo o „pozitivnom međunarodnom moralu".[168]

Stavovima o sumnjivoj pravnoj prirodi međunarodnog prava u učenjima Hobsa, Harta, Openhajma, Ostina i Kelzena u osnovi su bliska stanovišta koja za izvor međunarodnog prava uzimaju „pristanak države" (*consent of state*). Nasuprot ovakvim tradicionalističkim shvatanjima, u koja još spadaju i ona koja u prirodnom pravu vide glavni izvor međunarodnog prava, u novije vreme su se javile i tzv. solidarističke teorije; njihovi zagovornici smatraju da su izvori međunarodnog prava ne samo u onim pravilima o kojima postoji saglasnost država, nego su, po njima, izvori međunarodnog prava i ona pravila do kojih se došlo saglasnošću ili solidarnošću pretežnog broja članova međunarodnog društva kao celine. „Postoji primetno kretanje od pristanka do konsenzusa kao osnove međunarodnih pravnih obaveza",[169] ističe Ričard Folk. Treba još

166 Hart, Concept of Law, navedeno prema: Isto, pp. 128-129.

167 Kelsen, Hans, *The General Theory of the Law and State*, Harvard University Press, Boston, 1946.

168 Austin, John, *The Province of Jurisprudence Determined*, Winfelfd & Nicolson, London, 1954.

169 Falk, Richard, *The Status of Law in International Society*, Princeton University Press, Princeton, 1970, p. 177.

jedanput naglasiti da, u ovom slučaju, konsenzus ne znači „jednoglasnost", nego „ogromnu većinu" (*an overwhelming majority*). Iz svega prethodno rečenog nije teško zaključiti da „solidaristi" smatraju da norme međunarodnog prava obavezuju sve njegove subjekte čak i kada o njima ne postoji puna saglasnost. Autoritet koji bi obezbeđivao sprovođenje na takav način donesenih normi, solidaristi vide u univerzalnim međunarodnim organizacijama i institucijama, čime posredno odriču državama ulogu glavnih subjekata međunarodnih odnosa i, posledično, međunarodnog prava.

Po Hedliju Bulu, glavni zadatak međunarodnog prava u održavanju međunarodnog poretka je da se „poistoveti sa vrhovnim normativnim načelom političke organizacije čovečanstva".[170] Takvo vrhovno načelo političke organizacije koje bi trebalo da vodi, u krajnjem ishodu, ustanovljavanju poželjnog „velikog društva čovečanstva,"[171] jeste, kaže Bul, ideja društva suverenih država. Treba kazati da ta „poželjna zajednica svih ljudi" može da bude ostvarena praktičnom primenom i drukčijih ideja i zamisli: društvo suverenih država nije istorijski neizbežno ili sveto vodeće načelo političke organizacije može da bude, primera radi, kosmopolitska država ili svetska imperija. Bul je, međutim, u pravu kada veli da međunarodno pravo kao sastavni deo međunarodnog poretka, treba da, u bilo kojoj od navedenih mogućnosti, obezbedi prvenstvo jednog nad ostalim načelima. Kao što je poznato, međunarodno pravo treba još da ustanovi okvir uporednog postojanja država i drugih subjekata međunarodnog društva, kao i da obezbedi potčinjavanje svih činilaca usvojenim normama. Uprkos ovako značajnoj ulozi koja je namenjena međunarodnom pravu, međunarodni poredak, kao što je već nekoliko puta kazano, može da postoji i bez pravnih pravila koja ga uređuju. Sve pomenute funkcije koje danas treba da ispunjava međunarodno pravo, ispunjavala su „božija" i moralna pravila. Primera radi, sistem gradova-država u staroj Grčkoj je postojao bez ustanove kakva je međunarodno pravo; za vreme pretežnog dela istorije međunarodnih odnosa države su se pridržavale, u većoj ili manjoj meri, pravila međunarodnog običajnog prava. Konačno, pravo i međunarodno pravo uglavnom normiraju već uspostavljeni odnos snaga i, na osnovu njega, faktički ustanovljene ili poželjne društvene odnose. Otuda su, po našem

170 Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, p. 134.

171 Ibidem, p. 134.

mišljenju, tvrdnje da međunarodno pravo samim svojim postojanjem ustanovljava odnose društvenosti i zajednice, u sistemu sačinjenom pretežno od suverenih država (*ubi ius, ibi societas*), plod „juridicističke" ponesenosti.

Radi se, zapravo, i o nerazumevanju šta čemu prethodi: stvarni odnos pravnoj normi ili obrnuto? Danas je veoma rašireno verovanje u to da sistem suverenih država prerasta u svetsku zajednicu ljudi i naroda ponajviše učinkom međunarodnog prava i međunarodnih organizacija koje ga pridržavaju. Pravo, samo, niti širi i jača poredak svetske zajednice, niti presudno utiče na uspostavljanje trajnog, „pozitivnog mira" u postojećim odnosima u međunarodnom društvu (*peace through law; world peace through world law*).[172]

Doduše, promene koje su zadesile svet posle II svetskog rata i, posledično, međunarodne odnose, uticale su i na međunarodno pravo: u pogledu njegovih subjekata, npr., stvarni odnosi više ne daju osnova Openhajmu za njegovu isključivost da je „međunarodno pravo pravo između država samo i isključivo".[173] Po drugim autorima, međutim, zbog novih legitimnih subjekata međunarodnih odnosa (pojedinaca, medunarodnih organizacija,...) međunarodno pravo se preobražava iz međudržavnog u pravo svetske zajednice (*the law of world community*); transnacionalno pravo (*transnational law*); zajedničko pravo čovečanstva (*the common law of mankind*) ili, najšire, u svetsko pravo (*world law*).[174] Navedeni nazivi, između ostalog, pokazuju kako je međunarodno pravo pratilo širenje i razuđivanje odnosa u međunarodnom sistemu u godinama posle II svetskog rata. Kao što ushićeno primećuje Bert Reling (Burt Reling), ono je prelazilo iz međunarodnog prava slobode (*international law of liberty*) u međunarodno pravo blagostanja (*international law of welfare*).[175] Neki su poverovali, u oduševljenju, da realni odnosi i norme koje ih „prate" prerastaju iz koegzistencije u saradnju, tj., iz međunarodnog prava uporednog postojanja (*international law of*

172 Ibidem, p. 137.

173 Oppenheim L., *International Law*,...op. cit, p. 1.

174 Reč je o sledećim delima: Philip C. Jessup, *Transnational Law*, Yale University Press, 1956, Wilfred C. Jenks, *The Common Law of Mankind*, Stevens and Son, London, 1958; Persy E. Corbett, *The Growth of World Law*, Princeton University Press, 1971.

175 Rolling, B. V. A., *International Law in an Expanded World*, Djambatan, Amsterdam, 1960, p. 83.

coexistence) u međunarodno pravo saradnje (*international law of cooperation*).[176]

U naglašavanju značaja novih subjekata međunarodnih odnosa i međunarodnog prava najdalje su otišli zagovornici tzv. solidarističke teorije; kod njih je u središtu pažnje svetska međunarodna organizacija - UN - kao otelovljenje „zajednice ljudi i naroda". Međunarodna saglasnost ogromne većine članica UN, koja najčešće stoji iza rezolucija ove organizacije, predstavlja osnov za njihovu međunarodnopravnu obaveznost; po ovakvim shvatanjima, rezolucije UN su, istovremeno, izraz volje tzv. međunarodne zajednice (*the will of international community*).[177] U sveopštem „labavljenju" tradicionalnog međunarodnog prava poslednjih godina zagovara se i „oslobađanje prava od mnoštva logičkih i doktrinarnih ograničenja",[178] uz davanje prednosti „nepravnim razmatranjima", moralnim, političkim i društvenim razlozima, čak i kad su u suprotnosti sa formalnom pravnom logikom.

Pored postojećeg međunarodnog sistema država, koji je nesumnjivo globalan po obuhvatu (imao je, po našem mišljenju, izraženije odlike društvenosti početkom našeg stoleća nego što je to slučaj danas) neophodno je razmotriti druge modele političke organizacije čovečanstva koji su suprotstavljeni i dalje važećem sistemu suverenih država. Treba kazati, doduše, da je danas vladajući model univerzalne političke organizacije čovečanstva u velikoj meri pomešan s ostalim, ovde već pominjanim, načelima i zamislima.[179]

Tri suštinske odlike, koje odlikuju sistem država, po Bulu su:

1. postojanje većeg broja suverenih država;
2. dovoljan stepen međudejstva koji ih čini sastavnim delovima jednog sistema i
3. određen stepen prihvatanja zajedničkih pravila i ustanova srazmerno kojem (ne)tvore društvo država.

176 Friedman, Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, Stevens and Son, London, 1964.

177 Jenks, Wilfred C., *Freedom and Welfare, Stevens and Son, London, 1963, p. 5.*

178 Falk, Richard, „McDougal and Feliciano's Law and Minimum World Public Order", *Natural Law Forum*, Vol. 8, 1963, p. 172.

179 Falk, Richard, *The End of World Order*, Holmes and Meier, New York, 1983.

Zamisao i konkretni modeli sistema država podrazumevaju, u svom „čistom" obliku, samo neophodan stupanj međudejstva njegovih činilaca. Pod međudejstvom se ne podrazumeva deljenje zajedničkih interesa i vrednosti, kao i stvaranje zajedničkih pravila ponašanja i ustanova koje ih podržavaju. U takvom sistemu odnosi se u potpunosti sameravaju postojećim odnosima moći; nema svesne težnje za uspostavljanjem ravnoteže snaga, a oni koji su jači, u ovakvoj Bulovoj zamisli sistema država, ne organizuju se sa namerom da stvore nekakav koncert velikih sila ili direktorijum sa posebnim pravima i dužnostima u očuvanju okvira sistema. Odmah pada u oči kako je navedeni Bulov teorijski model sistema država gotovo neverovatan u stvarnosti međunarodnih odnosa; čak i najtvrdokorniji „realisti" u tumačenju i izučavanju međunarodnih odnosa, kao i pisac ovih redova sa njima, smatraju da je svaki konkretni sistem država do sada imao i ima, u većoj ili manjoj meri, izvesne zajedničke interese, vrednosti, pravila i institucije koje ih pridržavaju. Po našem mišljenju, ovako „sterilan" sistem država sa odlikama „prvobitnog stanja" ne postoji ni u filozofsko-teorijskoj zamisli Tomasa Hobsa. Može biti da je Bul[180] razvijao pomenuti teorijski model sistema država računajuci sa mogućnošcu da se svetski sistem menja u pravcu izrazitog jačanja regionalne saradnje, uz prekidanje svih onih veza društvenosti koje odlikuju međudejstvo u svetskim razmerama. Ukoliko se, primera radi, ostvare predviđanja Semjuela Hantingtona[181] o produbljivanju rasednih linija (*fault lines*) koje dele civilizacije, nestaće u potpunosti zajednički interesi, vrednosti i institucije na svetskom nivou. Zajednički interesi, vrednosti i institucije se u tom slučaju „spuštaju" na nivo grupe država povezanih privrednim, ekonomskim, političkim ili kulturno-civilizacijskim „međudejstvima". Ukoliko između „grozdova moći"[182] ne bi bilo dovoljno međudejstva, ovo predviđanje Bžežinskog o najverovatnijem pravcu razvoja svetskog sistema bi, takođe, potvrdilo navedeni Bulov teorijski model.

Drugi teorijski model svetske političke organizacije čovečanstva je još manje verovatan u stvarnosti međunarodnih odnosa. U okviru ovog modela Bul teorijski razrađuje slučaj kada postoje samo suverene države koje stoje jedne naspram drugih bez međudejstva

180 Bull, Hedley, *The Anarchical Society,...*op. cit, pp. 240-241.

181 Huntington, Samuel, The Clash of Civilizations, Foreign Affairs, Summer, 1993.

182 Brzezinski, Zbigniew, „Power and Morality", *World Monitor*, January 1993.

sa odlikama „sistemskih" ili društvenih odnosa. Ovakav „poredak univerzalnog izolacionizma" potpuno isključuje međudejstvo njegovih samodovoljnih činilaca koje bi davalo osnova za tvrdnju da je reč o sistemu u svetskim razmerama. Bul dopušta mogućnost veza samo sistemskog, ne i društvenog, karaktera u okviru pojedinih grupa država. Kao što svaki teorijski model, zbog težnje za opštim važenjem, pojednostavljuje nepojamnu složenost „zbiljske istine stvari" (Makijaveli), i u ovom slučaju možemo samo da nagađamo na kakve „veze" misli Bul; privredne, političke, kulturno-civilizacijske,...[183]

Uzgred, stvari se povodom ovog modela mogu posmatrati i na drugi način: nepostojanje ili minimalno međudejstvo u odnosima država smanjuje mogućnost izbijanja sukoba na najmanju meru podvlašćivanja slabijih od strane jačih; ako nema dodira, uglavnom nema ni ekonomskog iskorišćavanja... Ideju sveta sastavljenog od malih samodovoljnih država koje između sebe skoro da nemaju dodira, zagovara Žan-Žak Ruso, takođe smatrajući da će se na taj način smanjiti mogućnost izbijanja sukoba i ratova, odnosno sačuvati mir.[184] U istoriji ideja postoje nekoliki primeri zalaganja za što manje dodira i veza između naroda i država. Doduše, više je onih koji poriču značaj nekih, a istovremeno ističu važnost i vrednost drugih, vidova i oblika međudejstva u međunarodnim odnosima. Takav primer se nalazi u čuvenom Kobdenovom (*Cobden*) „diktumu": „što je manje moguće odnosa između vlada, što je više veza moguće između naroda sveta".[185]

„Funkcionalno", ekonomsko i društveno povezivanje u najširem značenju te reči se pretpostavlja neposrednim vezama državnih institucija i vlada. S obzirom na vreme kada je Kobden rekao nešto ovako, nije teško kod njega prepoznati uticaj liberalne političke filozofije. Slično je govorio prvi američki predsednik u njegovom oproštajnom obraćanju naciji (*Farewell Address*): „Veliko pravilo ponašanja za nas, kad je reč o spoljnim odnosima, je širenje naših trgovačkih odnosa koje bi pratile što je moguće manje političke veze."[186]

[183] Bull Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit. p. 242.

[184] Hoffmann, Stanley, *Rousseau on War and Peace*, Pall Mall Press, London, 1965.

[185] Cobden, Richard, *The Political Writings of Richard Cobden*, Cassel, 1886, p. 3. navedeno prema: Ibidem, pp. 242–243.

[186] Ibidem.

Svetska vlada i svetska država

Najčešći argument koji navode zagovornici svetske vlade i svetske države odnosi se na izbegavanje rata koji je, navodno, neminovna posledica postojanja sistema suverenih država. Najslavniji među takvima, Imanuel Kant, poneseno je „dokazivao" da će svetska vlada zauvek ukloniti rat kao „najoštriji društveni sukob" iz ljudskih odnosa. Do svetske države i svetske vlade, kao posebnog oblika univerzalne političke organizacije čovečanstva, može da se dođe na nekoliko načina, od kojih su dva osnovna: prvo, u istoriji međunarodnih odnosa najviše pokušaja je bilo da se osvajanjem, silom, stvori nekakva univerzalna, svetska država – imperija. Primere za ovakve, „imperijalističke" pokušaje stvaranja svetske države nalazimo u nastojanjima Aleksandra Velikog, rimskih imperatora, kineskih careva, mongolskih vladara, velikih kalifa,...; u naše doba, Hitler je učinio takav napor..., boreći se za stvaranje tzv., Hiljadugodišnjeg Rajha.[187]

Drugi način dolaska do, navodno, neminovnog „eshatona" ukupnog društvenog kretanja, stvaranja svetske vlade i svetske države, podrazumeva dobrovoljno ujedinjenje naroda i država. Zagovornici ovakvog puta do svetske države ne nalaze se samo u redovima pacifista i idealista „svih vrsta", nego i u pojedinim nevladinim organizacijama među kojima se ističe veoma razvijena i uticajna organizacija „svetskih federalista". Po njima, svetska država sa federalnim uređenjem bi imala demokratski izabrane ustanove na koje bi države članice dobrovoljno prenele najveći deo svoje suverenosti, što bi, u krajnjem ishodu, doprinelo nestanku rata iz međunarodnih odnosa.[188] U ovom drugom navedenom slučaju

[187] Nacistička Nemačka u nameri da stvori Novi poredak (*Neue Ordnung*) težila je stvaranju svetske države.

[188] Falk, Richard, Saul Mendlowitz, *The Stategy of World Order*, I, New York, 1966; Platformu svetskih federalista iznose: V. Nash, *World Must be Governed*, New York, 1949, i A. A. D. Clark, *The Imperative to Human Survival*, Boston, 1971.

važan je način nastanka; od manjeg je značaja da li bi država koja je ustanovljena „demokratski", saglasnošću svih ili većine, imala oblik federacije ili konfederacije.

Zagovornici svetske vlade i svetske države ističu da, pored očuvanja mira, ovakvo ostvareno načelo univerzalne političke organizacije čovečanstva takođe obezbeđuje uslove materijalnog blagostanja i društvene pravde za svakog pojedinog čoveka i za sve narode. Najposle, u pogledu objektivno ugroženog života na Zemlji u svim njegovim vidovima ispoljavanja, svetska država bi, navodno, ispunila zahtev za „zdravim upravljanjem ljudskom okolinom".[189] Argument da, uz sve napred pobrojano, svetska vlada doprinosi stvaranju jednog miroljubivog i stabilnog svetskog poretka nije teško pobiti. Prava i slobode čoveka, pojedinca mogu biti, naime, u većoj opasnosti u svetskoj državi ukoliko je ona po načinu vladanja, npr., tiranska.

Tvrdnje da će do uspostavljanja svetske vlade i svetske države doći posle neke prirodne ili društvene katastrofe polaze od pretpostavke da nesreća tera ljude na racionalno ponašanje; po našem mišljenju, nema osnove da se tako nešto može očekivati od čovekove pretežno iracionalne prirode. Kad je reč o zalaganjima, npr., „svetskih federalista," koja polaze od pretpostavke da će se države dobrovoljno odreći suverenosti i preneti je, uglavnom, na svetsku vladu ili neki drugi nadnacionalni autoritet, dosadašnja istorija međunarodnih odnosa pokazuje drukčiju sliku. Primera radi, države članice Evropske unije se ne odriču ni jednoga suštinskog ovlašćenja koje ih čini suverenima.

Već smo pokazali da se i privredno i najšire društveno povezivanje država temelji na prethodnoj političkoj volji država u pitanju; tu najmoćniju polugu, kako sada stoje stvari u EU, njene članice ne prenose na nekakvu evropsku superdržavu, nego je zadržavaju isključivo u vlastitim rukama.

Povodom ovih pitanja Hedli Bul razrađuje još jedan model univerzalne političke organizacije čovečanstva koji, kao konkretan uzor, ima u vidu stanje tzv. preklapajuće vlasti i višestruke potčinjenosti Evropi srednjeg veka.[190] Reč je, naime, o „podeli" lojalnosti i preklapanju vlasti u složenim odnosima između rimo-

[189] Bull, Hedley, op. cit. p. 245.

[190] Ibidem.

katoličke crkve kao univerzalističke institucije i slabašnih srednjovekovnih država sa neustanovljenom centralnom vlašću i osionih feudalaca. Bul je ovim modelom, zapravo, želeo da predvidi mogući pravac razvoja međunarodnog sistema u uslovima kada se za „kolač suverenosti," osim do skoro neprikosnovenih država, bore i neki drugi, novodošli subjekti u međunarodnim odnosima. Suverenost država je u međuvremenu napadnuta *odozgo* i *odozdo*. S jedne strane to su raznovrsni i mnogobrojni nadnacionalni, regionalni i svetski subjekti međunarodnih odnosa; nepojamno šarenilo nadnacionalnih organizacija napada suverenitet nacionalnih država iznutra, s druge strane. Sve napred rečeno uslovljava da, primera radi, pojedinac koji danas živi u nekoj državi Zapadne Evrope ima iznad sebe, po vertikalnom rasporedu, mesne vlasti i organizacije, potom države na čijoj teritoriji je nastanjen, tj., čiji je građanin ili podanik, a od njega se, takođe, očekuje da ispolji određenu potčinjenost i prema organima EU u Briselu kao i prema drugim međunarodnim organizacijama sa UN na vrhu. Jedina suštinska razlika sa srednjovekovnim sistemom „preklapajućih vlasti i umnožene lojalnosti"[191] je samo u tome što je osnovno organizujuće načelo ukupnih tadašnjih odnosa versko po svojoj prirodi, dok je danas svetovno i prožima sve oblasti društvenog...

Pojedini gorljivi protivnici sistema suverenih država i zagovornici oblika opštesvetskog političkog organizovanja smatraju da jedino model „preklapajućih autoriteta i umnožene lojalnosti" stvara uslove za nastanak istinske svetske ljudske zajednice na taj način što isuviše usredištenu moć u suverenim državama izmešta u širinu i dubinu na čitavu mrežu novih, drugih subjekata."[192] Mnogo je više onih koji najbolju zamenu „zastarelom" sistemu država vide u svetskoj vladi i svetskoj državi kao oblicima „centralnog svetskog upravljanja";[193] neki govore da je budućnost međunarodnih odnosa u „povećanoj ulozi subjekata koji nisu teritorijalni".[194]

[191] Ibidem.

[192] Ibidem, p. 246.

[193] Falk, Richard A., A New Paradigm for International Legal Studies", *Yale Law Journal*, Vol. 84, 1975.

[194] Falk, Richard A., *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*, in: edited by Walker and Mendlowitz, Linne Rinner Publishers, Boulder and London, 1990, pp. 61-78.

U stvaranju ovog modela tzv. novog srednjevekovlja može se, između ostalog, prepoznati podsvesan strah njegovog autora od gubljenja državne suverenosti i kulturne samobitnosti nekad moćne Britanske imperije kroz njeno „utapanje" u različite oblike evropskih udruživanja. Bul, naime, oštroumno prepoznaje i ističe prave ciljeve država koje su se priključile evropskim integracijama; ma šta da govori o tome, svako ko sledi svoj dobro shvaćen nacionalni interes ulazi u proces integracije s namerom da uveća vlastitu moć. Bul ispravno odbacuje objašnjenja kako, npr., stvaranje EU znači samo stvaranje „zajednice bezbednosti", „zone mira u Evropi", „prevazilaženje nacionalizma u međunarodnim odnosima", „trajno napuštanje vođenja politike s pozicije sile",...;[195] stvaranje EU može, u jednoj manjoj meri, da ima sve navedene odlike i značaj, ali je osnovni cilj za svaku državu, ipak, uvećanje vlastite moći udruživanjem u jednu novu evropsku „superdržavu" koja bi mogla da se uspešnije nadmeće sa drugim posednicima moći u globalnim odnosima. Ostala suštinska pitanja tiču se oblika organizacije jedne takve integracije, rasporeda moći u njoj, konkretnih uloga pojedinih država - podsetimo se, reč je o tzv. prethodnim pitanjima na koja treba imati odgovore pre ulaska u udruživanje, po mišljenju Amitaja Ecionija. Iako najizrazitiji primer, regionalna integracija je samo jedan od slučajeva kojima se dovodi u pitanje neprikosnovenost sistema država kroz „preklapanja autoriteta i umnožavanje lojalnosti".

Države se često i razdružuju, a ne samo udružuju; ono što pri tome treba posebno istaći jeste da se u oba slučaja želi isti ishod - ujedinjavanjem se, u osnovi, teži stvaranju nove države, a razjedinjavanjem se žele i, opet, stvaraju u krajnjem ishodu suverene države. Bilo da se smanjuje ili uvećava broj država, sistem država se navedenim procesima, kao načelo svetske političke organizacije, samo ojačava. Po našem mišljenju, to je dokaz da država, kao oblik društvenog organizovanja, kao i sistem država, kao vladajući oblik uređivanja odnosa u međunarodnom životu, iako ozbiljno napadnuti, nisu u odstupanju, a još manje zastareli, kako već nekoliko decenija tvrde zagovornici svetske vlade i svetske države.[196]

Model „preklapajućih autoriteta i umnoženih lojalnosti", pored već pominjanih regionalnih udruživanja i razdruživanja država,

[195] Bull, Hedley,...op. cit. p. 255.

[196] O tome detaljnije u: Walker and Mendlowitz, *Evasions of Sovereignty, Contending Sovereignties - Redefining Political Community*,...op. cit.

podrazumeva i neke druge moguće oblike ispoljavanja. Premda je, normativno gledano, jedna od suštinskih odlika državne suverenosti posedovanje monopola na legalnu upotrebu sile u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, u stvarnosti najrazličitije nedržavne grupe uzurpiraju to pravo delujući kroz oblike tzv. međunarodnog i globalnog terorizma. Često je takvo činjenje moralno i materijalno podržano od strane već postojećih suverenih država; Činjenica značajna za ovo istraživanje je da, u većini slučajeva, krajnji ciljevi međunarodnog i globalnog terorizma jesu uzdrmavanje određene države, stvaranje neke nove suverene države ili očuvanje već postojeće (teroristički napadi na Njujork i Vašington, dalje, palestinsko pitanje unazad nekoliko decenija i kurdski problem danas, pobune u Avganistanu i Iraku,...) - to će reći da se sistem suvernih država kao osnovno, organizujuće političko načelo, ne dovodi u pitanje.

Po našem mišljenju, udar na suverenost država može da dođe i od međunarodnih organizacija kada one posegnu za silom u rešavanju nekog problema, a to čine, navodno, u interesu celine međunarodnog sistema. Vrlo brzo se pokaže kako konkretna međunarodna organizacija služi kao sredstvo za ostvarenje interesa njenih najuticajnijih članova.[197] Ocenom da se suverenost država više ugrožava ovakvim ponašanjem međunarodnih organizacija nego delovanjem međunarodnog terorizma u punoj meri protivrečimo navedenom Bulovom stavu.[198] Kao što je poznato, međunarodni odnosi, pored sistema država uključuju i druge subjekte; reč je, uz druge, i o međunarodnim organizacijama. Uz njih veliki značaj u savremenim svetskim odnosima imaju i transnacionalne nevladine organizacije koje deluju preko i iznad državnih granica. Upravo transnacionalne organizacije svojom delatnošću stvaraju najgušću mrežu odnosa funkcionalnog povezivanja u svetskim razmerama. Baš ovakvi odnosi, koji zaobilaze državne granice kad god je to izvodljivo, stvaraju na prvi pogled sliku o izvesnosti ustanovljavanja svetskog društva. Doduše, treba kazati da učestalost veza ne određuje njihovu društvenost, nego kakvoća. Inače, multinacionalne korporacije su uprkos njihovom međunarodnom karakteru, kad je reč o nacionalnoj pripadnosti zaposlenih i teritorija na kojima se

[197] Najbolji primer za to predstavlja uloga koju je OUN igrala u jugoslovenskom građanskom ratu.

[198] Bull, Hedley, *The Anarchical Society*,...op. cit, pp. 258-260.

odvijaju njihove delatnosti, uglavnom pod nacionalnom kontrolom – sedišta su im skoro bez izuzetka u najraz-vijenijim zemljama Zapada i Japanu.[199]

Zagovornici svetske vlade i svetske države najčešće ističu činjenicu tehnološki ujedinjenog čovečanstva kao glavni razlog za napuštanje sistema država. Po njima, sistem država je, kao načelo političke organizacije čovečanstva, nesposoban da odgovori izazovima „skupljanja sveta" koje se najvidljivije ospoljava, između ostalog, kroz „komunikacijsko globalno selo"... O tome da je neophodno politički ujediniti tehnološki već ujedinjeno čovečanstvo govorio je, pre savremenih analitičara međunarodne politike, još slavni britanski istoričar Arnold Tojnbi.[200]

Zagovornici svetske vlade i svetske države, a istovremeno protivnici sistema suverenih država, svesno ili nesvesno previđaju nedostatak odlika društvenih odnosa u savremenom međunarodnom sistemu. Oni samo na osnovu objektivno velike međuzavisnosti i obima međudejstva u sistemu, govore o postojanju „globalnog sela", „svetskog društva", neki o „međunarodnoj zajednici".

Povećano međudejstvo u tehnološki ujedinjenom svetu ne znači, po našem mišljenju, istovremeno i povećanu privrženost zajedničkim interesima i, naročito, odanost zajedničkim vrednostima...; ukratko, fizičko međudejstvo nije isto što i osećanje bliskosti.[201]

„Paradoks našeg vremena je u tome što čovečanstvo postaje istovremeno ujedinjenije i raskomadanije...,[202] primećuje i Zbignjev Bžežinski. Prema tome, razlozi visokog tehnološkog stepena razvoja nisu dovoljno ubedljivi da bi se odbacilo načelo opšte političke organizacije čovečanstva, oličeno u sistemu država, kao „neodgovarajuće i zastarelo." Zalaganja za preoblikovanje međunarodnog sistema, koji preovlađuje još od vremena Vestfalskog mira, u pravcu „povećanog centralnog upravljanja" (*increased central guidance*) sa „povećanom ulogom neteritorijalnih aktera" (*increased role of non-territorial actors*)[203] imaju druge važnije uzroke od samo onih

[199] Huntington, Samuel, „Transnational Organizations in World Politcs," *World Politics*, vol. XXV, No. 3, p. 336.

[200] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

[201] Brzezinski, Zbigniew, *Between two ages*, Viking Press, New York, 1970, p. 19.

[202] Ibidem, p. 3.

[203] Falk, Richard, *A New Paradigm for International Legal Studies*, Yale Law Journal, vol. 84, 1975.

„funkcionalno-tehnološke" prirode. U nekolikim svojim delima, samostalno ili zajedno sa drugim istraživačima svetskog poretka, najobuhvatniju kritiku sistema država učinio je ugledni profesor sa univerziteta Prinston, Ričard Folk (*Richard Falk*).[204]

Folk ističe, takođe, da je zastareli ili nezastareli sistem država, postao nedelotvoran u pogledu očuvanja mira i bezbednosti, kao i minimuma svetskog poretka u današnjim međunarodnim odnosima. Ne treba smetnuti sa uma da je Folk ovakve ocene iznosio u vreme „hladnog rata" kada je izvesnost izbijanja nuklearnog sukoba sa nesagledivim posledicama bila veća nego ikad pre i posle toga. Ako se strah koji je pri tome ispoljio može razumeti, teško je opravdati njegovu ocenu da će zamenom sistema država svetskom vladom pomenute pretnje biti trajno otklonjene. Jasno je da se, sve dok postoje suverene države koje su dobro naoružane i međusobno politički podeljene, često i sukobljene, ne treba zanositi mišlju da je opšti i trajni mir moguć. S druge strane, treba kazati da suštinske uzroke rata ne treba tražiti u postojanju sistema suverenih država. Upotreba sile i nasilja u rešavanju sporova, kao mogućnosti, stoje na raspolaganju pojedincima, grupama i narodima nezavisno od toga po kojem je „univerzalnom političkom načelu" organizovano čovečanstvo. Uostalom, u slučaju ugroženosti životno važnih interesa i vrednosti pojedinca, grupe ili naroda, po pravilu se, u cilju odbrane, pribegava upotrebi fizičke sile. Na opredeljivanje u takvim izvanrednim okolnostima veoma malo utiču osobenosti vladajućeg načela univerzalne politike čovečanstva. Štaviše, suprotno Folkovim tvrdnjama, sistem država ima više mogućnosti da očuva „minimum poretka" kada dođe do sukoba između članica sistema, nego svetska vlada u slučaju izbijanja građanskog rata u svetskoj državi. Kao što je poznato, može se voditi rat između pojedinih članica sistema država, ili opšti rat po obuhvatu, a da osnovni okviri sistema ostanu nepromenjeni (poštovanjem, npr., normi međunarodnog ratnog prava, nekih zajedničkih interesa i vrednosti koji važe za celinu sistema...).

S druge strane, građanski ratovi su najočigledniji primeri društvenog haosa. Najdublje uzroke fizičkog i drugih oblika nasilja u

[204] Reč je o sledećim studijama: Cyril E. Black, Richard A. Folk, *The Future of International Legal Order*; Richard A. Falk, *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival*, Random House, New York, 1971; Richard A. Falk, *The End of World Order*, Holmes/Meier, New York, London, 1983.

odnosima pojedinaca, grupa i naroda treba tražiti i u odlikama čovekove prirode, a ne samo u društvenim okolnostima.

Uzgred, primeri nekih „pluralističkih bezbednosnih zajednica"[205] pokazuju da države mogu da prevaziđu, skoro u potpunosti, upotrebu sile u rešavanju međusobnih sporova.

Naredni prigovor koji se upućuje sistemu država tiče se pitanja društvene i ekonomske pravde u međunarodnim odnosima. Sistem država je, navodno, postao velika smetnja prevazilaženju ogromnih razlika u ekonomskom razvoju pojedinih naroda, kao što, s druge strane, država „okamenjuje" unutrašnju društvenu nepravdu. Po mišljenju zagovornika svetske vlade i svetske države, sistem država nije podesan okvir za ostvarenje pravedne preraspodele svetskog bogatstva u interesu svih stanovnika naše planete jer, između ostalog, „okvir" sistema država omogućava samo uzak delokrug aktivnosti; razmere ekonomskog siromaštva i društvenih nepravdi su tolike da je za njihovo prevazilaženje neophodan jedinstven napor čitavog čovečanstva. Jaz između bogatih i siromašnih se ne smanjuje, nego produbljuje; ne dolazi do životno neophodnog približavanja stupnja privrednog i društvenog razvoja. Bogati „pomažu" siromašnima izvozom zastarelih i prljavih tehnologija tzv. nerazvijenim i zemljama u razvoju kao i davanjem novčanih pozajmica uz nepodnošljive uslove vraćanja i najgrublje ucene.

Za prevazilaženje ovakvog, na duži rok nepodnošljivog, stanja zagovornici svetske države zahtevaju da se ekonomska i socijalna politika oblikuju u skladu sa interesima čovečanstva kao celine, a ne prema interesima pojedinih naroda i zemalja. U tom cilju, vele zagovornici ideje svetske države, narodi i njihove države treba da se odreknu ekonomske suverenosti. Nije teško osporiti osnovanost tvrdnje da je za prevazilaženje postojećeg stanja u međunarodnim ekonomskim odnosima neophodno uspostaviti svetsku vladu umesto sistema država. Pre će biti da bi jedna svetska vlada, u najboljem slučaju, mogla samo da „zamrzne" postojeće odnose ili ih, čak, promeni na štetu siromašnih. Nema jemstva, naime, da bi upravljači sveta, sakupljeni u svetskoj vladi, bili pravedniji i čovekoljubiviji od onih koji vladaju suverenim državama. Jednaka je

[205] Ovu kovanicu je upotrebljavao Karl Dojč da bi označio dugotrajnije, miroljubive odnose država u pojedinim delovima sveta kao npr. odnose SAD i Kanade; SAD i Velike Britanije, potom, naravno, odnose između država EU i na Skandinavskom poluostrvu.

zabluda da bi delovali u interesu celine zato što je vlada koja je u pitanju „svetska", a ne „nacionalna". Zagovornici ideje svetske vlade ne žele da vide, dalje, značajan učinak suverenih nacionalnih država upravo u sprečavanju velike društvene i ekonomske nejednakosti koja ugrožava same temelje društvenih odnosa.

Zanimljivo je da predlozi za jedinstveno društveno i ekonomsko upravljanje čovečanstvom dolaze baš od pojedinaca iz najbogatijih zemalja sveta. Materijalno siromašniji, naprotiv, pod uslovom da pravilno shvataju nacionalni interes, dobro znaju da je najbolja brana ekonomskom podvlašćivanju upravo vlastita suverena država. Velika je nepoznanica šta bi u materijalnom pogledu pojedinci zaista dobili ostvarenjem zamisli o svetskoj državi.

Konačno, zagovornici svetske vlade i svetske države ističu još probleme zaštite životne sredine sa kojima „zastareli i nedelotvorni" sistem država ne može da izađe na kraj. Izazovima nekontrolisanog i neravnomernog uvećanja stanovništva, preteranog iscrpljivanja neobnovljivih izvora sirovina i ruda, zagađivanju vazduha, zemlje i voda, nestašicama hrane i energije, koji se pojavljuju istovremeno, može se, po mišljenju Ričarda Folka i njegovih istomišljenika, delotvorno odgovoriti samo naporom ujedinjenog čovečanstva.[206]

Uzgred, i ove razloge u prilog stvaranja svetske vlade su pre Folka isticali Tojnbi i Ikeda.[207] I u ovom slučaju se postavlja pitanje: koliko i da li uopšte sistem država utiče na rešavanje ili sprečavanje pomenutih pitanja (*mortal questions*)? Čovečanstvo je, kao celina, suočeno sa ovakvom vrstom izazova; u tom pogledu smo svi, zaista, „posada istog čamca". To, međutim, ne upućuje na zaključak da bi svetska vlada bila uspešnija u njihovom rešavanju. Upravo suprotno. I sam Folk, naglašavajući neodložnost rešavanja navedenih problema, u suštini brani sistem suverenih država. Treba pojasniti ovu protivrečnost kod Folka: države su već postigle uspehe u rešavanju pomenutih problema - jedino one imaju dragocena iskustva u tom pogledu i raspolažu potrebnim znanjima i materijalnim sredstvima da za kratko vreme, ukoliko za to postoji neophodna politička volja, učine odlučujuće korake. Sistem država nije uzrok, a još manje prepreka, rešavanju ovog skupa problema. Štaviše, dok god stvara uslove u kojima jača svest o zajedničkim interesima i vrednostima, potrebi

[206] Falk, Richard A., *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival, Random House, New York, 1971*, p. 98.

[207] Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*,...op. cit.

poštovanja zajedničkih pravila i ustanova međunarodnog poretka, za sistem država nema valjane zamene.[208]

Budući da su Folk i njegovi sledbenici, više od bilo koga u poslednje dve decenije, raspravljali o neminovnosti ustanovljavanja „novog svetskog poretka", doprinos ovih zagovornika „radikalnog mesijanskog modela,"[209] koji podrazumeva globalni centralizam kao osnovno načelo svetske političke organizacije čovečanstva je, između ostalog, i iz tog razloga nezaobilazan u izučavanju savremenih međunarodnih odnosa. Za razliku od tzv. realističkog pristupa, koji, u pogledu rasporeda moći, pretpostavlja postojanje sistema država čiji je stožer direktorijum ili koncert velikih sila, model tzv. centralizovanog upravljanja svetskim poslovima" se zasniva na postojanju osećanja zajedništva i jedinstva Čovečanstva uzetog u celini. Pojmu „zajedničkog interesa velikih sila" o kome govori Kisindžer,[210] Folk suprotstavlja „zajednički interes čovečanstva". U takvom svetskom poretku ostvariće se, po njemu, idealni odnosi opšteljudske zajednice: jedinstvo čovečanstva i jedinstvo života na Zemlji; održavanje kvaliteta okoline, uključujući kontrolisani rast stanovništva, racionalno korišćenje izvora i odlaganje otpada; donja granica blagostanja biće priznata kao pravo svim društvima i pojedincima; prvenstvo ljudskog dostojanstva, uključujući ljudska prava, prava na samostalnost grupa..., očuvanje različitosti jezika, verovanja i političkih ideologija; opšte učešće svih vlada i nevladinih činilaca, tako da međunarodni sistem bude „osetljiv" na sve svoje delove što bi, sve zajedno, uklonilo otuđenje.[211]

Da bi se sve ovo ostvarilo Folk je predlagao jačanje postojećih međunarodnih ustanova, a pre svega univerzalne međunarodne organizacije - UN i njenih specijalizovanih agencija, na račun sistema suverenih država. To što, uopšte, dopušta mogućnost postojanja država u svom globalističkom modelu govori, po našem mišljenju, o tome da je Folk imao i izvestan osećaj za „tvrdu" stvarnost međunarodnih odnosa. On, naime, zadržava „u igri" u ulogama „glavnih svetskih subjekata" pet najnaseljenijih država, koje zajedno sa predstavnicima regionalnih, kulturnih i etničkih udruženja, trans-

[208] Sličan stav zauzima i Hedli Bul u njegovoj već navođenoj knjizi *The Anarchical Society*,...

[209] Ibidem, p. 290.

[210] Graubard, Stephen, *Kissinger: Portrait of a Mind*, New York, 1973.

[211] Richard A. Falk, *This Endangered Planet*,...op. cit.

nacionalnim i multinacionalnim činiocima, obrazuju takav novi model univerzalne političke organizacije. Svi pobrojani subjekti, koji tvore ovakvu njegovu organizacionu zbrku, su, po Folku, istovremeno, i „lobističke grupe za pritisak u novom sistemu svetskog poretka."[212] Kada se, *in ultima analisi*, ostave po strani opšta mesta u modelu „globalnog centralizma" Ričarda Folka, u prvi plan dolazi priroda i način uspostavljanja jednog ovakvog svetskog poretka. Načelno, naravno, niko ne može da prigovori njegovom zalaganju za postizanje što veće saglasnosti svih subjekata „poretka" - pojedinaca, naroda, različitih nevladinih organizacija i udruženja...; u tom pogledu Folk obraća više pažnje na interese celine od npr., Kisindžera.[213] S druge strane, oba pomenuta predloga o „najboljem načinu uređenja međunarodnih odnosa" dolaze od pripadnika sveta bogatih i moćnih; dok Kisindžer skoro i ne pominje dve trećine siromašnog čovečanstva, dotle se Folk govori u njihovo ime.

Ovakva nastojanja globalista razmatrao je i indijski pisac Rajni Kotari (*Rajni Kothari*).[214] U svom delu „Koraci u budućnost" on analizira moguće, drukčije, obrasce opšteg političkog organizovanja u odnosu na sistem država, na jednoj, i svetsku vladu ili druge, najrazličitije globalističke modele centralističkog upravljanja, na drugoj strani. Kotari predlaže svetski sistem čiji bi osnovni delovi bili od dvadeset do dvadeset pet regionalnih federacija. „Njegov" model regionalnog organizovanja naroda i država preuzima ključne prednosti univerzalnih institucija u pogledu očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti, prevazilaženja društvenih i privrednih nepravdi, kao i uspešno upravljanje čovekovom okolinom - kako se one, inače, samoodređuju. Istovremeno, tvrdi ovaj vispreni Hindus, regionalizam sprečava nametanje prevlasti direktorijuma ili „koncerta" velikih sila nad ogromnom većinom „srednjih i malih" država. Potrebu regionalnog povezivanja malih i srednjih država Kotari je obrazlagao njihovom nemogućnošću da samostalno odbrane vlastitu nezavisnost i suverenost.

Štaviše, ističe Kotari, regionalne integracije predstavljaju doprinos miru, bezbednosti i saradnji i u globalnim razmerama. Iako je pitanje sistemsko-funkcionalističkog pristupa integracijama u

[212] Ibidem.

[213] Falk, Richard A., „What's wrong with Henry Kissinger' s Foreign Policy": in: *The End of World Order*,...op. cit, pp. 143-166.

[214] Kothary, Rajni, *Footsteps into the Future*, The Free Press, New York, 1974 .

međunarodnim odnosima već raspravljano, nije neumesno ponoviti: ne može se sporiti veliki doprinos miru, bezbednosti i raznovrsnim oblicima saradnje ukoliko se unutar pojedinih područja razvijaju odnosi društvenosti - osećanja zajedničkih interesa i vrednosti, poštovanja zajedničkih pravila i institucija koje ih pridržavaju; u suprotnom, svi nedostaci se sa globalnog samo „spuštaju" na regionalni nivo. Na isti način kao na svetskom nivou, tako i u regionalnim oblicima povezivanja može da dođe do ugrožavanja mira, bezbednosti i suvereniteta slabijih, čak i uspostavlianja prevlasti jedne države nad ostalim članicama regionalnog sistema... Treba kazati da regionalno udruživanje, uz razloge koje navode njegovi zagovornici, najčešće ima i neke druge ciljeve: stvaranje novog središta moći da bi se odgovorilo delotvorno izazovima drugih takvih centara. U pogledu načela sistema država, „regionalizam" samo smanjuje njegov broj članica, ali ga ne dovodi u pitanje. Kotari smatra da se regionalnim, „horizontalnim" udruživanjem uspešno izbegava „strukturalno nasilje" u globalnim odnosima; valja primetiti da i njegovo zalaganje za izgradnju jakog pojedinca proishodi iz baštine indijske filozofije nenasilja, ali i iz učenja slavnog istraživača mira Johana Galtunga.[215]

Pomalo idealistički ponesen, ovaj indijski istraživač je ispustio da uoči i istakne i neke negativne pravce razvoja svog modela „regionalnih federacija". Pre svega, nije predvideo skoro neizbežno prerastanje ovako zamišljenih regionalnih federacija u nova središta moći - svejedno, htele to njihove države članice ili ne, nadmetanje za planetarnu hegemoniju bi obuhvatilo sve „grupe moći" (*clusters of power*).[216] Nije ništa manja opasnost od uspostavljanja regionalnih imperija prevlašću najmoćnije države u takvoj „federaciji"; opravdan je, stoga, instiktivan oprez manjih i slabijih da se tešnje povezuju sa moćnijim susedima. Susedi su, naime, kako je to lucidno primetio još Kautilja, međusobno prirodni neprijatelji.

Kad je, primera radi, u pitanju zagovaranje direktorijuma ili koncerta velikih sila u učenju Henri Kisindžera, nema sumnje da iza načelnih teorijskih i moralnih razloga stoje i američki nacionalni interesi. Određene članice sistema, samo po merilu moći, na osnovu međusobne saglasnosti održavaju osnovne okvire poretka. Da bi

[215] Simić, Dragan R., *Pozitivan Mir*, Akademia Nova, Beograd, str. 69-89.

[216] Brzezinski, Zbigniew, „Power and Morality",...op. cit.

koliko-toliko moralno racionalizovao jedan ovakav model univerzalne političke organizacije, Kisindžer je uveo u svoje učenje „posebna prava i odgovornosti velikih sila za održavanje osnovnih okvira sistema". Nije teško videti da su, po takvoj zamisli, odnosi društvenosti, tj., poretka, mogli da se ustanove samo između najjačih - uzet u celini međunarodni sistem, čiji je stožer koncert ili direktorijum velikih sila, grubo zanemaruje interese i vrednosti većine naroda i država.[217]

[217] Kissinger, Henry A., *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.

Od međunarodnog sistema do globalnog poretka

Imajući u vidu odlike međunarodnog poretka koje ističu zagovornici različitih teorijskih pristupa - od „klasičnih" realističkih, preko liberalističkih, sve do alternativno-kritičkih - s jedne strane, i pod uticajem globalizacije izmenjene odnose na pozornici međunarodnog života posle Hladnog rata s druge strane, otvara se nekoliko nedoumica. Prvo, neophodno je razjasniti da li su globalizacijski talasi u svim njihovim vidovima ispoljavanja, bilo da su pretežno „zapadnjački" ili su zaista globalni po izvoru i obuhvatu, već proizveli takve posledice na osnovu kojih je opravdana tvrdnja kako je u naše vreme globalizacija tzv. definišuća odlika međunarodnog poretka?[218] Drugim rečima, suštinski je važno da se odgovori na pitanje da li je poredak hladnoratovskih bipolarnih odnosa zamenjen svojevrsnim poretkom globalizacije, ili danas imamo na delu međunarodni poredak globalizovanih država? Prethodno, treba izdvojiti i izučiti stalnosti i novine u međunarodnom poretku i svetskim procesima, kako bi se dobio odgovor na pitanje može li se kraj Hladnog rata smatrati i za početak izgradnje nekakvog poslevestfalskog sistema i poretka čije odlike nam još nisu sasvim poznate.

Promene su se dogodile unutar država, kao i u odnosima između država: štaviše, međunarodni sistem je pretrajao bez većih potresa promenu odnosa snaga krajem osamdestih i početkom devedesetih godina XX stoleća, dok je upravo napetost između države i društva u mnogim slučajevima uzrokovala i nasilne sukobe. Premda se može govoriti kako se društveni i, posebno, međunarodni poredak posle Hladnog rata iskazuju u mnogobrojnim vidovima koji ga odvajaju

218 Clark, Ian, „Globalization and post-cold war order", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization of World Politics - An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, pp. 560-575. (strana 562)

od odnosa prethodnog razdoblja (npr., kroz povećanu ulogu i značaj etniciteta, identiteta, religije, delatnosti nametanja i čuvanja mira, izvođenje tzv. humanitarnih intervencija, putem procesa složene međuzavisnosti i globalizacije, regionalizma, ekonomske tranzicije, demokratizacije, integracije, karakterišu ga još i terorizam, širenje oružja za masovno uništavanje, radikalne izmene postojećih režima, preteća klimatska i demografska kretanja,...), ipak nedostaje jedna suštinska odlika koja bi sintetički odrazila upravo njegov identitet.

Priroda poretka, društvenog, međunarodnog, svetskog ili globalnog sadržana je u odgovoru na pitanje: čiji poredak? Drugim rečima, do bića poretka dolazimo odgonetanjem ko su ili šta su njegove glavne jedinice, odnosno pravi stožeri. Premda se na prvi pogled čini kako je pitanje „čiji poredak?" skoro izlišno, odgovor na njega nije uvek jednostavan napor. Zabunu, između ostalog, stvara i veliki broj potencijalno protivrečnih ideja i razvijenih koncepata o poretku u kome živimo čiji su subjekti istovremeno države, ali i sve više pojedinci i drugi mnogobrojni nedržavni akteri. Zbog svega ovoga, i ne samo metaforički, međunarodni poredak država, posebno u nekoliko poslednjih decenija, sve dublje uranja u široku mrežu globalnog društva u nastajanju dobijajući pri tome amorfan oblik: uporedo postoje i bore se za pretežnost najmanje dva poretka – poredak čiji su glavni subjekti države i koji je oslonjen na ravnotežu snaga, polaran raspored moći (ne isključujući pri tome i hegemonsku i imperijalnu strukturu moći) i različite oblike kolektivne bezbednosti na jednoj strani, kao i svetski poredak sa pojedincima kao glavnim subjektima utemeljen u idejama, normama, vrednostima i institucijama koje ih pridržavaju, poredak ljudske bezbednosti i ljudskih prava, guste mreže globalnog upravljanja koji počiva na novom odnosu do tada preovlađujućeg političkog nad ekonomskim i okolinskim, na drugoj strani...

Premda zagovornici svetskog poretka i globalnog društva *in statu nascendi* daju prednost vrednostima pravde, blagostanja i ljudske emancipacije u odnosu na stabilnost i trajnost kojima pre svega teži međunarodni poredak država, postojanje makar kontura dva uporedna poretka bogatog Severa i siromašnog Juga, uz objektivno krnjenje suvereniteta ali i subjektivno dovodjenje u pitanje nezavisnosti i integriteta država i naroda voluntarističkim intervencionizmom, često protivreče baš vrednostima kojima se teoretičari liberalnog poretka s pravom diče.

Poglavlje III

STRATEGIJE I STRATEŠKO MIŠLJENJE U GLOBALIZOVANOJ SVETSKOJ POLITICI

Pojam strategije

Reč strategija je starogrčkog porekla: značila je u to vreme, i više od dva milenijuma ka savremenom dobu, isključivo veštinu vođenja rata - ratovodstvo. Premda su vojskovođe zapovedale vojskom ne samo u ratu, nego često i u miru, rat je svođen na upotrebu gole sile, a u potpunosti su previđane njegove odlike kao društvene pojave. Najpribližnije reči klasičnom značenjskom sadržaju pojma strategije su, pored veštine, još i umeće i zanat...na ovaj način razmišljajući, ukoliko prihvatimo da je strategija nauka, onda je to svakako nauka o ratu. Najstarije poznato delo koje promišlja strategiju se upravo i zove „Umeće ratovanja", kineskog mislioca Sun Cua.[1] Pored poklapanja sa ratovodstvom, strategija u užem smislu se bavi samo materijalnom stranom rata i u oštrom je protivstavu u odnosu na politiku.[2] Prema preovlađujućem shvatanju strategije danas, pravilnije bi bilo za ovakvo razumevanje upotrebe vojne sile govoriti samo kao o taktici, a ne o strategiji, pogotovu ne o tzv. „velikoj strategiji". Ovde imamo u vidu razlikovanje taktike, strategije i velike strategije kao svojevrsne fundamentalne politike nacije u učenju Lidel Harta.[3]

Žomini pravi slično, doduše dvočlano, razlikovanje između strategije kao „veštine vođenja rata po karti na čitavom ratištu, a taktika je veština vođenja borbe na zemljištu".[4]

---

1 Sun Cu Vu, *Umeće ratovanja*, Mono Manjana, Beograd, 2002.

2 O tome više u: Božić, Nemanja, *Posleratna globalna srategija SAD*, IMPP, Beograd, 1974, str. 11-39.

3 Liddell B. H. Hart, *Strategy*, London, 1967, p. 334-335.

4 Antoan de Žomini, B., *Pregled ratne veštine*, Vojno delo, Beograd, 1952, str.71.

Aron je, na svoj osoben istorijsko-sociološki način, istakao da je razvoj strategije, uostalom, i krenuo od užeg ka širem pojmu, tj., strategije čije je težište na pukoj primeni sile, sve do upotrebe sile zbog ciljeva koje je postavila politika. Jasno je, međutim, da osim *in ultima analisi* nije moguće odvojiti strategiju u njenom klasičnom značenju i politiku. Kisindžer izričito tvrdi da bi „odvajanje strategije od politike išlo na štetu obe strane."[5]

Strategija je, po našem mišljenju, po stepenu opštosti u odnosu na politiku zapravo taktika; nalazeći raspoložive načine i sredstva da ostvari ciljeve politike, strategija povratno ograničava njena stremljenja svodeći je i vraćajući u okvire realnog.

Odnos strategije i politike je, posebno od druge polovine XX stoleća, odnos napetosti i međusobnog uticaja i prožimanja. Danas je pretežnost ideje i politike, s jedne, nad materijalnim, taktikom i logistikom s druge strane tolika, da je ispravnije govoriti o ovom dijalektičkom jedinstvu kao o političkoj strategiji, nego o strateškoj politici; ipak, ni ove kovanice ne doprinose mnogo razjašnjavanju složenog i protivrečnog odnosa međusobnog dopunjavanja i isključivanja strategije i politike.

Iz do sada kazanog mogu se izdvojiti najvažniji sastavni delovi u ljudskoj delatnosti upotrebe vojne sile, kao i mišljenja koje takvu ukupnu društvenu aktivnost nastoji da tumači:

- na najnižem stupnju je *taktika* kao način upotrebe sile na bojnom polju, npr., u konkretnom sudaru vojski;
- *strategija* relativno samostalno „na mapi" pravi raspored poteza u čitavom ratu u okviru zadataka i ciljeva koje joj postavlja politika;
- kada strategija ide dalje i predviđa upotrebu svih izvora moći jednog društva za postizanje ciljeva koji nadilaze samo ishod rata, nego se bave i odnosima nastupajućeg mira, na delu je tzv. *velika strategija*.

Strategije se posle Drugog svetskog rata, po merilu prostornog obuhvata, a pre svega po sredstvima koje planiraju da koriste i ciljevima kojima teže, dele na *nacionalne* i *velike*, odnosno *globalne* strategije: sve države mogu imati, naravno, nacionalnu strategiju; samo velike sile čiji se uticaj i domašaj politike protežu na čitav svet

[5] Henry A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, Harper, New York, 1957, p. 422.

imaju vlastitu nacionalnu koja je istovremeno i globalna strategija. Ovde se očigledno pojavljuje nejasnoća koja se tiče odgovora na pitanje: mogu li male i srednje države da, premda je prostorni domašaj njihove politike ograničen, da imaju velike strategije, tj., da se bave ukupnom moći vlastitog društva i planiraju ciljeve „iza horizonta rata"?

Premda takve države ne zadovoljavaju sva merila koja je u svom određenju velike strategije postavio Bazil Lidel Hart, naše mišljenje je da svaka država kao i svaki narod imaju pravo i onda kada nemaju odgovarajuće izvore moći, da planiraju svoj položaj i pokušaju da ostvare ciljeve u „globalnoj budućnosti".

Sastavni delovi, najšire kazano strateške delatnosti, povremeno se teško raspoznaju upravo zbog velikog preklapanja njihovog sadržaja; ovde svakako treba dodati i činilac promena, u sferi materijalnog i u sferi ideja, kojima je pomereno težište sa taktike na strategiju, najposle na globalnu strategiju. Pojedinci često s pravom traže izlaz iz ove, povremeno prave terminološke džungle, kroz hijerarhizaciju nivoa delatnosti tako što se nadređeni nivo označava kao strategijiski, a podređeni u takvom relativnom odnosu se uzima za taktički nivo.

Pojam strategija je, pored suštinskih promena kroz vreme, doživeo i semantičke izmene. Stolećima je strategija, odnosno „generalsko umeće", bila potpuno usredsređena na uništenje protivnika tj., na funkcionalno i namerno nasilje u uslovima kada se samo pobeda računa; trebalo je da prođu milenijumi da ona nadraste ovakvu moralnu neosetljivost i prilagodi sredstva okolnostima novih društvenih i međunarodnih odnosa, opšteprihvaćenim etičkim i pravnim ograničenjima. Od gotovo isključivo vojnog pojma, strategija je posebno od kraja Drugog svetskog rata, nadišla i „progutala" rat, pokrivajući sve širu stvarnost. U institucionalnom pogledu, primera radi, strategija je iz generalštabova prešla u institute, na fakultetske katedre, u strategijske centre, ministarstva spoljnih poslova, vladine kabinete, obaveštajne službe, u privredu i u društveni život,...[6] Otuda se danas sve češće govori o *polistrategiji* koja, pored vojne strane u užem smislu, obuhvata i ostale dimenzije kao što su politička, ekonomska, diplomatska,... drugim rečima,

[6] O tome šire u: Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije i međunarodni odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2006, str. 7–25.

ovako proširena strategija se prožima sa spoljnom politikom i kao takva je nezaobilazna i u izučavanju međunarodnih odnosa.

Posebno je pojava nuklearnog oružja i sve opasnosti od njegove upotrebe u godinama ravnoteže straha (*Balance of Terror*), okupila sve misleće ljude iz različitih oblasti u naporu da delotvorno odgovore izazovima toga vremena. Bofr je imajući u vidu ovakva kretanja tvrdio da strategija može da postane nauka, sistem znanja i metod mišljenja, kao i da je poput svojevrsne naučne discipline i „dijalektike volje", neophodna podjednako državnicima, vojnicima, diplomatama, istoričarima i istraživačima međunarodnih odnosa i svim onima koji, po njemu, pokušavaju da deluju, razmišljaju ili naknadno analiziraju međunarodna zbivanja.[7]

Ovako široko zanimanje za upotrebu vojne sile za političke ciljeve, kako se, inače, najčešće određuje strategija, zbog sveopšte opasnosti od totalnog rata uz korišćenje oružja za masovno uništavanje, a još više usled povezanosti strategije sa nizom drugih društvenih i prirodnih disciplina (opravdanije je postaviti pitanje koje discipline nisu u vezi sa strategijom, nego koje jesu!), doprinelo je da su vodeći mislioci u strateškom polju u vreme Hladnog rata dolazili uglavnom izvan vojnih krugova: od matematičara i fizičara, do sociologa, istoričara i ekonomista,...Primera radi, Herman Kan (*Kahn*) je fizičar, Tomas Šeling (*Thomas Schelling*) je ekonomista, Bernar Brodi (*Bernard Brodie*) je politikolog, Albert Volšteter (*Wohlstetter*) je matematičar, a Henri Kisindžer (*Henry Kissinger*) je po obrazovanju istoričar,..., Rejmon Aron je, takodje, bio istoričar, ali i sociolog, politikolog, strateg,...

Kad je reč o samom predmetu izučavanja, treba kazati da strategijske studije, ukoliko izuzmemo njihovu usredsređenost na ulogu vojne sile, „parazitiraju" na građi koju preuzimaju u vidu ideja i zamisli iz većeg broja drugih veština, disciplina i nauka. Još je u prvoj polovini XIX stoleća Klauzevic istakao da strategija u svom sastavu ima nekoliko činilaca: moralni, fizički, matematički, geografski i statistički,...[8] Sve to ukazuje i na potrebu, da se kao takva, mora interdisciplinarno i multidisciplinarno izučavati. Na sličan način, više od jednog veka kasnije, ser Majkl Hauard (*sir*

[7] Andre Bofr, *Uvod u strategiju*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968, str. 20.

[8] Carl von Clauzewitz, *On War*, Princeton University Press, Princeton, 1976, p.178.

Michael Howard) navodi socijalnu, logističku, operativnu i tehnološku dimenziju strategije.[9]

Ovakvo mišljenje o širokom, složenom i prožimajućem karakteru strategije u njenim mnogobrojnim dimenzijama još detaljnije je razradio Kolin Grej (*Colin Gray*) u studiji „Moderna strategija." Grej u navedenom delu raspravlja o „tri glavne kategorije (Ljudi i politika, Priprema za rat i Odgovarajući rat) i sedamnaest dimenzija strategije." Pod naslovom „Ljudi i politika" naglasak stavlja na ljude, društvo, kulturu, politiku i etiku; „Pripreme za rat" uključuju ekonomiju i logistiku, organizaciju, vojnu administraciju, informisanje i obaveštajnu delatnost, stratešku teoriju i doktrinu i tehnologiju; najposle, dimenzije tzv., odgovarajućeg ili pravog rata su vojne operacije, komanda, geografija, frikcija, protivnik i vreme.[10] Uzgred, sve napred rečeno o kategorijama, dimenzijama, činiocima i sastavnim delovima strategije opravdava Klauzevicovu tvrdnju kako je „sve u strategiji veoma jednostavno ali to ne znači i da je sve veoma lako".

[9] Michael Howard, „The Forgotten Dimensions of Strategy", *Foreign Affairs* 57, Summer,1979, pp. 976-86.

[10] Colin S. Gray, *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford 1999, pp. 23-47.

Sun Cu Vu

„O životu Sun Cua ne znamo ni jednu jedinu istorijsku činjenicu. Premda je verovatno bio dvorski službenik u Kini u 4. veku pre nove ere, moguće je da takav čovek uopšte nije postojao. *Umeće ratovanja* je možda skupljena mudrost mnogih koji su iskusili nerede i haos doba „zaraćenih država" pre vladavine Hana u 3 veku pre Hrista. Ma šta bilo tačno, *Umeće ratovanja* nije toliko vodič kroz vojne veštine koliko filozofsko delo pisca koji rat poznaje iz prve ruke i mrzi ga, premda shvata nesrećnu potrebu za njim.

U bitke „zaraćenih država" bili su uključeni strelci, bojna kola i pešaci. Oni su formirali stotinama kilometara dugačke linije koje su savladavale brda i doline. Pohodi bi digli na noge desetine hiljada ljudi, profesionalnih vojnika i regruta. Patnje su tu bile strašne. Ako dakle, neki od Sun Cuovih saveta zazvuči ekstremno, pogotovo oni koji se tiču špijuna, to zato što iz vlastitog iskustva zna da su ekstremne mere tako često potrebne da bi se sprečio rat, a da se ne dovede u pitanje lična čast.

Sun Cu objašnjava kako se u ratu nikada ne smeju boriti „najviši zvaničnici" budući da početak bitke znači promašaj politike. Kao što je i Klauzevic ponovio 2300 godina nakon njega, rat je neželjen, ali ponekad neizbežan produžetak politike. *Sun Cu primećuje kako je najbolji način da se izbegne rat – taj nasilnički rezultat neuspešne politike – misliti strateški* (podvukao D. S.). Strateški slediti vlastiti interes nije hladan i nemoralan nauk, već moralni čin onoga ko poznaje strahote rata i traži način da ih izbegne."

Umeće ratovanja, odlomci

Poglavlje 1

Rat je od suštinskog značaja za državu – to je područje smrti i života, staza opstanka i propasti, i stoga se mora što bolje proučiti.

Pod područjem se podrazumeva lokacija, mesto na kome se vodi oružana borba – steknete li prednost, preživećete; izgubite li prednost, umrećete. Stoga se rat naziva područje smrti i života. Pod stazom se podrazumeva sposobnost prilagođavanja situaciji i sposobnost ostvarivanja pobede – ako je sledite, preživećete; ako skrenete s nje, čeka vas propast...

Ako je vaša strategija mudra i obuhvatna, vaši proračuni će vam obezbediti pobedu, pa ćete moći da pobedite pre nego što ste i počeli da

se borite. Ako je vaša strategija plitkoumna i kratkovida, vaši proračuni neće vam biti od veće koristi, pa ćete izgubiti pre nego što je borba i započela. Zbog toga se kaže da pobednici pobeđuju pre nego što krenu u rat, dok poraženi prvo idu u rat pa tek onda pokušavaju da pobede...

Poglavlje 2

Ako se koristite neprijateljem da biste porazili neprijatelja, bićete jaki ma kuda da krenete.

Prema tome, u ratu nije važna upornost, već pobeda.

Upornost se ne isplati. Vojska je poput vatre – ako je ne ugasite, goreće dok se sama na ugasi.

Na osnovu toga bivamo svesni činjenice da se u rukama vojskovođe nalaze životi ljudi i sudbina nacije.

Poglavlje 3

...Uopšte uzevši, u ratu je bolje pokoriti neku zemlju netaknutu negoli je uništiti. Bolje je zarobiti neprijateljsku vojsku bez ikakvih žrtava s njihove strane negoli je uništiti. Bolje je naterati neprijateljske divizije, bataljone i druge jedinice da se predaju bez borbe negoli ih uništiti.

Vei Laoci je rekao: „U ratu morate proceniti svoje protivnike; morate ih naterati da izgube samopouzdanje i orijentaciju tako da njihova vojska, i pored toga što je netaknuta, postane beskorisna – tako se pobeđuje u skladu s taoom. Ako uništite neprijateljsku vojsku i pobijete njihove generale, zaposednete bunkere, sakupite rulju i porobite neprijateljsku državu, biće to pobeda uz pomoć gole sile."

Prema tome, nije najveće umeće uvek pobeđivati u bitkama – najbolje je pobediti neprijatelja bez borbe. Najbolje vojskovođe napadaju na neprijateljevu strategiju. Najbolji sledeći izbor je da se neprijatelj odvoji od svojih saveznika. Treći najbolji izbor je da se udari na neprijateljsku vojsku.

Nije dobar onaj general koji teži tome da se iskaže u borbi i svoje vojnike bez razmišljanja šalje u okršaj. Povodom toga jedan čuveni car i vojskovođa je rekao: „Onaj ko se bori za pobedu golim mačevima, nije dobar general."...

Dakle, rečeno je da onaj ko poznaje svoga neprijatelja i poznaje samoga sebe, neće biti ugrožen ni u stotinu bitaka. Onaj ko ne poznaje svoga neprijatelja a poznaje sebe, imaće podjednake izglede i za pobedu i za poraz. Onaj ko ne poznaje ni svog neprijatelja ni samoga sebe, biće poražen u svakoj bici.

Poglavlje 4

Nije potrebna velika snaga da bi se podiglo paperje, nije potreban oštar vid da bi se razlikovalo sunce od meseca, nije potreban oštar sluh da bi se čula grmljavina.

Ono što svi znaju, ne zove se mudrost; pobeda nad drugima golom snagom borbe ne smatra se pozitivnom osobinom...

Poglavlje 8

Postoje staze kojima ne treba ići, vojske koje ne treba napadati, utvrđeni gradovi koje ne treba opsedati, teritorije za koje se ne treba boriti, naređenja vladara koja ne treba slušati...

Poglavlje 9

U ratu nije uvek korisno biti jači, oslanjati se samo na vojnu snagu; dovoljno je da konsolidujete svoje snage, procenite protivnike i okupite ljude. To je sve. Individualci bez strategije koji neozbiljno shvate protivnike, neizbežno će dopasti u tuđe zarobljeništvo.

Ako nemate prvobitan plan i zamisao, već se oslanjate samo na svoju hrabrost, lakomisleno potcenjujući svoje protivnike i ne uzimajući u obzir konkretnu situaciju, sigurno ćete dopasti u ruke neprijatelju. (...)

Kada se pokrene velika vojska i rat oduži unedogled, država će osiromašiti a narod će biti iscrpljen. Nije čovečan onaj ko se prvo ne obavesti o stanju prilika u neprijateljskoj vojsci i ko svoje obaveštajce dobro ne nagradi. Takvi generali nisu sposobni da vode vojsku i služe svojoj državi. Oni se ne odlikuju osobinama koje su potrebne da bi se ostvarila pobeda. Pametan vladar i mudar general pobeđuju uz pomoć valjane obaveštenosti i dobrog predviđanja. Predviđanje nije dar koji dolazi s neba niti na osnovu ranijih primera ili putem proračuna. Predviđanje se izvodi na osnovu podataka do kojih dolaze oni koji dobro poznaju prilike neprijatelja....

Svaki problem, da bi se rešio, zahteva odgovarajuće predznanje...

Kautilja (*Čanakja*)

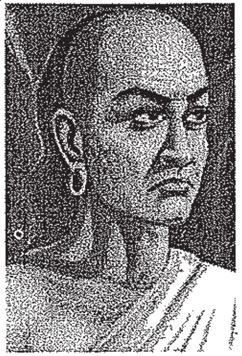

„Tokom ova dva veka (reč je 5. i 4. vek pre nove ere - prim. aut.) došlo je do mnogih promena u Indiji. Već odavno su razni procesi išli na to da dovedu do rasnog spajanja i do stapanja malih država, kraljevstava i republika; osećala se stara težnja da se izgradi jedinstvena centralizovana država, a iz ovoga je poniklo jedno vrlo snažno i razvijeno carstvo. Invazija Aleksandra Makedonskog na severozapad podstakla je najzad ovaj razvoj, i tada su se pojavila dva značajna čoveka koji su se koristili ovim promenama prilika i formirali ih po svojoj volji. Ti ljudi bili su Čandragaupta Maurja i njegov prijatelj, ministar i savetnik braman Čanakja (Kautilja — *prim. aut.*). Oni su dobro sarađivali. Obojica su bili izgnani iz moćnog nanda kraljevstva Magadha, čija je prestonica bila u Pataliputri (sadašnja Patna); obojica su otišli u Taksilu na severozapad i došli u dodir sa Grcima Aleksandra Makedonskog. Čandragupta se sreo i sa Aleksandrom; on je čuo o njegovim osvajanjima i slavi i razdirala ga je težnja da ga nadmaši. Obojica su posmatrali i spremali se; kovali su velike i smele planove i čekali trenutak da ih ostvare.

Čim su došle vesti o Aleksandrovoj smrti u Vavilonu 323. godine pre n. e., odmah su Čandragupta i Čanakja podigli stari a ipak uvek novi vojni poklič nacionalizma i pokrenuli narod protiv stranih osvajača. Grčki garnizon je isteran i Taksila zauzeta. Apel na nacionalna osećanja doneo je saveznike Čandragupti i on je sa njima maršovao preko severne Indije na Pataliputru. Dve godine posle Aleksandrove smrti, ova varoš i kraljevstvo bili su njegovim rukama a Maurja carstvo bilo je osnovano.

Aleksandrov general Seleuk, koji je posle smrti svoga gospodara nasledio zemlje od male Azije do Indije, pokušao je da obnovi svoju vlast u severozapadnoj Indiji i sa vojskom je prešao reku Ind. Bio je potučen i primoran da ustupi deo Avganistana, do Kabula i Herata, Čandragupti koji se oženio Seleukovom ćerkom. Osim južne, Čandraguptino carstvo obuhvatalo je celu Indiju, od Arapskog mora do Bengalskog zaliva, a prostiralo se na sever do Kabula. Prvi put u toku pisane istorije pojavila se jedna prostrana centralizovana država u Indiji. Varoš Pataliputra bila je prestonica ovog velikog carstva.

Kakva je bila ova nova država? Srećom, imamo potpune i indijske i grčke podatke. Megasten, ambasador poslat od Seleuka, ostavio je neke

zapise; ali još važnije delo savremenika Kautilje *Arthašastra*, nauka o upravljanju (nauka o politici - prim. aut.) ... Kautilja je drugo ime za Čanakju, i tako imamo knjigu koju nije napisao samo veliki naučnik već i čovek koji je igrao istaknutu ulogu u osnivanju, širenju i očuvanju carstva. Čanakju su nazivali indijskim Makijavelijem i ovo poređenje je donekle opravdano. Ali on je bio u svakom pogledu veća ličnost, i po intelektu i po aktivnosti. On nije bio običan sledbenik jednog kralja, skroman savetodavac svemoćnog cara. On je prikazan u Mudra - Rakshasa, starom indijskom komadu iz tog vremena. Smeo i zagonetan, gord i osvetoljubiv, nemilostiv za nanete uvrede, ne zaboravljajući nikada svoj cilj, koristeći se svim sredstvima da zavara i porazi neprijatelja, on je držao sve uzde carstva u svojim rukama i gledao je na cara više kao na voljenog učenika nego kao na gospodara. Prost i jednostavan u svome životu, nezainteresovan za pompu i ceremonijal visokog položaja, pošto je iskupio svoju obavezu i ispunio svoj cilj, želeo je da se povuče, kao braman, u život razmišljanja.

Nije bilo ničega pred čim bi Čanakja ustuknuo da bi postigao cilj; bio je beskrupulozan, a ipak dovoljno mudar da zna da ako sredstva nisu prikladna da će i sam cilj trpeti. Kažu da je on, davno pre Klauzevica, rekao da je rat samo nastavljanje državne politike drugim sredstvima. Ali, on dodaje, rat mora uvek da služi većim političkim ciljevima, a ne da postane samome sebi cilj; državnik uvek mora da od rata očekuje nešto bolje za državu a ne samo poraz i uništenje neprijatelja. Ako rat upropasti obe strane, to onda znači potpuni neuspeh državničke veštine. Rat mora da se vodi oružanim snagama, ali ono što je mnogo važnije od snage oružja, to je visoka strategija koja potkopava neprijateljski moral i razara njegove snage i dovodi ga do propasti, ili bar na ivicu propasti, još i pre oružanog napada. Iako je Čanakja bio beskrupulozan i neumoljiv u ostvarenju svoga cilja, on nikada nije zaboravljao da je bolje pridobiti nego slomiti mudrog i ponosnog neprijatelja. Njegova krajnja pobeda bila je zadobijena time što je u redove neprijatelja posejao neslogu, a u samom trenutku pobede, on je, kako kaže priča, nagovorio Čandraguptu da bude plemenit prema svome suparniku. Kaže se da je sam Čanakja predao obeležja svoga visokog dostojanstva ministru protivnika, jer su ga njegova mudrost i odanost starom vladaru duboko uzbudile. Tako se priča ne završava gorčinom poraza i poniženja, već pomirenjem i postavljanjem čvrstih i trajnih temelja državi koja nije samo potukla već i pridobila svog glavnog neprijatelja...

„Neznalica se oslanja na proviđenje, on uvek gleda ka zvezdama za pomoć umesto da se osloni na samog sebe."

...

„Artašastra, najviši domet indijske političke misli koji je sačuvan za potonje vekove, iako napisana još pre dve hiljade i trista godina, nije do danas izgubila svoj značaj. Ona je predstavila u svom sjaju, prvog, vrsnog politikologa za koga istorija zna; Kautilji, je naime, pošlo za rukom da, uprkos tome što versko prožima svako mišljenje toga vremena u Indiji, razvije naučno vredan, teorijski sistem međudržavnih i međunarodnih odnosa. To je prva razrađena i zaokružena teorija međudržavnog sistema. Premda ni Kautiljino mišljenje nije lišeno velikog udela religije i filozofske opširnosti, ovaj oštroumni posmatrač i neposredni učesnik u međudržavnim odnosima uspeo je da izgradi sveobuhvatno, opštevažeće političko učenje nperolazne vrednosti...

Kautilja smatra da je politika ljudska delatnost koja teži ostvarenju opšteg dobra; u njegovom shvatanju politika je lišena etičke dimenzije i svedena na goli, interesni odnos moći. Sve njene procese i odnose Kautilja posmatra kao odnose nadmoći, jednakosti i podređenosti. Aksiološki cinično zvuči njegov iskaz da je „snaga moć a sreća cilj". Kad se radi o odnosima država, Kautilja ih naziva „ribljom politikom", po neumitnosti da velike ribe gutaju male. Skoro dve hiljade godina pre oca moderne nauke o politici, Makijavelija, Kautilja je strgao sa političke delatnosti odore morala, prava i u mnogo manjoj meri religije i pokazao ono što ona jeste, a ne ono što bi trebalo da bude. Povremeno, on izražava i preovlađujuća shvatanja međudržavne politike iz indo-arijanskog razdoblja koja se, u osnovi, svode na odnose borbe za moć. Otuda, npr., njegov jednostavan i jezgrovit savet koji se zasniva isključivo na sameravanju moći: „Vladar koji je slabiji treba da zaključi mir, a kada je jači da vodi rat sa drugim kraljem". Doduše, stvarnost ondašnjih međudržavnih odnosa nije davala osnov za drugačije razmišljanje: zakrvljene mnogobrojne državice indijskog potkontinenta poznavale su, uglavnom samo dva krajnja vida međunarodnih odnosa: rat i mir pri čemu je npr., prvi sused smatran za prirodnog neprijatelja. Kad se sve napred rečeno ima u vidu, onda je jasno da se takvi međusobni odnosi mogu uskladiti samo kroz neki od oblika ravnoteže snaga. Kautilja je prvi poznati politički mislilac koji je iz ondašnje zbilje međudržavnih odnosa izlučio originalan teorijski pojam ravnoteže snaga (*mandala*) i izložio ga u vidu tzv. Doktrine krugova država. Krugovi država su, današnjim jezikom kazano, svojevrsni među-državni sistem ili prema drugima, međunarodni poredak - neki bi čak rekli, međunarodna zajednica. Temelj čitave Kautiljine teorijske građevine „krugova država" usredišten je tzv. Prvom krugu; sačinjavaju ga, dalje, ukupno četiri kruga i dvanaest vladara (kraljeva); svaki od njih se odlikuje sa po pet oznaka suverenosti, što u konačnom zbiru čitavog teorijiskog sistema krugova država daje sedamdeset dva činioca.

Četiri vladara oko kojih se obrazuju krugovi država, kazano pojmovima Kaplanove teorije međunarodnog sistema, predstavljaju neku vrstu „esencijalnih aktera". Prvi krug sačinjavaju država onog „kralja koji želi pobedu" (*vijigisu*); potom, sused njegovog suseda koji mu je, s obzirom da mu je prvi sused prirodni ili stečeni neprijatelj, prirodni saveznik (*mitra*) i treća država prvog kruga je sused saveznika njegovog neprijatelja, tj., saveznik njegovog prijatelja (*mitra - mitra*).

Drugi krug država sa, takođe, tri člana obrazuje se oko vladara koji je prirodni neprijatelj, (*ari*) „kralja koji želi pobedu". Sačinjavaju ga po istom kriterijumu, vladar saveznik i prijatelj vladara saveznika. I u ovom slučaju je, razume se, svaki sused prirodni neprijatelj, a sused neprijatelja je, sledeći takvu logiku, prijatelj ili saveznik državi oko koje se obrazuje „krug država". Politička istorija međudržavnih odnosa, inače, poznaje veliki broj slučajeva u kojima su se savezi sklapali između udaljenih država s namerom da se porazi zajednički neprijatelj koji je, zapravo, prostorno između saveznika.

Treći krug se obrazuje oko „kralja posrednika" (*madhyama*), tj., vladara čija se država nalazi blizu teritorija „kralja koji želi pobedu" i njegovog „prirodnog neprijatelja". „Kralj posrednik", po Kautilji, može da čini usluge dobre volje, miri i pomaže dvojici prethodno pomenutih suverena, ili da im se u slučaju potrebe, odupre.

Četvrti poslednji krug u Kautiljinom teorijskom sistemu ravnoteže snaga, ima kao svoje središte državu tzv. „neutralnog kralja" koji je veoma moćan i u stanju je da pomogne pojedinačno ili zajedno „kralju pobedniku" i „kralju neprijatelju" ili, da im se na isti način odupre. Za razliku od „kralja posrednika", njegova teritorija je udaljena od država koje obrazuju prva dva kruga, pa verovatno zato Kautilja ovaj krug država označava kao neutralni.

U duhu krajnjeg realizma u Artašastri se savetuje vladaru da neprijatelja napadne svaki put kad je ovaj u nevolji, a kada ima malo pomoći od prijatelja ili je prepušten sam sebi, treba ga, izričit je Kautilja, potpuno uništiti ili što više oštetiti i oslabiti...

Pored raspravljanog teorijskog sistema snaga pod imenom „krugovi država" (*mandala*), ovaj umni Arijanac je napravio i podelu spoljnopolitičkih sredstava i postupaka koji su, uz manje dopune, sadržinski, primenjivi i u analizi današnjih međunarodnih odnosa. Reč je o sledećim spoljnopolitičkim sredstvima i postupcima: mirenje (*sama*); darovi (*dana*); rasprava (*bheda*) i kazna (*danda*), Kautilja, dalje, razlikuje šest vrsta spoljne politike pri čemu mir smatra kao samo jedno od mogućih stanja. Svi ostali tipovi su svojevrsna priprema za rat ili samo vođenje rata: mir je jasan i očigledan, smatra Kautilja, dok je rat složen i visoko razvijen. Pored mira (*sandi*), može da se govori i o ratu (*vigraha*), poštovanju neutralnosti (*asana*), pripremi za rat (*yana*), savezu (*samsraya*) i, sklapanju mira s jednom i vođenje rata s drugom državom."

Tukidid

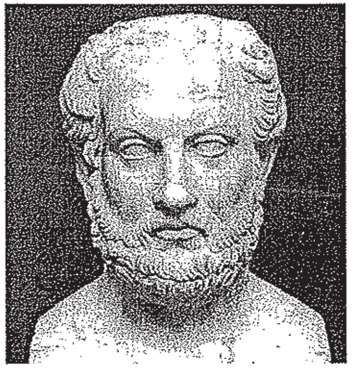

„Život Tukidida, najvećeg istoričara u starini i prvog čuvenog atinskog proznog pisca, malo nam je poznat. Najvažniji izvor za njegov život jeste samo njegovo delo... Tukidid je rođen u atičkom selu Hablimuntu kod Falera... Otac mu se zvao Olor, što osim grobnog natpisa potvrđuje i sam Tukidid kad kaže „Tukidid, Olorov sin, koji je ovo napisao"...

Na pitanje kad se Tukidid rodio nije lako dati odgovor. Po jednoj vesti istoričarke Pamfile, bilo mu je u početku Peloponeskog rata četrdeset godina... Ostaje najvažnije ono što kaže sam Tukidid: „Živeo sam za celo vreme Peloponeskog rata u takvoj dobi da sam mogao opažati i trudio sam se da sve tačno doznam". Otuda se vidi da u početku tog rata nije više bio sasvim mlad čovek. Godine 424/3 Tukidid je bio strateg, što kaže i sam. Tada mu je moralo biti bar trideset godina, jer toliko je propisano za strategiju. Prema tome rodio se malo pre 454. godine ... Kao učitelje Tukididove Markelin spominje filosofa Anaksagoru i besednika Antifonta, ali je najviše uočljiv uticaj koji je sofistika izvršila na oblike njegova mišljenja i izražavanja. Razume se samo po sebi da je Tukidid kao sin imućne kuće mogao steći sva znanja svoga vremena, ali je opet karakteristično za njega da on od utisaka što ih je njemu ostavio atinski duhovni život ne spominje mnogo. Jer njega istoričarem nije napravila samo njegova atinska obrazovanost nego i politički život njegova vremena. Godine 430. stradala je Atina od kuge, koja je trajala dve godine. Strašnu bolest Tukidid opširno i živo opisuje, a na kraju glave 48. kaže: „ja ću reći kako je ona tekla, i po čemu bi je ko, ako bi se jednom povratila, veoma lako mogao poznati, to ću razložiti. Jer sam i sam oboleo, a video i druge da od nje boluju.".

Osme godine Peloponeskog rata bio je Tukidid *strateg*. To je najvažnija služba što je Atinjanin mogao imati. Stratezima je za vreme Prvog pomorskog saveza poverena cela ratna uprava, pa su oni postali stvarni rukovodioci atinske države. Perikle je kao jedan od njih bio na čelu Atine. Oni su imali pravo sazivati Narodnu skupštinu, upravljali su mobilizacijom, starali se za snabdevanje vojske, vodili brigu oko trijerarhije i ratnoga poreza i, najzad, predstavljali državu kod pregovora s drugim državama. Tukididu kao strategu i komandantu mornarice bilo je povereno vođenje operacija na tračkoj obali. O toj službi govori i sam u

knj. IV 104-107. Spartanski vojvoda Brasida, s kojim se nijedan tadašnji Atinjanin nije mogao meriti u hitrini i neobičnoj političkoj umešnosti, udario je na Amfipolj, najvažniji atinski posed na Halkidičkom poluostrvu, i Eukle, komandant Amfipolja, pozove u pomoć Tukidida, koji je tada, tj. zimi god 424/3, sa sedam trijera bio u luci grada Tasa na ostrvu istog imena. Ali ovome nije pošlo za rukom da grad spase, jer je prekasno stigao; grad se predao pre nego je Tukidid prispeo. Za to je Tukidid bio prognan. Da li je doista bio kriv ili ne, ne može se znati. O tome događaju sam on kaže: „I dogodilo mi se da sam bio prognan iz otadžbine dvadeset godina pošto sam u Amfipolj bio poslan kao strateg, i kako sam zbog progonstva pohodio bojišta jedne i druge strane, a naročito peloponeska, mogao sam u miru koješta opažati." Gde je Tukidid vreme progonstva proveo, nije poznato...Po sopstvenoj gore navedenoj izjavi Tukidid je živeo u progonstvu dvadeset godina, dakle od godine 424/3 do 404/3, a ove godine, na predlog nekog Enobija, pozvan je u otadžbinu, što spominje Pausanija.... Koliko je Tukidid posle povratka živeo, ne zna se... Ni kakvom je smrću umro ne zna se pouzdano. Pausanija kaže da je bio ubijen iz potaje kad se vraćao kući. Da je bio ubijen kad se vratio iz progonstva, spominje i Markelin. Naposletku, nasilnu smrt u Skaptehili spominje i Plutarh. Nije poznato da li se vest o nasilnoj smrti osnivala na kakvoj stvarnoj podlozi ili je postala kombinacijom kao objašnjenje zato što se Tukididovo delo najedared prekida: osma knjiga nije definitivno redigovana. Što se čini da je ta knjiga doterana tumačeno je i time da ju je Tukidid pisao bolestan. Da Vilamovic misli da je Tukidid umro u Makedoniji... Ali meni se čini da je verovatniji suprotan zaključak R. Šola: Tukididov grob je bio u Atini, tu je, dakle, Tukidid i umro."

Izvor:

Đurić Miloš N., *Istorijski izvori - istorija i filosofija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, str. 241-244.

Kaplan Robert D., *Ratnička politika*, Epifanija, Zagreb, 2003, str. 44-45.

Nehru Džavaharlal, *Otkriće Indije*, Rad, Beograd, 1984, str. 109-111. i str. 145.

Simić Dragan R., *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 35-38.

Sun Cu, *Umeće ratovanja*, Mono Manjana, Beograd, 2002.

Određenja strategije i razvoj strateškog mišljenja

Premda je i sam učinio dragocene napore u pogledu primene naučne metodologije u izučavanju strategije, zalažući se za njeno prerastanje iz veštine i vojničkog umeća i zanimanja samo za taktiku i tehnologiju u „pravu" društvenu nauku, Bernar Brodi je u članku iz 1949. godine pod naslovom „Strategija kao nauka" ustvrdio da strategija, čak i kad primenjuje rigoroznije, sistemske analitičke postupke, ipak treba da bude „instrumentalna nauka za rešavanje praktičnih problema".[11]

Većina autora, teoretičara i praktičara iz ove oblasti, slaže se u oceni da je strategija pre svega vid pragmatične i praktične delatnosti, a da je teorija strategije zapravo teorija akcije.

Ovakav stav je najsažetije iskazao upravo Brodi tvrdnjom kako je teorija strategije teorija akcije.[12] Najopštije, strategija treba da odgovori na pitanje „kako da se nešto uradi?"; drugim rečima, ona je neka vrsta uputstva za delotvorno ispunjavanje postavljenih ciljeva. Može se smatrati uspešnom samo onda kada su njeni glavni ciljevi ostvarljivi i ostvareni: ovako široko određena strategija i strateško mišljenje se odnose na gotovo sve vrste pojedinačnog i kolektivnog delanja. Ne treba da čudi što je ovaj pojam, kao što smo videli, davno napustio samo vojno i usko političko područje upotrebe i ušao u svakodnevni govor. Primera radi, o različitim strategijama postizanja željenih ciljeva, što pokazuju i mnogobrojni primeri iz života, češće govore pojedinci, nego što državni zvaničnici predstavljaju i obrazlažu „strateške zamisli" koje su u osnovi delovanja u pojedinim društvenim sferama (političkoj, bezbednosnoj, ekonomskoj, kulturnoj, ekološkoj,...).

[11] Bernard Brodie, *„Strategy as Science"*, *World Politics* 1, July, 1949, pp. 467-510 (citat je sa strane 486.)

[12] Bernard Brodie, *War and Politics*, Macmillan, New York, 1973, p. 452.

Videli smo da se u svom najstarijem značenju u antičkoj Grčkoj strategija poistovećivala sa veštinom vođenja rata, ratovodstvom, ili tzv. generalskim umećem. Savremena određenja strategije, počev od XVIII stoleća do danas, ističu i druge činioce i odnose koji ulaze u sadržaj i obuhvat ovog pojma sa dugom istorijom. Upravo zato što po najrasprostranjenijem uverenju, strategija treba da obezbedi most između vojnih sredstava i političkih ciljeva, svima koji žele da uspešno misle u strateškom ključu neohodna su istovremeno znanja o zakonitostima politike i političkog procesa, kao i valjano poznavanje vojnog umeća. U tom smislu, Bets (*Richard Betts*) ističe da je „nemoguće razumeti podsticaje i izbore koji dolaze iz političke dimenzije rata i mira bez razumevanja ograničenja i prilika vojne dimenzije."[13]

Pregledom poznatih određenja strategije, pored sličnosti, mogu se uočiti i značajne razlike na osnovu kojih se pouzdano može pratiti razvoj strategija i strateškog mišljenja ali i tehničko-tehnološki napredak, novine u vojnim doktrinama, promene u društvenim i međunarodnim odnosima,... Dalje, prevelika i još više preširoka upotreba pojma strategija zapravo je zamaglila njegov osnovni značenjski sadržaj, te je potreba jednog ovakvog pregleda znatna. Možda je ponovno izoštravanje predmetnog i značenjskog jezgra strategije neophodno najviše zbog toga, što se često ne pravi valjano razlikovanje i hijerarhizacija između, primera radi,

1. ukupne strategije društvenog razvoja/ili razvoja jednog društva,
2. spoljnopolitičke strategije,
3. strategije nacionalne bezbednosti i
4. strategije nacionalne odbrane.

I najposle, usaglasiti sve različite strategije jednog društva sa njegovim nacionalnim interesima...svejedno da li te interese smatramo za „objektivno" date ili „subjektivno" postavljene.[14]

Najpoznatiji raniji pokušaji određivanja strategije uglavnom je svode na vezu vojne sile i ciljeva rata; ne razlikujući se u osnovi od svojih kineskih i grčko-rimskih uzora, Klauzevic, Moltke, Hart (*B. H.*

[13] Richard K. Betts, „Should Strategic Studies Survive", *World Politics Vol.* 50, No. 1, October 1977, pp. 7-33. (citat je sa strane 25.)

[14] O zamisli nacionalnog interesa šire u: Andreja Miletić, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, Savremena administracija, Beograd, 1978.

Liddell Hart) i Bofr (*Andre Beaufre*), primera radi, određuju strategiju u vojnim pojmovima, posredno nagoveštavajući njen nezaobilazni politički karakter: doduše, u Hartovoj defniciji se ne pominju ciljevi rata, nego upravo „politički ciljevi"; u pogledu naglašavanja upotrebe vojne moći nema razlike između njega, Klauzevica i Moltkea. Već u Bofrovom određenju strategije, sredstva na koja ona računa za ostvarenje postavljenih ciljeva su, uvođenjem tzv. dijalektike suprotstavljenih volja", šire oslonjena na društvenu i psihološku realnost... ni Bofr u njegovoj definiciji ne propušta da pomene kako se takvi sukobi rešavaju jedino silom.

- Strategija je plan korišćenja sredstava za ostvarivanje ciljeva rata (*Clausewitz*);
- Strategija je praktično prilagođavanje sredstava stavljenih na raspolaganje generalima za postizanje ciljeva u ratu (*Moltke*);
- Strategija je umetnost raspoređivanja i primene vojnih sredstava radi ispunjenja političkih ciljeva (*Hart*) i
- Strategija je... veština dijalektičke sile ili, preciznije, veština dijalektike dve suprotstavljene volje koje koriste silu za razrešenje svog spora (*Beaufre*).[15]

Za razliku od ovakvog „klasičnog" pristupa, autori poput Gregori Fostera (*Gregory D. Foster*) i Roberta Ozguda (*Robert Osgood*) stavljaju naglasak na ukupnu moć društva sa njenim različitim i mnogobrojnim činiocima. Dok Foster govori najšire o „upotebi" moći i pri tome je ne određuje dalje, ne razlaže njen sadržaj i ne pominje bilo ratne ili političke ciljeve kojima treba da posluži, dotle Ozgud svoju definiciju strategije razvija na taj način što u nju uvodi, po prvi put, „sveopšti plan" za korišćenje sposobnosti za oružanu prinudu, uz „sadejstvo" ekonomskih, diplomatskih i psiholoških oruđa koja, po njemu, mogu biti upotrebljena „tajno, javno i prećutno":

- Strategija se na kraju svodi na efikasno sprovođenje moći (*Foster*) i
- Strategija je plan akcije stvoren radi ostvarenja nekog cilja; svrha zajedno sa sistemom mera za njeno postizanje. (*J.C.Wyllie*)

Strategija se sada mora razumeti kao ništa manje od celovitog plana za korišćenje kapaciteta za vojnu prinudu – u spoju sa ekonom-

[15] John Baylis, James Wirtz, Eliot Cohen, Colins S. Gray, Eds., *Strategy in the Contemporary World – An Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 4.

skim, diplomatskim i psihološkim instrumentima moći - da najefikasnije podrži spoljnu politiku otvorenim, skrivenim i prećutnim sredstvima." (*Osgood*)

Obojica, i Foster i Ozgud, ne pominju ciljeve rata; u Fosterovom uopštenom određenju strategije, npr., ona može da se odnosi na bilo koju društvenu plansku aktivnost. Ozgud je, kao što se da videti iz njegove definicije, moć i sve njene činioce usmerio na podršku spoljnopolitičkoj delatnosti. Rapoport, slično Ozgudu, strategiju je gotovo izjednačio sa nacionalnim interesom definišući je kao „veštinu koja omogućava merenje i povezivanje svih sredstava kojima raspolaže jedan narod i država da bi osigurali uspeh opšte politike",..., on dalje, naglašava „kombinovanu primenu mirnih sredstava (diplomatija) kao i drugih raspoloživih strateških sredstava", tvrdeći da su obe aktivnosti podređene politici, tj., nacionalnom interesu jedne države.[16]

Ozgudovom širokom određenju strategije od Fosterove zapravo je bliža Vilijeva (*J.C. Wylie*) definicija koja takođe ističe „plan akcije zamišljen s ciljem postizanja nekog cilja"...Vili još dodaje i primenu tzv. sistema mera za ispunjenje cilja; ovakvo određenje strategije koje ne pominje vojnu silu niti ratne ili političke ciljeve, po našem mišljenju, više se odnosi na ukupnu strategiju društvenog razvoja nego na strategiju npr., spoljne politike ili nacionalne bezbednosti... Njena neodređenost je tolika da se osnovano postavlja pitanje da li se o ovom Vilijevom iskazu uopšte može govoriti kao o definiciji...

Najposle, Marej (*W. Murray*) i Grimsli (*M. Grimslay*) u određivanju strategije naglasak stavljaju na njeno dinamičko svojstvo - proces, ne pominjući pri tome bilo vojnu silu ili moć uopšte, kao i ciljeve u ratu ili najšire društvene ciljeve:

„Strategija je proces, stalno prilagođavanje promenljivim uslovima i okolnostima u svetu kojim dominiraju slučajnost, neizvesnost i višeznačnost."[17]

Nastupanjem tzv. nuklearnog doba, izmenjen je odnos između vojne strategije i politike; zbog toga što je moguća upotreba ovog „oružja sudnjeg dana" postalo „smrtno pitanje prvog reda", pojedine

[16] Navedeno prema: Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije i međunarodni odnosi*, op. cit., str. 10.

[17] John Baylis, James Wirtz, Eliot Cohen, Colin S. Gray, Eds., *Strategy in the Contemporary World - An Introduction to Strategic Studies*, p. 4.

definicije strategije više su ličile na filozofske iskaze nego što su odgovarale na stroge zahteve naučnog definisanja. Primera radi, tako se uopšteno tvrdi kako je strategija „uvek bila veština harmonizacije pokreta sila i sredstava u vremenu i prostoru" (*Miksche*)[18]; neki nisu odoleli ideološkim nalozima svoga vremena - u Vojnoj strategiji u redakciji maršala Sokolovskog strategija se određuje kao „sistem naučnih pogleda na opravdanost rata kao oružane borbe koja se vodi u interesu određene klase".[19]

Obuhvatniju i istovremeno precizniju definiciju strategije nalazimo u vreme Hladnog rata u vojnom rečniku američkog Ministarstva odbrane iz 1979. godine. Pomenuti rečnik pravi razliku između strategije uopšte i vojne strategije: za prvu kaže da je „veština i nauka razvijanja i korištenja političkih, ekonomskih, psiholoških i vojnih snaga potrebnih u vreme rata i mira, da bi se maksimalno pomogla politika, kako bi se uvećala verovatnoća pobede...; vojnu strategiju određuje kao „veštinu i nauku korišćenja vojnih snaga određene nacije kako bi se obezbedili ciljevi nacionalne politike primenom sile ili pretnjom sile."[20] Pisci ovog vojnog rečnika otišli su, po našem mišljenju, najdalje u razumevanju izmenjene društvene, bezbednosne i međunarodne stvarnosti svoga vremena, prepoznali su, naime, nove izvore moći i dimenzije bezbednosti - obe navedene definicije u potpunosti su u saglasnosti sa kategorijama i pojmovima redefinisanog koncepta bezbednosti i nacionalnog interesa o čemu će se, inače, pomalo i pomodno, nadugačko i naširoko raspravljati više od jedne decenije posle njih.

[18] F. O. Miksche, *La faillite de la strategie atomique*, Le Livre Contemporain, Paris, 1958, p. 156. navedeno prema: Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije i međunarodni odnosi*, str. 9.

[19] *Voennaja strategija pod redakciej maršala Sovetskogo Sojuza V. D. Sokolovskog*, Moskva, 1968, str. 20. navedeno prema: Isto, op. cit., str. 10.

[20] *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, Washington, D. C, 1979. pp. 320-330. navedeno prema: Isto, op. cit., str. 10.

Antoan Anri Žomini

Antoan Anri Žomini je rođen 1779. godine u kantonu Vod (*Vaud*) u francuskoj Švajcarskoj, u dobrostojećoj porodici srednjeg staleža koja se nekoliko generacija ranije doselila iz Italije. Dobio je uobičajeno građansko vaspitanje kojim je „predodređen" za trgovinu ili bankarstvo - zbilja je i radio u jednoj banci u Parizu kada mu je pošlo za rukom da dođe do neplaćenog položaja u nekom štabu u francuskoj vojsci. Žominiju je bilo tek sedamnaest godina kada je slava pobedničkih pohoda generala Bonaparte blesnula svetom - u odnosu na to, posao u banci izgledao je zaista veoma dosadano. Mladi Švajcarac, koji je možda bio ambiciozniji i sigurno radoznaliji, nego što je bio sklon avanturama, odlučio je da postane vojnik. Obdaren administrativnom sposobnošću, udesio je da se ugura u francusku vojsku (u službu snabdevanja) i da nastavi da radi na sitnim štabnim poslovima.

Za vreme Amijenskog varljivog mira vratio se trgovačkom životu, ali je, kad se obnovio rat, našao svoje mesto kao načelnik štaba maršala Neja (*Ney*) sa kojim je pošao u veliki pohod čiji vrhunac je bio u bici kod Austerlica. Žomini je za svojih 5-6 godina dodira sa vojnicima mnogo mislio i govorio o ratnoj veštini. Njegova oštroumnost u vojnim poslovima ostavila je utisak na Neja, hrabrog vojnika i dobrog taktičara u borbi, ali sigurno ne i istraživača ratne veštine. Nej je pomogao svome štićeniku da objavi prve sveske o ratovima Fridriha Velikog u kojima se Žomini usudio da napravi izvesna uopštavanja izvršivši poredjenje Fridrihovog i Napoleonovog načina ratovanja. Žomini se potrudio da jedan primerak, kao poklon, stigne do cara (Napoleona I), a car je u tišini posle Austerlica, našao slobodnog vremena da mu se ponešto pročita iz ove knjige. Impresioniran piščevim opažanjem i razumevanjem njegovih poteza, car je naredio da mu se Žomini, čiji je položaj već bio regulisan unapređenjem u čin pukovnika u francuskoj vojsci, javi u Majncu, septembra 1806. godine. Jenska operacija se već rađala u Napoleonovoj glavi. Žomini je na kraju razgovora pitao da li može da se javi caru četiri dana docnije u Bambergu. *„Ko Vam je rekao da idem u Bamberg?"* pitao je car — kako se pretpostavlja ne bez uznemirenja, jer je verovao da je njegov cilj tajna. *„Karta Nemačke, Veličanstvo, i Vaše operacije kod Marenga i Ulma."*

Mada se popeo do položaja general-majora u francuskoj vojsci i služio kao Nejov načelnik štaba u Pruskoj, Španiji i posle povlačenja iz

Moskve, i premda je u pohodu na Rusiju bio guverner Vilne i Smolenska, Žomini nikada nije dobio samostalnu komandu i nikad nije dospeo do maršalske palice koji su ljudi, manje sposobni od njega, otkrivali u svojim rančevima. Sam Žomini, pa i njegovi biografi, prekorevali su Bertijea, načelnika carevog štaba zbog njegovog neprijateljstva i, izgleda, nema sumnje da ovaj nije voleo samopouzdanog Švajcarca. A Žomini se uvek osećao zapostavljen i uvređen — u toku ovih godina on je bar šest puta podnosio i povlačio ostavku. Izgleda, verovatno, da pretpostavljeni, uključujući i samog cara, prosto nisu hteli da mu povere samostalnu komandu trupa u ratu.

Gorko razočaran zbog neunapređivanja, Žomini je avgusta 1813. godine odjahao do savezničkih linija i ponudio svoju službu ruskom caru Aleksandru. Pošto je još uvek bio švajcarski podanik, ovaj akt bio je manji od izdaje ali, iako je sam na ovaj način oduzeo mogućnost Francuzima da ga smatraju za junaka, ipak nije sprečio istoričare i učitelje da njegova dela upotrebljavaju kao udžbenike. U ruskoj vojsci u kojoj je imao čin generala do svoje smrti, bio je vojni savetnik. Uzeo je, takođe, presudno učešće u osnivanju ruske vojne akademije i našao dovoljno vremena da završi proučavanja koja je počeo još posle Marenga. Svoje poslednje godine proveo je delom u Rusiji, a delom u Francuskoj. Za vreme Krimskog rata, ruski car ga je često pitao za savet. 1859. godine njegov savet je zatražio i Napoleon III pre nego što je krenuo na svoju italijansku avanturu. Do smrti u Pasiju 1869. godine, Žominijeve knjige su široko izučavane u vojnoj obuci u čitavom svetu...neki su mu pripisivali i proročke sposobnosti...

Karl Maria fon Klauzevic

„Karl Maria fon Klauzevic je rođen u Burgu 1780. godine. Priključio se 34. pešadijskoj regimenti pruske armije 1792. godine. Prvo borbeno iskustvo stekao je sa 13 godina u sukobu vojske Prve koalicije sa vojskom revolucionarne Francuske na Rajni. U vreme primirja Pruske i Francuske posle 1801. godine, Klauzevic je primljen u novu Vojnu akademiju (*Kriegsakademie*) u Berlinu. Na akademiji je izučio delo Imanuela Kanta (1724–1804) i postao proteže vojnika i

reformatora Gerda fon Šarnhorsta (*Gerd Von Scharnhorst*), prvog direktora akademije, koji će ostvariti trajan uticaj na njegov život. Nakon diplomiranja 1803. godine, kao prvi u svojoj klasi, Klauzevic je postavljen za ađutanta pruskog princa Avgusta. Tokom ovog razdoblja zaljubio se u Mariju, ćerku grofa Brila. Iako je njihovo venčanje odlagano sedam godina zbog protivljenja njene porodice, ova veza je Klauzevicu donela trajnu ličnu sreću. Nakon njegove smrti, Marija je bila prvi urednik Klauzevicovih dela.

Kada je rat Prusije i Francuske obnovljen 1806. godine, Klauzevic je služio u pruskom generalštabu u neuspešnim kampanjama protiv Napoleona, učestvujući u porazu kod Auerštata i povlačenju koje je usledilo. Posle toga je zarobljen zajedno sa princom Avgustom i držan je u Francuskoj pre nego što je oslobođen 1808. godine posle mira u Tilzitu. Po povratku, radio je kao Šarnhorstov pomoćnik u procesu reforme vojske koji je bio deo ambicioznijeg projekta modernizacije pruske države nakon poraza.

U proleće 1812. godine, kralj Fidrih Vilhelm III Pruski je sklopio savez sa Francuskom. Iz protesta, Klauzevic je podneo ostavku zajedno sa još tridesetak oficira. U vreme kada je Francuska sa saveznicima napala Rusiju priključio se ruskoj armiji kao savetnik u štabu i učestvovao je u ruskoj defanzivnoj kampanji koja je kulminirala u bici kod Borodina. Početkom 1813. godine, kada je Pruska izašla iz saveza sa Napoleonom, Klauzevic se vratio u Berlin i prikupljao nove trupe u cilju odgovora na francusku pretnju. Služio je kao savetnik u pruskoj vojsci pod Bliherom tokom Ratova oslobodjenja, ali nije primljen u prusku armiju do 1814. godine, a i tada je primljen samo kao načelnik štaba rusko-nemačke legije na severu Nemačke, daleko od bojnog polja. Tek nakon prvog Pariskog mira, Klauzevic je vraćen u Generalštab. U završnim borbama protiv Napoleona služio je kao načelnik štaba generala Tilmana na levom krilu savezničkih trupa u Belgiji. Nije učestvovao u pobedi nad Napoleonom kod Vaterloa 1815. godine.

Klauzevic je unapređen u čin general-majora 1818. godine i postavljen za direktora Ratne škole (*Allgemeine Kriegsschule*). Ovo je, međutim, administrativno zaduženje koje mu nije pružilo priliku da predaje svoje teorije ili da utiče na mišljenje oficira pruske vojske. Očigledno mu nije bilo sasvim oprošteno što je napustio vojsku 1812. godine, a povezanost sa reformistom Gnajzenauom probudila je sumnju na konzervativnom pruskom dvoru. Tokom narednih 12 godina, iz ovih razloga, Klauzevic je posvetio veći deo svog vremena pisanju i pokušajima da formuliše koherentnu teoriju rata. Projekat nije bio dovršen do 1830. godine, kada je napustio Ratnu školu zbog novih dužnosti, prvo u Breslau, a onda, godinu dana kasnije, poslat je da uguši pobunu u Poljskoj. Njegove dužnosti u Poljskoj su uključivale i

organizovanje odbrambenih mera protiv epidemije kolere koja se širila Evropom. Međutim, Klauzevic je i sam podlegao bolesti i umro 16. novembra 1831. godine u svojoj 51. godini."

Živojin Mišić

Životni put darovitog srpskog vojskovođe Živojina Mišića bio je, doista, „duga i teška borba". Rodio se devetnaestog jula 1855. godine pod jednom šeftelijom u selu Struganiku, kao najmlađe - trinaesto dete oca Radovana i majke Anđelije. Po završetku šestog razreda gimnazije (u Kragujevcu) upisao se u jedanaestu klasu Artiljerijske oficirske škole, koju je završio tek 1880. godine (pitomci ove klase prekinuli su, posle druge godine, školovanje zbog rata sa Turskom), tek dvadeset prvi u rangu, od ukupno dvadeset tri pitomca. (...) Učestvovao je u dva oslobodilačka rata sa Turskom (1876. i 1877-1878), u kojima je komandovao Kolubarskim bataljonom Valjevske brigade druge klase i stekao dragocena ratna iskustva. (...) U ratu sa Bugarima 1885. godine komandovao je 1. bataljonom 5. puka Drinske divizije.

Početkom 1887, Mišić je upućen u austrijsku školu gađanja, u Bruk na Lajti. Tamo je za vreme školovanja preveo na srpski jezik celokupno uputstvo o ustrojstvu škole, sa detaljnim opisom strelišta, meta i nastavnih planova. Taj elaborat je predao Ministarstvu vojske, gde je po povratku u zemlju izvesno vreme radio. Godine 1888. postao je pripravnik za generalštabnu struku, da bi 1891. (...) bio unapređen u čin kapetana 1 klase i postavljen za načelnika štaba Šumadijske divizijske oblasti; godinu dana docnije, položio je „bez ikakvih primedbi", ispit za generalštabnog majora.

Jedno vreme je predavao strategiju na Višoj školi Vojne akademije (ta predavanja je objavio 1907. godine u obimnoj studiji), a bio je i počasni ađutant kralja Aleksandra Obrenovića. Posle Majskog prevrata, oficiri zaverenici su ga udaljili iz vojske; penzionisan je 1904. u činu generalštabnog pukovnika. Dve godine docnije, Mišić je, zbog opasnog zaoštravanja vojno-političke situacije, reaktiviran (1909. godine) i postavljen za zamenika načelnika Glavnog generalštaba. Na toj dužnosti, kao najbliži Putnikov saradnik, radio je na reorganizaciji,

naoružavanju i drugim pripremama srpske vojske za rat protiv Turske, kao i na razradi ratnog i početnog operacijskog plana za odbranu zemlje od austrougarske agresije.

U balkanskim ratovima Mišić je bio pomoćnik načelnika štaba Vrhovne komande vojvode Radomira Putnika, njegova desna ruka, jer je — kako s razlogom ističe akademik Živko Pavlović — u najtežim situacijama „svojim optimizmom i čvrstinom karaktera održavao i samog Putnika u uverenju u dobar ishod operacija srpske vojske". Stoga je, neposredno po završetku Kumanovske bitke, unapređen u čin generala. Naročito se istakao lucidnom procenom situacije prvoga dana bitke na Bregalnici (...) umesto uzmicanja, Mišić je predložio da srpska Prva armija odmah preuzme snažan kontraudar u pravcu Kočana radi preotimanja operativne inicijative. Putnik se izvesno vreme lomio između predloga, ali je na kraju usvojio Mišićevo gledište, što je imalo ogroman značaj za tok i ishod Bregalničke bitke.

Uprkos tome, Mišić je neposredno po završetku Drugog balkanskog rata po drugi put penzionisan. Međutim, čim je postalo očevidno da se rat između Austro-Ugarske i Srbije ne može izbeći, Mišić je reaktiviran (jula 1914.) i postavljen za Putnikovog pomoćnika. Već na samom početku rata, Putnik i Mišić su — spretnim saobražavanjem početnog operacijskog plana sa stvarnom situacijom i znalačkim manevrima po unutrašnjim operacijskim pravcima (...) stvorili uslove za prvu savezničku pobedu nad Centralnim silama, koju je izvojevala srpska vojska u Cerskoj bici (od 12–24 avgusta 1914. godine).

Mišićev vojnički talenat došao je do punog izražaja tek u velikoj Kolubarskoj bici, u kojoj je austrougarska Balkanska vojska pretrpela katastrofalan poraz. (...) Prelaskom u protivofanzivu baš 3. decembra, upravo u trenutku kada su austrougarske snage vršile promenu pravca glavnog udara, srpska vojska je priredila neprijatelju strategijsko iznenađenje i time stekla preimućstva od neprocenjivog značaja za dalji tok, pa i konačan ishod bitke. Nosilac srpskog protivofanzivnog manevra bila je Mišićeva armija. (...) Među vojnim istoričarima i stručnjacima vlada nepodeljeno mišljenje da je Mišić, za sve vreme trajanja srpske protivofanzive nepogrešivo reagovao na nepredviđene događaje, ne obazirući se pri tome na zapovesti Vrhovne komande, koje je u tri maha svesno kršio, svaki put s razlogom. (...) Za tu najveću pobedu srpske vojske u Prvom svetskom rat, Živojin Mišić je dobio čin vojvode i najveće srpsko odlikovanje.

Za vreme teških i krvavih operacija srpske vojske u jesen 1915. godine vojvoda Mišić je, celishodnim rasporedom snaga i pravovremeno preduzetim kratkim i snažnim protivnapadima osujetio nameru feldmaršala Makenzena da obuhvati levo krilo srpske vojske i spreči njeno povlačenje dolinom Ibra. Pošto njegov predlog o prelasku

srpske vojske u opštu protivofanzivu, iznet na sednici komandanata armija u Peći nije prihvaćen, vojvoda Mišić je proveo svoju armiju do Skadra. (...) Na tom iscrpljujućem maršu, vojvoda Mišić se teško razboleo, pa je po dolasku u Skadar upućen u Italiju na lečenje. Odatle je, na poziv maršala Žofra, otputovao u Francusku i obišao Zapadni front, da bi se početkom septembra 1916. godine ponovo našao na čelu srpske Prve armije. (...) Posle oslobođenja Bitolja, dobio je visoko englesko odlikovanje.

Najveći uspeh vojvode Mišića posle Kolubarske bitke vezan je za savezničku Solunsku ofanzivu 1918. godine. Glavni teret te ofanzive nosila je srpska vojska (Mišić je bio načelnik štaba Vrhovne komande). Mada su krila i bokovi srpske vojske, zbog sporog napredovanja britanskih i francuskih snaga bili opasno izloženi bočnim napadima, njene divizije su izvršavajući Mišićevu direktivu „da treba drsko prodirati, bez počinka, do krajnjih granica mogućnosti ljudske i konjske snage", nastavila energično nadiranje i 29. septembra prinudila bugarsku vojsku na kapitulaciju. (...) Uprkos izričitom naređenju glavnog savezničkog komandanta Franše d'Eperea da se privremeno zaustavi nastupanje srpske Prve armije, Mišić je odobrio odluku komandanta te armije vojvode Petra Bojovića da napadne i zauzme Niš. Zahvaljujući tome, Prva armija je, u trodnevnim borbama (9. do 12. oktobra) razbila nemačku Jedanaestu armiju, nastavila nezadrživo gonjenje njenih razbijenih trupa i 1. novembra oslobodila Beograd. Ovaj bravurozni marš srpskih armija sa vrhova Moglenskih planina do Save i Dunava, koji je posle kraćeg predaha nastavljen i dalje čak do Arada, Temišvara, Baje i Pečuja, kao i briljantno komandovanje Prvom armijom u Kolubarskoj bici, uvrstili su vojvodu Mišića u red najvećih vojskovođa Prvog svetskog rata.

Iz velikog broja pohvala i priznanja izrečenih u to vreme o srpskoj vojsci i vojvodi Mišiću, navešćemo samo ono što je rekao predsednik engleske vlade Lojd Džordž: „Solunskom ofanzivom zadat je smrtni udarac Centralnim silama... Srbi, koje je predvodio jedan od najtalentovanijih generala ovog rata, vojvoda Mišić, izveli su proboj fronta sa neodoljivim junaštvom. Navala Srba na neprijatelja koji je bio ukopan u stenu iznad njih, predstavlja jedan od najsjajnijih podviga ovoga rata..."

Posle demobilizacije Vrhovne komande, Mišić je postavljen za načelnika generalštaba nove — jugoslovenske vojske, ali je njegov rad na ustrojstvu te vojske ubrzo prekinut; umro je 20. januara 1920. godine.

...

Kao profesor strategije na Vojnoj akademiji, Mišić je napisao udžbenik „Strategija — veština ratovanja." Neki od izvoda uz uvoda

udžbenika ukazuju na razvoj strategije kao akademske discipline u Srbiji na kraju 19. i početku 20. veka.

„Od kada u nas postoji Vojna Akademija kao vojni zavod radi stručnog obrazovanja vojnih starešina, od tada se u Vojnoj Akademiji uz ostale stručne i nestručne predmete predaje redovno i *Strategija* kao nauka o veštini ratovanja u širem smislu. Za sve to vreme do danas u našoj vojnoj književnosti nije bilo naročitog štampanog iscrpnog dela, koje bi služilo kao osnova za širenje i usavršavanje metode izučavanja te veštine u vojnim krugovima, ujednačavajući na taj način poglede u svih naših oficira i vojnika u shvatanju i razumevanju osnova savremenog modernog ratovanja.

Podstaknut željom mnogih a naročito mlađih oficira, da štampam svoja predavanja iz *Strategije,* koja sam držao kao profesor u višoj školi naše Vojne Akademije od 1898–1904. godine, a uviđajući i sam nedostatak u našoj vojnoj literaturi, da imamo jedno potpunije i savremenije delo, u kome bi se govorilo iscrpnije o veštini modernog ratovanja, ja sam se odlučio najzad, da štampam svoja predavanja iz *Strategije,* koja su ovom prilikom dopunjena i proširena.

Ova svoja predavanja zasnovao sam u glavnom na spisima priznatih vojnih pisaca đenerala Lera i đenerala N. P. Mihnjevića, dopunjujući ih u pojedinim pitanjima i mislima klasičnih vojnih pisaca Lojda, Žominija i Klauzevica a poglavito mislima i nazorima čuvenog savremenog vojnog pisca nemačkog đenerala Golca. Osim toga u ovim predavanjima služio sam se mestimice i mislima đenerala Pjerona, Derekagea, A. N. Pešrova, Đlumea, Hohenloa Ingelfingena, i dr., kao što sam se u izvesnim pitanjima služio i podacima đenerala Save Grujića, D. Đurića i M. M. Magdalenića.

U našoj vojnoj literaturi prvi put se pojavila *Strategija* 1876. godine od Vijala, koju je preveo na srpski jezik đeneral-štabni major P. Topalović. U 1885. godini štampao je svoje delo *Rat i ratovanje* đeneralštabni potpukovnik Stanojlo Stokić i treću svesku ovog dela obuhvatila je *Strategija* sa dosta ograničenom sadržinom. U 1895. godini štampana je *Strategija* po predavanjima NJ. V. kralja Aleksandra I koju je po *Strategiji* ruskog đenerala Lera izradio đeneral D. Đurić."

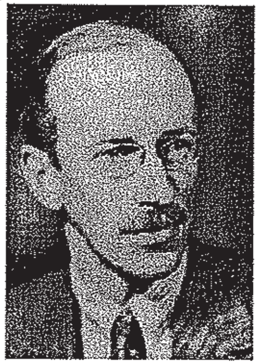

Sir Basil Liddell Hart

„Bazil Lidel Hart je rođen 1895. godine u Parizu, u porodici engleskog sveštenika. Posle studija na Kembridžu, 1914. godine, stupa u vojsku kao pešadijski oficir. Aktivno je učestvovao u Prvom svetskom ratu i teško je ranjen u bici na Somi. Posle oporavka od posledica napada otrovnim gasovima na zapadnom frontu, bavi se razvijanjem metoda obuke pešadije i izučavanjem taktike. Pisanjem se počeo baviti još u vreme rata te je već 1917. godine objavio studiju o obuci pešadije — Nove metode u obuci pešadije, a 1920. godine i Priručnik za obuku pešadije. Posle otpuštanja iz vojske zbog invalidnosti, postaje vojni dopisnik londonskog „Dejli Telegrafa", a zatim, „Tajmsa" i plodan pisac dela o ratu. Neko vreme je savetnik ministra rata i pokreće važne vojne refrome, ali je oponiranje Čerčilu u nekim pitanjima politike vođenja rata dovelo do opadanja njegovog značaja i uticaja u Britaniji, mada su njegove ideje ostale uticajne u drugim zemljama, posebno u Nemačkoj. Kasnije se sve više okreće vojnoj istoriji, predaje na univerzitetima i višim školama u Sjedinjenim Državama i biva nadaleko priznat kao pionir u oblasti strategije. Umro je 1970. godine...

Lidel Hart je, kao vojni pisac, svojim delom snažno uticao na razvoj vojne misli, vojne politike, doktrine i prakse Zapada. Njegovi radovi koji su bitno uticali na vojnu doktrinu između dva rata su: *Britanski način vođenja rata* (kod nas prevedeno 1937. godine pod nazivom *Moderni rat*) i *Budućnost pešadije*. Lidel Hart je napisao i više dela iz oblasti ratovodstva, ratne veštine i vojne strategije od kojih su neka veoma poznata: *Duh Napoleona, Naoružana Evropa, Odbrana Britanije* i — jedno od najpoznatijih dela — *Strategija posrednog prilaženja* (kod nas prevedeno 1952. godine u izdanju Vojnoizdavačkog zavoda „Vojno delo". Pisao je dela iz oblasti istorije ratova, a posebno knjige o Prvom svetskom ratu, a kao biograf poznatih vojskovođa i vojnika objavio je, pored ostalog, niz istorijskih studija – O Scipionu Afrikancu, Šermanu, Fošu, Lorensu od Arabije i drugima.

Zajedno s Fulerom bio je vatreni zagovornik i pristalica, tačnije rečeno, nosilac ideje o razvoju i masovnoj upotrebi oklopnih i mehanizovanih jedinica. Među prvima je, odmah nakon pojave tenka, shvatio izuzetan značaj oklopnih snaga, te da će budućem ratu upravo tenk dati osnovno obeležje. O svemu tome objavio je veliki broj studija, komentara, rasprava, a 1929. godine i *Pravilo o upotrebi oklopnih jedinica.*

Ta njegova gledanja uticala su i na formiranje Hitlerove vojne doktrine tzv. blickriga (munjevitog rata).

Lidel Hart je često bivao savetnik u mnogim značajnim pitanjima rata. Tako je u razdoblju od 1930. do 1935. godine svojim predlozima uticao na reorganizaciju britanske vojske, a 1937. i 1938. godine bio je lični savetnik Ministra rata Hora Belišca. Na zahtev vojnih krugova Švedske i Danske, još 1933. godine bio je njihov konsultant u pogledu organizacije odbrane tih zemalja, da bi 1937. godine i švajcarski Genaralštab od njega tražio mišljenje o organizaciji odbrane. I tako sve do davanja saveta američkom predsedniku Džonu Kenediju prilikom stvaranja vojne doktrine poznate pod imenom „Nova granica". Prema nekim podacima i sovjetski vojni krugovi su, posredstvom posebne delegacije, kontaktirali sa Hartom i nastojali da im bude savetnik. Izgleda da je Hart na to i pristao, ali sama saradnja, koliko znamo, nije uspostavljena. Lidel Hart je često veoma oštro kritikovao konkretne mere, postupke britanskog ratovodstva, naročito poznato upućivanje Britanskog ekspedicionog korpusa na evropsko kopno 1940. godine, jer je smatrao da na početku rata saveznici ne mogu da zaustave ili slome nemačku oružanu silu. Nije ostao ravnodušan, takođe, ni u pogledu pitanja o razoružavanju, tj. još između dva svetska rata predlagao je ukidanje oružja ofanzivnog karaktera – teške artiljerije, tenkova i avionskih bombi.

Izvor:

Brinton Krejn, Krejg Gordon A., Gilbert Feliks, „Žomini", u, Edvard Mid Erl, *Tvorci moderne strategije*, Vojno delo, Beograd 1952, str. 89–106, (citat je sa strana 93–95).

Mišić Živojin R., *Strategija – veština ratovanja*, Nova štamparija Davidović, Beograd 1907.

Nikić Milisav, „Predgovor ", u, Lidl Hart, *Mač i pero*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1985, str. 5–7.

Skoko Savo, „Živojin Mišić", u: *100 najznamenitijih Srba*, Princip, Beograd 1993.

Willmot Louise, „Introduction", in: Carl Fon Clausewitz, *On War*, Wordsworth, Hertfordshire UK, 1997, pp. ix–xxiii.

Velike strategije

Negde od druge polovine XX veka većina onih koji se bave strategijama i strateškim mišljenjem, posebno u uslovima postojanja nuklearnog oružja, ističe da se strategije odnose podjednako na ciljeve rata, kao i na vreme mira, stabilnosti i razvoja. Sve se manje govori samo o vojnom činiocu i vojnoj moći, nego se u ostvarivanju ukupnih postavljenih ciljeva nacionalne politike, pa sledstveno tome i bezbednosti i odbrane, oslonac i sredstva traže i nalaze u ukupnoj moći društva, materijalnim i nematerijalnim kapacitetima, moralnoj snazi, idejama i uverenjima,... Po ovakvim shvatanjima strategija obuhvata znatno šire područje, nego što je to samo izučavanje ratova i vojnih poduhvata. Pomenutu promenu u zahvatu strateškog mišljenja nije prepoznao čak ni Kolin Grej (*Colin Gray*), određujući strategiju i dalje kao „primenu vojne moći za postizanje političkih ciljeva, ili još određenije, teoriju i praksu upotrebe i pretnje upotrebom organizovane sile za političke ciljeve."[21] Grejova definicija, kao što se može videti, nije izašla iz „šinjela" (Dostojevski) klasičnih viđenja strategija; jedina promena u njoj je da se umesto ciljeva rata govori o političkim ciljevima. Ako se, međutim, ima u vidu i da ciljeve rata najčešće određuju političari a ne generali, onda je reč pre o tautologiji nego o sadržinski različitom određenju strategije.

Lidel Hart svojim definisanjem daje širi okvir za razumevanje tzv. velikih strategija: on, naime, tvrdi da „zamisao velike strategije uključuje usaglašavanje i usmeravanje svih izvora moći jedne nacije za postizanje političkih ciljeva."[22] Osim što u moć nacije ubraja pored vojne i njene mnogobrojne druge izvore i vidove, tj., uzima ukupnu moć društva, ni Lidel Hart ne usmerava svoj „strateški durbin" u

[21] Colin Gray, *Modern Strategy*, Ofxord University Press, Oxford, UK., 1999, quoted in: John Baylis, James Wirtz, Eliot Cohen, Colins S. Gray, *Strategy in the Contemporary World – An Introduction to Strategic Studies*, p. 3.

[22] B. H. Liddell Hart, *Strategy: The Indirect Approach*, Faber & Faber, London, 1967, quoted in: Ibid, p. 3.

ovoj definiciji iza horizonta rata, nego se i dalje zadržava samo na „postizanju političkih ciljeva".

Ovde treba reći i to da su pojedini autori iz prve polovine XX stoleća za velike (*Grand*) strategije smatrali one zamisli koje su naglašavale upotrebu svih izvora i vidova nacionalne moći zarad postizanja ratnih ciljeva, ne pominjući vreme, uslove i stremljenja vremena posle rata. Tek Lidel Hart, na jednom drugom mestu, pravi ubedljivo razlikovanje strategija u njihovom užem obuhvatu i značenju s jedne, i velikih strategija, s druge strane: „Dok je horizont strategije ograničen ratom, velika strategija gleda dalje, prema budućem miru. Ona ne treba samo da kombinuje različite instrumente, nego da uredi njihovo korišćenje kako bi šteta budućem stanju mira, bezbednosti i prosperitetu bila izbegnuta."[23] Što je još važnije, velike strategije se sastoje ne samo od uputstava kako se boriti u ratu, nego se bave i načinima i sredstvima kako da se rat izbegne. Edvard Mid Erl (*Edward Mead Earle*) ide korak dalje u tom smislu, sekantno ističući da „strategija nije samo koncepcija ratnog stanja, ona je inherentni element svih vremena."[24]

Prateći promene nastale uticajem globalizacije na sve sfere života pojedinca i društva, posledično i na međunarodne odnose, najnovija određenja „velikih" strategija se značajno razlikuju od prethodno navedenih primera. Ono što prvo zapažamo, na primer u određenju velike strategije koje je učinio Lorens Fridman (*Lawrence Freedman*), jeste promena težišta i širine jedne ovakve definicije; „Velika strategija se tradicionalno bavila time kako i zbog kojih ciljeva države pozicioniraju sebe unutar međunarodnog sistema. Pretpostavljalo se da je osnovni cilj opstanak države kao suverenog entiteta, što zahteva usmerenost na potencijalne pretnje bezbednosti i moguća sredstva pomoću kojih pretnje mogu biti eliminisane, obuzdane ili odbačene. Ova sredstva mogu biti društvena, ekonomska, politička ili vojna, premda je tradicionalna velika strategija bila koncentrisana na takve stvari kao što su stvaranje saveza i vojna spremnost."[25] Obrazlažući, dalje, pitanja kojima su se najviše bavile velike strategije u prošlosti, Fridman ističe da je posebno zapadnim silama zainteresovanim za

[23] See: B. H. Liddell Hart, *Strategy*, Meridian Books, London, 1991, 2nd ed, p. 322.

[24] Edward Mead Earle, *Makers of Strategy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1971, p. viii.

[25] Lawrence Freedman, „Grand Strategy in the Twenty-First Century", *Defence Studies*, Vol.1, No.1 Spring 2001, pp. 11-20.

očuvanje postojećeg stanja glavna briga uglavnom bila kako da obuzdaju takmace sa radikalnim namerama u odnosu na određen raspored snaga međudržavnog sistema. Primenjena takva logika velikih strategija na današnje odnose, primećuje Fridman, značila bi da je važnije, primera radi, kako kineska regionalna politika ili nezadovojstvo islamskih zemalja utiče na sam međunarodni sistem, nego šta takva kretanja znače za zemlje i narode u pitanju, šta donose novo mimo promena samih odnosa moći,...

Promene u pogledu broja i uloga starih i novih subjekata međunarodnih odnosa i globalizovane svetske politike svakako su pomerile težište velikih strategija sa odnosa konzervativnih, *status quo* i radikalnih sila u međunarodnom sistemu država. Reč je o postojanju velikog broja novih subjekata „ispod" i „iznad „suverene države - taj, kako ga Rozenau naziva „drugi svet" u svetu sasvim legitimno na talasima globalizacije preplavljuje sistem koji čine samo države.[26] Navedeni procesi, kako god da ih zovemo, podrivaju tradicionalne državne granice čineći ih poroznim, dok istovremeno podstiču veze kojima se one prevazilaze i premošćavaju. Stoga, zaključuje Fridman, u XXI stoleću bilo koja velika strategija zemlje koja teži održavanju *status-quo*-a, ne treba da se bavi očuvanjem vlastitog međunarodnog položaja u odnosu na pretpostavljene države sa radikalnim namerama, nego treba da odgovori dubinskim pomeranjima u sistemu kojima se osporava sama ideja države.[27]

Dok je navedeni pristup Lorensa Fridmana o ulozi i značaju velikih strategija s početka 2001. godine odraz tada preovlađujućeg mišljenja bezbednosti, dotle, primera radi, Beri Pozen svojim stavovima o ovom pitanju, posle iskustva terorističkih napada na Njujork i Vašington i posledične renacionalizacije koncepta bezbednosti, u novim okolnostima oživljava pojedine ključne postavke strateškog mišljenja u njegovom klasičnom značenju. On, naime, strateško mišljenje, a pre svega sadržinu jedne velike strategije, vraća u okvire osiguranja bezbednosti. „Velika strategija je koncept očuvanja bezbednosti nacionalne države."[28]

[26] Rosenau, James, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press Princeton, 1990, p. 250.

[27] Lawrence Freedman, *Grand Strategy in the Twenty-First Century*,...op. cit. p. 11.

[28] Barry R. Posen, "A Grand Strategy of Restraint", in: Michele A. Flournoy, Shawn Brimley, Eds., *Finding our Way: Debating American Grand Strategy*, Center for a New American Security, Washington, D. C., 2008, pp. 81-103. (citat je sa strane 84)

Dalje, Pozen tvrdi kako bezbednost po tradicionalnim shvatanjima obuhvata očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta i položaja moći - ne usteže se pri tome da kaže da je ovo poslednje *conditio sine qua non* za prve tri vrednosti. Države su često sklone da rizikuju sigurnost svojih građana radi očuvanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i odgovrajućeg položaja moći. Uloga velikih strategija je, po Pozenu, da nabroji i hijerarhizuje pretnje i navede potencijalne političke i vojne odgovore (sredstva) na njih. Od velikih strategija se još očekuje da obrazlože navedeni redosled pretnji kao i da odgovore na pitanje zašto su predložili određena sredstva, a ne neka druga.

Pozen ističe i da je velika strategija zapravo ključni sastojak ukupne strategije spoljne politike neke zemlje; na ovaj način, između ostalog, on jasno razdvaja po opštosti i po zahvatu ova dva strateška dokumenta. Tokom devedesetih godina XX stoleća, naime, često je u strategijama nacionalnih bezbednosti, usled nekritičkog širenja značenjskog sadržaja zamisli bezbednosti, dolazilo do preuzimanja mnogih ciljeva nacionalne politike i odgovarajućih sredstava koji su po prirodi stvari deo ukupne i/ili spoljnopolitičke strategije jedne države. Pozen „vraća" strategiju njenom izvornom predmetu: upotrebi vojne sile za ciljeve koje je postavila politika - kao takva, veli on, „velika strategija se u krajnjoj liniji bavi borbom, jednim skupim i krvavim poslom"...pitanja ekoloških promena, globalnih pandemija i slobodne trgovine mogu biti značajni i važni spoljnopolitički problemi za Sjedinjene Države",[29] ali, po njegovim rečima, ne postoji i ne treba da postoji neposredna veza između pomenute dve grupe vrednosti i ciljeva.

U tom pogledu, države koje pišu velike strategije bez jasno postavljenih ciljeva i dostupnih, odgovarajućih sredstava, čine to na svoju štetu. Pozen navodi četiri funkcije koje treba da ispunjavaju velike strategije:

- prvo, mnogi resursi su retki i neobnovljivi te jasno postavljeni strateški prioriteti omogućavaju njihovu valjanu alokaciju i promišljeno iskorišćavanje;
- drugo, u mnogim velikim zemljama je neophodna usaglašenost u delovanju ključnih društvenih i organizacionih struktura;

[29] Isto, op. cit. p. 84.

- treće, velike strategije treba da daju prednost odvraćanju potencijalnih protivnika i osnaživanju savezništava i prijateljstava, pre nego stvarnoj upotrebi sile;
- najposle, razgovetno i odmereno postavljen okvir vrednosti i ciljeva jedne velike strategije jača untardruštvenu odgovornost - omogućava kritiku i popravljanje i daje priliku da se *ex post facto* procenjuje njen učinak. Takve velike strategije su dobre i za demokratiju, zaključuje Pozen.[30]

[30] Ibidem, p. 84.

Značaj strateškog mišljenja

Jedno je pitanje, razume se, da li je određena strategija po iznesenim namerama i drugim osobinama tzv. klasična ili „velika"; druga stvar, po nama mnogo značajnija za njenu ocenu jeste: da li je takva strateška zamisao ostvariva i ostvarena, tj., ocena njene uspešnosti dobija se odgovorom na pitanje da li je ideja proradila? Stratezi se, pri tome, ne zanimaju za samo vođenje rata, kakav god da je, regularan ili neregularan; ono što treba da bude u žiži njihovog interesovanja je šta konkretne operacije znače za ukupan tok sukoba i kakve posledice određeni taktički potezi proizvode na njega u krajnjem ishodu. Drugim rečima, stratezi moraju da znaju šta vojničke aktivnosti znače i kako će se odraziti na političke ciljeve poduhvata. Krajnost jednog ovakvog mogućeg nesklada iskazana je, između ostalog, i u poznatoj rečenici izveštaja iz Vijetnamskog rata: „Morali smo da uništimo to selo s namerom da ga spasemo". Uvek je mnogo lakše savetovati, nego to što se preporučuje i uraditi, jer ništa nije nemoguće za onoga ko nešto ne mora sam da učini. Nijedno oružje, radnja ili način ratovanja nisu sami po sebi strateški - samo posledice koje proizvode ih takvima čine, smeštajući ih u ukupan tok događaja, okvir postavljenih ciljeva...

Da bi odgovorile na ovakve i slične zahteve, sve strategije, podjednako tzv. klasične (nacionalne) i „velike" treba da budu i valjano organizovane i neprotivrečne zamisli poželjnog; one kao takve predstavljaju i određenu sliku stvarnosti, tj., svojevrsnu mentalnu mapu sveta onoga/onih koji je stvaraju. Verovatno najpoznatiji, a svakako najznačajniji zahtev na koji jedna strateška zamisao treba da odgovori, jeste dostizanje sklada između predviđenih sredstava i postavljenih ciljeva. Bez odgovarajućih i, pre svega, stvarnih sredstava (materijalnih i često, još više, nematerijalnih izvora moći i sposobnosti), postavljeni ciljevi su samo prazne reči. Upravo je odnos sredstava i ciljeva neuralgično jezgro ostvarivosti bilo koje strateške zamisli. Najposle, strategije pored toga što nužno, manje ili više tačno, predviđaju događaje, takođe daju i objašnjenje onoga što je

prethodilo i opredelilo zauzimanje novog pravca u kretanju jedne političke zajednice.

Ovde treba kazati da nema mnogo smisla izučavati strategiju i/ili strateški misliti, ukoliko smatramo da je tok događaja unapred dat i nepromenljiv, te da nema prostora za pojedinca ili grupu da prave racionalne izbore. Strateško mišljenje postoji samo kada je moguće praviti racionalne izbore; Klauzevic je, uostalom, strategiju i odredio kao „carstvo izbora"...

Sposobnost prilagođavanja novim okolnostima je najvažnija i najcenjenija osobina bilo kog strateškog mišljenja i delovanja.

Strateška kultura, kao deo ukupne i političke kulture, utiče na strateško mišljenje i strateško ponašanje. Žižna tačka većine studija strateške kulture je u istraživanju *trajnosti, pravilnosti i neprekidnosti* određenog ponašanja država. Promene strateške kulture mogu biti uzrokovane iz najmanje dva razloga: šokova koji dolaze spolja, kao i zbog međusobne nesaglasnosti njenih osnovnih postavki. Ovde je otvoreno i do kraja nerazrešeno i pitanje ko su pravi nosioci jedne strateške kulture: države, regionalne organizacije, civilizacije, možda i neke ne-državne grupe,...[31]

Do nedavno se najčešće govorilo o uticaju na strategijsko mišljenje i delovanje koji imaju „moral nacije", „nacionalni karakter", „nacionalni stil"; tek je Džek Snajder istražujući sovjetsku stratešku misao i praksu oličenu u nuklearnoj doktrini ove vodeće zemlje „realnog socijalizma", uveo u savremene studije bezbednosti svojevrsnu teoriju strateške kulture.[32] Strateški kulturni identiteti se obrazuju uticajima koji dolaze iz tri grupe izvora:

1. fizički (geografija, klima, prirodni resursi, generacijske promene i tehnologija);
2. politički (istorijsko iskustvo, politički sistem, verovanja elite, vojna organizacija) i
3. socio-kulturni (mitovi, simboli i pisani spomenici).[33]

[31] Jeffrey S. Lantis, and Darryl Howlett, „Strategic Culture", in: John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, Eliot Cohen, Eds., *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford 2007, pp. 82–100. (citat je sa strane 98)

[32] Jack L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, R - 2154 - AF, Rand Corporation, Santa Monica, CA., 1977. navedeno prema: Ibidem, p. 85.

[33] Ibidem, 88.

Primera radi, u izučavanju strateške kulture većine zapadnoevropskih naroda prepoznatljiv je, uz druge izvore, i uticaj pojedinih ključnih istorijskih napisa koji su se bavili strategijama i strateškim mišljenjem: počev od dela kineskog mislioca Sun Cua, „Umeće ratovanja",[34] preko Tukididovog „Peloponeskog rata"[35], Kautiljine „Artašastre[36], Cezarovog „*De bello Galico*"[37], Porfirogenitovog „*De administrando Imperii*"[38], sve do Napoleonovog doba i dela genijalnog pruskog stratega Karla fon Klauzevica[39]... kod Grka je i danas moguće videti u stalnom nadgornjavanju dve strateške tradicije uticaj mitsko-istorijskih ličnosti, ratobornog Ahila i pomirljivog Odiseja.

Reč je zaista, kada govorimo o strateškoj kulturi, o jednom idejnom miljeu koji ograničava izbor ponašanja određenog subjekta. Narodima i političkim zajednicama čije državne tvorevine imaju dugu istoriju nije teško da prepoznaju, zbog sebe i zbog drugih, izvore vlastite strateške kulture; ukoliko se, dalje, složimo sa tezama Semjuela Hantingtona, onda civilizacije još lakše mogu da samospoznaju osnove iz kojih su proizašla strateška usmerenja i posebnosti država i naroda koji ih čine. Još ne postoji puna saglasnost o tome gde i kako građani i narodi Evropske unije, premda je 2003. godine objavljena Evropska strategija bezbednosti, mogu da prepoznaju zajedničke izvore svoje strateške kulture.

Već samo ovakvo šturo nabrajanje odlika strateškog mišljenja i strategija upućuje na nekolike zaključke: prvo, da se analizom npr., strategije nacionalne bezbednosti jedne zemlje može ići znatno dublje i šire od spoznaje samo odnosa vojne sile i političkih ciljeva u ratu i miru te njima saglasnih sredstava... do toga da strategija predstavlja most između ukupnih moći jednog društva i političkih ciljeva pa sledstveno tome traži podjednako znanja iz oblasti politike i ratovodstva, ali i ekonomije, psihologije, sociologije, geografije, kao i iz tehnologije, strukture i činilaca moći, taktike,... Otuda, između ostalog, strateške studije kao povezujuća disciplina nisu izgubile na

34 Sun Cu Vu, *Umeće ratovanja*, Mono Manana, Beograd, 2002.

35 Tukidid, *Peloponeski rat*, Prosveta, Beograd, 1999.

36 Kautilya, *Arthashastra*, Mysore Printing and Publishing House, Mysore, 1967.

37 Cezar, *Galski rat, Građanski rat*, Matica srpska, Beograd, 1988.

38 Konstantin VII Porfirogenit, *O upravljanju carstvom*, August Cesarec, Zagreb, 1994.

39 Karl fon Klauzevic, *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.

značaju širenjem zamisli bezbednosti na nove dimenzije i na nove nivoe.[40]

Pojednostavljena je tvrdnja kako su strateške studije i strateški način mišljenja u potpunosti oslonjeni na realističko viđenje sveta, iako kada je reč o ljudskoj prirodi, anarhiji i moći u međunarodnom sistemu, međunarodnom pravu, moralu i ustanovama međunarodnog života, skoro da nema razlika između savremenih teoretičara realizma i stratega. Za obe grupe podjednako, političke realnosti su realnosti odnosa moći.

Realisti, kako im se često prigovara, ne uvažavaju u potrebnoj meri povećanu ulogu i značaj nedržavnih aktera, uticaj socijalnih, ekonomskih, kulturnih i lokalnih faktora na ponašanje država. Oni, dalje, zanemaruju značaj vrednosti i tzv. mentalnih konstrukcija, identiteta, normi kao i globalizacije na odnose „složene međuzavisnosti" (Nye, Keohane)[41],... Oslonac savremenog strateškog mišljenja bi svakako bio čvršći ukoliko bi realizam nedogmatski usvojio nijansiranije pristupe izmenjenoj međunarodnoj bezbednosnoj zbilji bez isključivog naglaska na strukturalna ograničenja koja sistem nameće državama. Primera radi, novi pristupi zagovornika socijalnog konstruktivizma s pravom preusmeravaju pažnju na važnost dinamike odnosa između ciljeva i sredstava, što je presudno za ishod bilo kog sukoba.

Akademskoj javnosti su dobro poznate i druge kritike koje se decenijama upućuju realističkoj teoriji; strateškim studijama se u suštini daju slične zamerke. Prvo im se prebacuje da su stratezi opsednuti sukobima i silom budući da im je glavni predmet naučnog zanimanja uloga vojne moći; pošto su jedino usmereni na izučavanje sukoba, oni samim tim previđaju saradnju i miroljubive oblike odnosa u svetskoj politici. Otuda, tvrde kritičari, stratezi imaju pre *iskrivljeni*, nego *realistički* pogled na stvarnost. Zamera im se da su opčinjeni nasiljem te da u opisima tamne strane ljudske prirode nalaze „mračno zadovoljstvo"[42]... Stratezi očekivano odbacuju

40 O tome detaljnije u: Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti*, Službeni list SRJ i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.

41 Joseph Nye, Robert O. Keohane, *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001.

42 John Baylis, „The Continuing Relevance of Strategic Studies in the Post-Cold War Era", *Defence Studies*, London, Vol.1, No.2, Spring 2001, pp. 1-14. (citat je sa strane 9)

optužbe da su „nezdravo opčinjeni nasiljem", tvrdeći da se i oni poput lekara specijalista bave samo određenim pitanjima (bolestima), čime ne poriču da postoje druga oboljenja, odnosno drugačiji vidovi odnosa u međunarodnom društvu i svetskoj politici.

Naredna zamerka tiče se moralne neosetljivosti koju zagovaraju stratezi: oni, tvrde njihovi kritičari, hladnokrvno i cinično računaju moguće ishode međudržavnih sukoba zaboravljajući pri tome da su u vremenu postojanja nuklearnog oružja milioni ljudskih života u opasnosti. Istine radi, neki od teoretičara i stratega su obogatili literaturu strateških studija upravo istraživanjima moralne strane stvarne i moguće upotrebe vojne sile u doba nuklearnog oružja (Džozef Naj, *Nuklearna etika*, Majkl Volcer, *Pravedni i nepravedni ratovi*, Stiven Li, *Moralnost, promišljenost i nuklearno oružje*).[43]

Do naših dana strategiji se osporava naučnost i mesto na katedrama fakulteta društvenih nauka. Ne toliko zbog nedostatka posebnog metoda u istraživanju, koliko zbog prirode samog predmeta izučavanja i, još više, iz razloga upošljavanja stratega od strane vlada da kao plaćeni savetnici daju smernice, često i samo opravdavaju strateško-politički pravac određene politike i/ili vladajuće elite. To je, smatraju kritičari, u nesaglasju sa opštim načelima humanističkog školstva; kad je reč o zamerkama u odnosu na predmet istraživanja, stratezima nije bilo teško da odbace kritike imajući u vidu kardinalan značaj pitanja rata i mira u životu ljudi, društava, država, pa naravno i u društvenim naukama. Uzgred, metodološka pitanja i „naučnost" pojedinih društvenih disciplina su i dalje otvorena za mnoge od njih...

To što stratezi smatraju da je upotreba vojne sile legitimno oruđe politike, po kritičarima strateških studija, pomaže da se među državnicima i u širim krugovima ohrabruje pribegavanje nasilnim sredstvima u međunarodnim odnosima. Rapoport čak neposredno optužuje stratege da su krivi za neuspeh razoružavanja, jer „svoja strateška razmatranja stavljaju iznad potreba čovečanstva kao celine...[44]

[43] Videti: Joseph S. Nye, Jr., *Nuclear Ethics*, Free Press, New York, 1986; Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, Allen Lane. London, 1978; Steven P. Lee, *Morality, Prudence and Nuclear Weapons*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 1996.

[44] Videti: John Baylis, „The Continuing Relevance of Strategic Studies in the Post-Cold War Era ", op. cit., p. 10.

Onima koji misle u kategorijama strateškog mišljenja stavlja se na teret i neosnovani pesimizam u pogledu ljudske prirode i mogućnosti mirnih društvenih promena; ističući nepoverenje, osuđenost država i naroda na samopomoć i vojnu moć kao jedino sredstvo da se zaštite i unaprede određene vrednosti oni, navodno, fatalistički slikaju međudržavne odnose i ne ostavljaju prostor za saradnju i miroljubivo uporedno postojanje. I povodom ovih zamerki, stratezi odbacuju tvrdnje kako daju lažnu sliku stvarnosti, tj., stvaraju nekakav „socijalni konstrukt" koji zapravo ne odgovara realnosti. Drugim rečima, da parafraziramo jednu izreku, za ružno lice stvarnosti međudržavnih odnosa ne treba kriviti strateško ogledalo. Stratezi, dalje, ne odbacuju u potpunosti mogućnost vremenski ograničene miroljubive saradnje; sumnjičavi su, međutim, prema izvesnosti dostizanja trajnog mira imajući u vidu teško promenljivu strukturu i još više prirodu postojećih subjekata međunarodnih odnosa i svetske politike... Sukobi mogu biti ublaženi ali ne sasvim prevaziđeni – otuda je potreba za strategijama i strateškim mišljenjem trajna.

Najposle, svakovrsna usredsređenost stratega na državu u okolnostima izmenjene bezbednosne zbilje i proširene zamisli bezbednosti u dve poslednje decenije XX stoleća, posebno je skrenula pažnju njihovih kritičara. U ovom slučaju, možda i najosnovanije: ukoliko se podsetimo, širenje zamisli bezbednosti na nove dimenzije i nivoe odigrala se upravo prerarstanjem tzv. strategijske nacionalne bezbednosti u studije bezbednosti. Od bavljenja državom kao subjektom i objektom bezbednosti, pri čemu su priroda pretnje i odgovor na nju isključivo vojni, redefinisani koncept bezbednosti je zahvatio pored vojne i političku, ekonomsku, kulturnu, socijalnu, socijetalnu i okolinsku dimenziju, a naglasak je sada stavljen i na nivo pojedinca, a onda i na društvene grupe, međunarodne, nadnacionalne, multinacionalne i transnacionalne subjekate,..., država je optužena da je često upravo ona glavni uzrok nebezbednosti svojih gradjana.[45]

Ipak, pojedini teoretičari bezbednosti i strategija su još početkom devedestih godina u svoje računice uključili i unutrašnje društvene sukobe, etno-nacionalne, verske, ideološke, građanske,... (*The Wars of the Third Kind* – Holsti)[46] Uz tada aktuelne dezintegracije nekih

[45] O tome šire u: Simić Dragan R., *Nauka o bezbednosti – Savremeni pristupi bezbednosti,...*,op. cit.

[46] Videti: Kalevi J. Holsti, *The State, the War and the State of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

evropskih država, strateška misao i strategije nacionalnih bezbednosti u pojedinim zemljama su se bavile i izazovima i pretnjama međunarodnog i globalnog terorizma, kao i humanitarnim intervencijama. Stratezi ipak, po nama opravdano, smatraju da uprkos nagrizanju suvereniteta koje dolazi „odozdo" i „odozgo", pojavi velikog broja novih subjekata međunarodnih odnosa i globalizovane svetske politike, odnosno tekućem procesu „račvanja globalne strukture" (*Rosenau*)[47], država ostaje glavni subjekt međunarodnih odnosa, u najmanju ruku zato što su ključevi rata i mira i dalje u njenim rukama.

Ovakvim tvrdnjama se ne spori činjenica da predmet studija bezbednosti u odnosu na strategiju zahvata znatno širi sadržaj. Ukoliko se složimo sa određenjem po kojem je bezbednost „sloboda od pretnji usvojenim vrednostima", onda je predmet strateških studija zaista uzak i ne obuhvata nove izazove i pretnje bezbednosti, a pre svega često ispušta iz vida bezbednost pojedinca, međunarodnog i globalnog društva... Tokom devedesetih godina XX stoleća preovladavalo je mišljenje da su studije bezbednosti vredniji i korisniji „organizujući okvir" za razumevanje složenijih i mnogodimenzionalnih izazova i pretnji koje su usmerene na sve nivoe, od pojedinačnog do globalnog. Strateške studije su brzo nestale iz programa studija mnogih fakulteta društvenih nauka, ustupajući mesto studijama bezbednosti. Došlo se dotle da se Ričard Bets 1997. godine opravdano zapitao: „Treba li da prežive strategijske studije?"[48] Bets ne poriče osnovanost razlikovanja studija bezbednosti i strateških studija pri čemu se bezbednost odnosi na znatno širi krug pitanja - ipak, smatra on, nema sumnje da valjana bezbednosna politika mora nužno da se bavi i problemima rata i strategije. Pored svih navedenih promena, vojna moć ostaje ključni sastojak bezbednosti, čak i u slučajevima netradicionalnih pretnji bezbednosti. Strategija, po našem mišljenju, ne može i ne treba da se oglušuje, da pored njenog prirodnog zanimanja za pitanja tzv. visoke politike (mir i rat, nuklearno odvraćanje, upravljanje krizama i sukobima, kontrola naoružavanja i razoružanje, diplomatije samita), na dnevni red stavi i probleme „niske politike" kada za to ima

[47] Videti šire o tome u: Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti - savremeni pristupi bezbednosti*, str. 15-19.

[48] Richard K. Betts, "Should Strategic Studies Survive", *World Politics Vol.* 50, No. 1, October 1997, pp. 7-33.

opravdanja (okolinska pitanja, upravljanje osiromašenim resursima, neravnomeran i nekontrolisan rast stanovništva,...).

S druge strane, bezobalno i nekritičko širenje zahvata predmeta studija bezbednosti skoro da je izjednačilo ovaj pojam sa pojmovima interesa i blagostanja. Olako obezbednjivanje svih društvenih pitanja otupilo je analitičku oštrinu i oduzelo jasno značenje i konceptu bezbednosti.[49]

„Levak" koji po kriterijumu opštosti i broja pitanja iz sadržaja predmeta istraživanja najbolje odslikava odnos disciplina najuži je na samom dnu, ali se može reći da se kroz strateške studije prelamaju i ukrštaju saznanja različitih disciplina, počev od političkih nauka, preko međunarodnih odnosa, do studija bezbednosti...

POLITIČKE NAUKE

↓

MEĐUNARODNI ODNOSI

↓

STUDIJE BEZBEDNOSTI

↓

STRATEŠKE STUDIJE

Upravo plodotvorno strateško mišljenje zahteva, što je opštepoznato, istovremeno vojnika sa osećajem za politiku, kao i civila sa darom za razumevanje vojnog u društvenom. Iako je u međuvremenu veoma ubrzan korak promena u nekada predvidljivim hladnoratovskim međunarodnim odnosima u kojima su strateške studije u najmanju ruku pomogle da se kanališe nadmetanje supersila od neposredne opasnosti rata ka manje opasnim oblicima nadmetanja, pitanja vojne sile, bezbednosti države i strateške kalkulacije i u današnje vreme čine jezgro studija bezbednosti.

[49] O tome više u: Dragan R., Simić, *Nauka o bezbednosti,...*, op. cit.

Pošto je prošla ponesenost navodno tektonskim, temeljnim promenama u svetskoj politici devedesetih godina minuloga veka, zalivski ratovi, etnički, verski i secesionistički ratovi i unutrašnje pobune u Evropi i širom sveta, kao i aktuelni rat protiv terorizma, pokazuju, na žalost, da je korišćenje vojne sile kao oruđa za postizanje političkih ciljeva jednako značajno danas, kao i u bližoj i daljoj prošlosti. Otuda je skrajnjivanje strategije iz akademskih silabusa ne samo preuranjeno, nego i štetno.

Literatura

1. Andrić Ivo, *Znakovi pored puta*, Beograd, 1983.
2. Angell Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910.
3. Aron Rejmon, *Mir i rat među nacijama*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Srenski Karlovci, Novi Sad, 2001.
4. Ashby Ross W., *Design for A Brain*, Wiley, New York, 1952.
5. Austin John, *The Province of Jurisprudence Determined*, Winfelfd & Nicolson, London, 1954.
6. *Baljšaja Sovjetskaja Encikolopedija*, Moskva, 1955.
7. Baylis John, "The Continuing Relevance of Strategic Studies in the Post-Cold War Era", *Defence Studies*, London, Vol.1, No.2, Spring 2001.
8. Baylis John, Wirtz James, Cohen Eliot, Gray Colins S., Eds., *Strategy in the Contemporary World – An Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, New York, 2002.
9. Baylis, John, Smith, Steve, Owens, Patricia, Eds., *The Globalization od World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008.
10. Bentham Jeremy, *Principles of Morals and Legislation*, Basil, Blackwell, London, 1789, 1960.
11. Bofr Andre, *Uvod u strategiju*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.
12. Boulding, Keneth E., *The Image: Knowledge in Life and Society*, University of Michigan Press, Michigan 1956.
13. Božić, Nemanja, *Posleratna globalna srategija SAD*, IMPP, Beograd, 1974.
14. Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb, 1990.
15. Brodel, Fernan, *Mediteran*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1992.

16. Brodel, Fernan, *Spisi o istoriji*, SKZ, Beograd, 1952.

17. Brodie Bernard, *"Strategy as Science"*, *World Politics 1*, July, 1949.

18. Brodie Bernard, *War and Politics*, Macmillan, New York, 1973.

19. Brown, Chris, Ainley, Kirsten, *Understanding International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005.

20. Brzezinski, Zbigniew, "Power and Morality", *World Monitor*, January 1993.

21. Brzezinski, Zbigniew, *Between two ages*, Viking Press, New York, 1970.

22. Bull Hedley, "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, Vol. 18, No. 3.

23. Bull Hedley, "The Theory of International Politics, 1919–1969", in: Brian Porter, Ed., *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919–1969*, Oxford University Press, London, 1972.

24. Bull Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, MacMillan, London, 1995.

25. Burton John, *International Relations: A General Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1967.

26. Carr E. H., *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1939.

27. Cezar, *Galski rat, Građanski rat*, Matica srpska, Beograd, 1988.

28. Deutsch Karl W., *Nationalism and Social Comunication*, MIT Press, Vambridge, MA, 1953.

29. Deutsch Karl W.., *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964.

30. Deutsch, Karl W., J. David Singer, "Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics*, XVI, April 1964 .

31. Dimitrijević Vojin, Stojanović Radoslav, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.

32. Dougherty James E., Pfaltzgraff, Robert L., Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, Longman, New York, 2001.

33. Earle Edward Mead, *Makers of Strategy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1971.

34. Easton David, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953.

35. *Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik (II)*, Prosveta, Beograd, 1956.

36. Etzioni Amitai, *Political Unification*, Holt, Reinhart and Winston, New York, 1965.

37. Evans, Graham, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999.

38. Falk, Richard A., "What's wrong with Henry Kissinger' s Foreign Policy": in: *The End of World Order*, Holmes and Meier, New York, 1983.

39. Falk, Richard A., *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival*, Random House, New York, 1971.

40. Falk, Richard, "McDougal and Feliciano's Law and Minimum World Public Order", *Natural Law Forum*, Vol. 8, 1963.

41. Falk, Richard, *A New Paradigm for International Legal Studies*, Yale Law Journal, vol. 84, 1975.

42. Falk, Richard, *The End of World Order*, Holmes and Meier, New York, 1983.

43. Falk, Richard, *The Status of Law in International Society*, Princeton University Press, Princeton, 1970.

44. Flournoy Michele A., Shawn Brimley, Eds., *Finding our Way: Debating American Grand Strategy*, Center for a New American Security, Washington, D. C., 2008.

45. Frankel, Joseph, *International Relations*, Oxford University Press, London, 1969.

46. Freedman Lawrence, "Grand Strategy in the Twenty-First Century", *Defence Studies*, Vol.1, No.1 Spring 2001.

47. Friedman, Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, Stevens and Son, London, 1964.

50. Fung – Ju Lan, *Istorija kineske filozofije*, Nolit, Beograd, 1992.

51. Galtung, Johan, *Structural Analysis, Graphs and Structures as Indicators*, PRIO, Oslo, 1978.

52. Gavranov Velibor, Stojković Momir, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.

53. Goldstein Joshua S., Pevenhouse, John C., *International Relations*, Pearson Longman, New York, 2007.

54. Graubard Stephen, *Kissinger: Portrait of a Mind*, New York, 1973.

55. Gray Colin S., *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford 1999.

56. Grayson Kirk, *The Study of International Relations in American Colleges and Universities*, Council on Foreign Relations, New York, 1947.

57. Griffiths Martin, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005.

58. Griffiths, Martin, O'Callaghan, Terry, *International Relations – The Key Concepts*, Routledge, London, 2002.

59. Haas Ernst B., "On Systems and International Regimes", *World Politics*, XXVIII, 1975.

60. Haas Ernst B., *Beyond the National State*, Stanford University Press, 1964.

61. Hart B. H. Liddell, *Strategy*, Meridian Books, London, 1991.

62. Hart B. H. Liddell, *Strategy: The Indirect Approach*, Faber & Faber, London, 1967.

63. Hermann, Margaret G., "One Field, Many Perspectives: Building The Foundation for Dialogue – 1998 ISA Presidential Address", *International Studies Quarterly*, No 42, 1998.

64. Hobbes Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1967.

65. Hoffman Stanley, *Gullivers troubles or the setting of American Foreign Policy*, Mc Graw- Hill Book, Co., New York, 1968.

66. Hoffman Stanley, *International Relations: The Long Road to Theory*, Free Press, New York, 1961.

67. Hoffman Stanley, "Weighting the Balance of Power", *Foreign Affairs*, 59, July 1972.

68. Hoffmann Stanley, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus* CVI, Summer 1977.

69. Hoffmann Stanley, Ed., *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1960.

70. Hoffmann Stanley, *Rousseau on War and Peace*, Pall Mall Press, London, 1965.

71. Holsti K. J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967.

72. Holsti Kalevi J., *The State, the War and the State of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

73. Howard Michael, "The Forgotten Dimensions of Strategy", *Foreign Affairs* 57, Summer, 1979.

74. Huntington Samuel, "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993.

75. Huntington Samuel, "Transnational Organizations in World Politcs", *World Politics*, vol. XXV, No. 3.

76. Hupe Kintner, Dougherty and Cottrell, *Protracted Conflict*, Harper & Raw, New York, 1959.

77. Ikenberry G. John, *After Victory – Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2000.

78. Jenks Wilfred C., *Freedom and Welfare*, Stevens and Son, Lòndon, 1963.

79. Kant Immanuel, *Kritik der Vernunt*, Hamburg, 1956.

80. Kaplan Morton, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. 19, No. 1.

81. Kaplan Morton, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.

82. Kaplan, Morton A., *New Approaches to International Relations*, St. Martins, New York, 1968.

83. Kaplan, Morton A., *Some Problems of International System Research*, "International Political Communities", Doubleday, 1966.

84. Kautilya, *Arthasastra*, Mysore Printing and Publishing House, 1967.

85. Kecmanović Nenad, *Nemoguća država – Bosna i Herce-govina*, Glas Srpske, Banja Luka, 2007.

86. Kelsen, Hans, *The General Theory of the Law and State*, Harvard University Press, Boston, 1946.

87. Kennan George F., *American Diplomacy 1900–1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951.

88. Khaldun Ibn, *The Muquaddimah, An Introduction to History*, Pantheon Books, New York, 1958.

89. Kisindžer Henri, *Obnovljeni svijet – Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812 – 1822*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.
90. Kissinger Henry A., *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, Harper, New York, 1957.
91. Kissinger, Henry A., *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.
92. Kissinger, Henry A., *Domestic Structure and Foreign Policy, in American Foreign Policy*, New York, 1977.
93. Kissinger, Henry A., *White House Years*, Little Brown Company, Boston, 1979.
94. Klauzevic Karl fon, *O ratu*, Vojno delo, 1951.
95. Kothary Rajni, *Footsteps into the Future*, The Free Press, New York, 1974.
96. Kuhn Thomas S., *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago University Press, Chicago, 1970.
97. Lantis Jeffrey S., and Darryl Howlett, "Strategic Culture", in: John Baylis, James Wirtz, Colin S. Gray, Eliot Cohen, Eds., *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
98. *Larousse du XXe Siecle*, Libraire Larousse, Paris, 1932.
99. Lee Steven P., *Morality, Prudence and Nuclear Weapons*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 1996.
100. Luard Evan, *Conflict and Peace in the Modern International System*, State University of New York, Albany, 1968.
101. Matić Milan, Podunavac Milan (Prir.), Enciklopedija političke culture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
102. McLelland Charles, *Theory and International System*, The Macmillan Co., New York, 1966.
103. Miksche F. O., *La faillite de la strategie atomique*, Le Livre Contemporain, Paris, 1958.
104. Miletić Andreja, „Rat", u: Milan Matić, Milan Podunavac, (Prir.), *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
105. Miletić Andreja, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, Savremena administracija, Beograd, 1978.

106. Mitrany David, *International Cooperation in Action*, International Association, Brussels, 1959.
107. Modelski George, *Agraria and Industria, Two Models of International System*, Princeton University Press, Princeton, 1961.
108. Modelski George, "The Promise of Geocentric Theories", *World Politics*, 22, No. 4, 1970.
109. Morgenthau Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.
110. Naj Džozef S., Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe – uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
111. Nye Joseph S., Jr., *Nuclear Ethics*, Free Press, New York, 1986.
112. Nye Joseph, Keohane Robert O., *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001.
113. Parsons Talcott, *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York, 1961.
114. Pirec Dušan, Jakšić Miomir, *Svetski kapitalistički system*, Ekonomika, Beograd, 1987.
115. Platting Raymond E., "International Relations as a Field of Inquiry", in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York.
116. *Politička Enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975.
117. Porfirogenit Konstantin VII, *O upravljanju carstvom*, August Cesarec, Zagreb, 1994.
118. Potter Pitman B., "Political Science in the International Field", *American Political Science Review*, Vol. 27, No. 3.
119. Radica, Bogdan, *Agonija Evrope*, SKC, Beograd, 1995.
120. *Rečnik latinskog jezika*, Prosveta, Beograd, 1976.
121. *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Matica Srpska, Novi Sad, 1971.
122. Rolling B. V. A., *International Law in an Expanded World*, Djambatan, Amsterdam, 1960.
123. Rosecrance Richard N., *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Little Brown, Boston, 1963.

124. Rosecrance Richard N., "Bipolarity, Mulipolarity and the Future", *Journal of Confilict Resolution*, X, 1966.

125. Rosenau James N., "Illusions of Power and Empire", *History and Theory*, Theme 44, December 2005.

126. Rosenau James N., Ed., *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York.

127. Rosenau James N., *Turbulence in World Politics – A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990.

128. Scheling Thomas C., *The Strategy of Conflict*, Oxford Univesrity Press, New York, 1960.

129. Schuman Frederick L., *International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1953.

130. Schwarzenberger Georg, *Power Politics: An Intoduction to the Study of International Relations and Post-War Planning*, McGraw-Hill, New York, 1941.

131. Schwarzenberger Georg, *The Dynamics of International Law*, Professional Books Limited, Great Britain, 1976.

132. Schweller Randall L., "Tripolarity and the Second World War", *IRQ*, March 1993.

133. Simić, Dragan R., *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka*, Beograd, 2002.

134. Simić, Dragan R., *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.

135. Simić, Dragan, *Pozitivan mir*, Akademia Nova, Beograd, 1993.

136. Singer and Small, *Alliance Aggregation and the Onset of War*, Free Press, New York.

137. Snyder Jack L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, R – 2154 – AF, Rand Corporation, Santa Monica, CA., 1977.

138. Snyder Richard C., H. W. Bruck, Burton Sapin, *Decision–Making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1954.

139. Snyder Richard C., H. W. Bruck, Burton Sapin, Eds., *Foreign Policy Decision-Making*, The Free Press, New York, 1962.

140. Sorokin Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, Bedminster Press, New York, 1962.

141. Sprout, Harold and Margaret, *The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1965.

142. Spykman Nicholas J., *Methods of Approach to the Study of International Relations*, Proceedings of the Fifth Conference of Teachers of International Law and Related Subjects, Carnegie endowment for International Peace, Washinghton, DC., 1933.

143. Strausz – Hupe, Robert, Stefan Possony, *International Relations*, McGraw Hill, New York, 1954 .

144. Sun Cu Vu, *Umeće ratovanja*, Mono Manana, Beograd, 2002.

145. Špengler, Osvald, *Propast Zapada*, Geca Kon, Beograd, 1936.

146. Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, BIGZ, Beograd, 1996.

147. Tartalja Smilja, *Skriveni krug*, Velika edicija ideja, Beograd, 1976.

148. Toynbee, Arnold, Daisaku Ikeda, *Choose Life*, Oxford University Press, London, 1976.

149. Tukidid, *Peloponeski rat*, Prosveta, Beograd, 1999.

150. Vico Giambattista, *La Science Novelle*, Nagel, Paris, 1953.

151. Vukadinović Radovan, *Nuklearne strategije i međunarodni odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2006.

152. Vukčević Dragan K., Ur., *Pravo i evropske integracije*, Pravni fakultet, Podgorica, 2005.

153. Wallerstein Immanuel, *The Modern World System as a Civilization*, Bielefeld 1984.

154. Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, London, 2006.

155. Waltz Kenneth N., "International Structure, National Force and the Balance of World Power", *Journal of International Affairs*, XXI, No. 2, 1967.

156. Waltz Kenneth N., *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979. Za srpsko izadnje ove knjige: Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Alexandria Press, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.

157. Walzer Michael, *Just and Unjust Wars*, Allen Lane. London, 1978.

158. Whitehead Alfred North, *Science and the Modern World*, Macmillan, New York, 1925.
159. Wight, Martin, *Systems of States*, Leicester University Press, London, 1977.
160. Wright Quincy, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffts, 1955.
161. Yalem, Ronald, "Tripolarity and International Systems", *Orbis*, Winter, 1972.
162. Zimmern, Alfred, "Introductory Report to the Discussions in 1935", in: Alfred Zimmern, Ed., *University Teaching of International Relations*, Report of the Eleventh Session of the International Studies Conference, International Institute of Intellectual Cooperation, League of Nations, Paris, 1939.
163. Žomini Antoan de, B., *Pregled ratne veštine*, Vojno delo, Beograd, 1952.

Dragan R. Simić
SVETSKA POLITIKA

Izdavač
Fakultet političkih nauka
i Čigoja štampa

Za izdavače
Prof. dr Milan Podunavac
dekan,
Žarko Čigoja

Recenzenti
Prof. dr Čarls Kegli
Prof. dr Milomir Stepić

Urednik
Prof. dr Čedomir Čupić

Urednik izdanja
Miljan Filimonović

Priloge priredio
mr Dragan Živojinović

Kompjuterska obrada i dizajn korica
Snežana Vojković

Štampa
Čigoja štampa

ISBN 978-86-7558-653-1

Tiraž 300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327
327::911.3

СИМИЋ, Драган Р., 1961–
Svetska politika : međudržavni i međunarodni poredak, svetska politika, globalni odnosi, --- / Dragan R. Simić, – Beograd : Fakultet političkih nauka : Čigoja štampa, 2009 (Beograd : Čigoja štampa). – 200 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 191–200.

ISBN 978–86–7558–653–1 (ČŠ)

а) Међународни односи b) Спољна политика c) Геополитика
COBISS.SR–ID 156819724